

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

БОНДАРЧУК Павло Сергійович

УДК 342:351.746.1:354 (043.3)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ЦІННІСНІ ЗАСАДИ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ:
ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ**

Спеціальність – 281 Публічне управління та адміністрування

Галузь знань – 281 Публічне управління та адміністрування

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі публічного управління та адміністрування

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Бондарчук П.С.

Науковий керівник: Марутян Рена Рубенівна, доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри глобальної та національної безпеки Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

КИЇВ 2023

АНОТАЦІЯ

Бондарчук П. С. Ціннісні засади системи національної безпеки: державно-управлінський аспект. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 28 Публічне управління та адміністрування за спеціальністю 281 «Публічне управління та адміністрування». – Навчально-науковий інститут публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, 2023.

Дисертаційна робота є комплексним дослідженням, у якому здійснено науково-теоретичне обґрунтування ціннісних засад державного управління національною безпекою в умовах актуальних загроз національній безпеці й розроблено на цій основі пріоритетні напрями оптимізації управлінських рішень у сфері національної безпеки України на основі ціннісних засад.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у розробці принципів побудови партисипативної моделі державного управління національною безпекою на основі ціннісних засад, в основу яких покладено взаємопов'язані та взаємообумовлені концептуальну, інституційну, змістову, технологічну складові, що ґрунтуються на аксіологічному, державоцентричному, суспільноцентричному та людиноцентричному наукових підходах та принципах партисипативної та деліберативної демократії, які забезпечують активізацію громадської участі у державному управлінні.

Дисертантом вперше здійснено, із застосуванням відповідної матриці розширений SWOT-аналіз сучасних викликів і загроз державному управлінню у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу, що дало можливість більш точно і широко визначити або уточнити напрями вдосконалення публічного адміністрування у зазначеній сфері.

Дисертантом удосконалено теоретичну та методологічну базу для подальшого наукового дослідження таких феноменів як державне управління національною безпекою, політика національної безпеки, загрози та виклики в сучасних умовах; визначення понять «державне управління», «внутрішньополітична безпека», «національні інтереси» «національні цінності», «безпека людини», «безпека держави», «суспільна безпека»; визначення ієрархії національних цінностей і національних інтересів, структуризація та ідентифікація потенційних й реальних ризиків і загроз їхній реалізації та національним інтересам в цілому.

Дістали подальшого розвитку

- наукове обґрунтування пріоритетності національних цінностей при здійсненні державного управління у сфері національної безпеки як ідеологічної й концептуальної основи, консолідуючого чинника забезпечення внутрішньополітичної стабільності та ключового орієнтиру розвитку суспільства. Виокремлено ядро базових національних цінностей, до яких віднесено: патріотизм, соборність, права і свободи людини, конституційний лад, толерантність, родинні цінності, матеріальні та духовні надбання українського народу, соціальна справедливість, національна безпека, природні ресурси;

– визначення об'єкту, суб'єкту, принципів, пріоритетів державного управління національною безпекою, зокрема запропоновано авторське визначення цього управління як системи державних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності суспільно-політичних, культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів та цінностей українського народу (особи, громадянського суспільства, держави) від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– визначення загроз державному управлінню національною безпекою, під якими розуміються реальні і потенційні чинники та явища, які ускладнюють або

унеможлиблюють реалізацію національних інтересів та захист національних цінностей у гуманітарній сфері і створюють реальну небезпеку для захисту прав і свобод громадянина, становлення української політичної нації, а також для цілісності, стабільності і прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світової спільноти.

– визначення змісту пріоритетів державного управління національною безпекою: сприяння забезпечення територіальної цілісності держави; досягнення політичної консолідації суспільства; виявлення та подолання зовнішніх та внутрішніх загроз національним інтересам; підвищення рівня конкурентоспроможності українського суспільства; збереження та примноження науково-технічного потенціалу; збереження та популяризація історико-культурної спадщини та інше; дослідження позитивних і негативних аспектів глобалізаційних впливів на формування державного управління національною безпекою: зокрема проаналізовані процеси стандартизації, масовизації, уніфікації вітчизняної культури, що сприяють формуванню номадичної ідентичності та розмиванню національної ідентичності в контексті формування постіндустріального та інформаційного суспільства

При здійсненні дослідження автором використовувалися загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання соціально-політичних явищ, зокрема загальні методи аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, системний та ситуаційний, міждисциплінарний, соціологічний, людино-центричний, суспільно-центричний та державо-центричний підходи. Залучено базу даних останніх соціологічних досліджень з вказаної тематики.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні науково-теоретичних та методологічно-практичних висновків щодо ціннісних аспектів державного управління національною безпекою при розробці основних засад державної безпекової політики, створенні в їх межах ефективних

механізмів управління загрозами та ризиками національній безпеці, вдосконаленні чинної нормативно-правової бази.

В дисертації викладено практичні пропозиції щодо удосконалення державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей, які мають здійснюватися на таких концептуальних засадах: формування рецепції суспільством змістовно-сміслового наповнення системи українських національних цінностей, шляхом досягнення загальнонаціонального консенсусу через конструктивний публічний діалог між громадянським суспільством і державою, між усіма суб'єктами суспільства, які представляють усі регіональні, етнічні, релігійні, соціальні та інші спільноти; взаємодія і взаємозв'язок системи українських національних цінностей з аксіологічними системами інших держав і націй, через спільний пошук і досягнення взаємовигідних компромісів та уникнення конфронтації; зміцнення захисту системи українських національних цінностей, національних цілей і інтересів, яке має стати пріоритетним завданням органів державного управління і місцевого самоврядування; створення публічного документу про національні цінності (наприклад, «Єдиний державний реєстр національних цінностей»), який би містив детальний перелік і опис об'єктів, віднесених до категорії національних цінностей, впорядкований за їхніми видами й типами, та забезпечення громадського й державного обліку і контролю за його станом; включення у політичне, економічне та соціальне життя країни системи національних цінностей шляхом розробки й реалізації державних цільових програм, спрямованих на їх захист і збереження, адаптацію до сучасних умов; популяризація української історико-культурної спадщини і національних цінностей серед широкого громадянського загалу; створення й утвердження нових, сучасних загальнонаціональних цінностей; стимулювання державою

активної розбудови усіма суспільними суб'єктами сучасної системи національних цінностей.

Ключові слова: державне управління, система національної безпеки, національні цінності, ціннісні засади, SWOT-аналіз, виклики і загрози національній безпеці, захист національних цінностей, глобалізація, цифровізація, європейська інтеграція, ідентичність, традиції.

ABSTRACT

Bondarchuk P. S. The value principles of the national security system: the state-management aspect. Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 28 Public administration and administration in specialty 281 "Public administration and administration". – Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2022.

Keywords: state administration, national security system, national values, value principles, SWOT analysis, challenges and threats to national security, defense of national values, globalization, digitalization, European integration, identity, traditions.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Бондарчук П. С. Ціннісні трансформації суспільства: український вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 134–138. DOI: [10.32702/2306-6814.2021.20.134](https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.20.134)

2. Бондарчук П. С. SWOT-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного

підходу. *Публічне адміністрування та національна безпека*. Видавничий дім «Інтернаука». URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-2-7060>

3. Бондарчук П.С. Ціннісні аспекти цифровізації державного управління: безпековий вимір. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 9 (11). С. 386 – 395. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-9\(11\)-386-394](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-9(11)-386-394)

4. Бондарчук П. С. Прийняття управлінських рішень як складова професіоналізму державного службовця. *«Прийняття управлінських рішень в індетермінованих умовах: проблеми, сучасні методи, технології забезпечення ефективності»*. Матеріали науково-методологічного семінару молодих вчених НАДУ при Президентові України, 22 січня 2018 р. / Під заг.ред. проф. С. К. Хаджирадієвої. Миколаїв: Ємельянова Т.В., 2018. С.100-105

5. Бондарчук П.С. Національні цінності як підвалини формування ідеології миру в умовах воєнних загроз. //«Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: світогляд миротворення». Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (23 березня 2018 року, м. Запоріжжя) / М.А. Лепський (гол. ред.), І.О. Кудінов (наук. ред.), ред. кол. О.А. Безрукова, Т.І. Бутченко, В.О. Скворець, Є.Г. Цокур. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2018. С. 46-48.

6. Бондарчук П.С. Ціннісні аспекти компетентностей фахівців з публічного управління національною безпекою. //Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 30 листоп. 2018 р.) / за заг. ред. В. С. Куйбіди, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ: НАДУ, 2018. С. 47-49.

7. Бондарчук П.С. Модель системи національної безпеки України //Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблеми та перспективи розвитку. Матеріали науково-практичної конференції за

міжнародною участю (07-08 вересня 2018 р., м. Київ) / За заг. Ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, В.Л. Федоренка. – Київ: видавництво Ліра-К, 2018. С.81-84.

8. Бондарчук П.С. Соціальна безпека як чинник забезпечення національної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз. //Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 22 лист. 2019 р.): / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. – Київ: НАДУ, 2019. С. 45-47.

9. Бондарчук П.С. Формування громадянського суспільства як ціннісної складової національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій // Україна 2030: Публічне управління для сталого розвитку: матеріали щоріч. Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.): у 3 т. / за заг. ред. А.П. Савкова, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2020. Т.2 с.16-18 (2 том).

10. Бондарчук Павло. Пандемія Covid-19 як виклик та активне джерело трансформацій ціннісних засад суспільства. //Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених в рамках заходу «Школа розвитку молоді» (Київ, 25 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А. Савкова, М. Білинської, О. Петроє, І. Дегтярьової. Київ: НАДУ, 2020. С. 30-32

11. Бондарчук П.С. Концепт Україноцентризму як ціннісний вектор країни. Між Сциллою регіоналізації та Харибдою глобалізації: Куди рухатися Україні? // Соціально-політичні процеси в Україні та світі у контексті глобалізаційних перетворень: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 23 квітня 2021 року) / укладачі: Чупрій Л. В., Мухін І. М. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. С. 25-31.

12. Павло Бондарчук. Активний спротив військовій агресії РФ проти України як сформований фактор ціннісного базису українського народу //Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ : ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 90-93.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ.....	11
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ.....	26
1.1. Наукові підходи до дослідження ціннісних засад державного управління у сфері національної безпеки.....	26
1.2. Теоретико-методологічні аспекти дослідження	47
1.3. Особливості державного управління у сфері національної безпеки через призму ціннісних засад.....	53
РОЗДІЛ 2. ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ЯК БАЗОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНО- УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ.....	77
2.1. Формування та становлення національних цінностей українського суспільства на українських територіях в контексті державотворення.....	77
2.2. Специфіка діяльності суб'єктів державного управління у сфері національної безпеки в контексті захисту національних цінностей.....	92
2.3. Концептуальні засади державного управління захистом національних цінностей з урахуванням сучасних викликів і загроз національній безпеці України.....	112
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЦІННІСНИХ ЗАСАД.....	154
3.1. Досвід використання ціннісного підходу у діяльності складових систем національної безпеки країн Європейського Союзу як моделей сучасного глобалізованого суспільства.....	154
3.2. Swot-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу.....	168
3.3. Пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей	177
ВИСНОВКИ.....	205
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	215

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ГПУ – Генеральна прокуратура України

ДСНС – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

ДПСУ – Державна прикордонна служба України

ДМС – Державна міграційна служба України

ДБР – Державне бюро розслідувань

НАБУ – Національне антикорупційне бюро України

НАЗК – Національне агентство запобігання корупції

НГУ – Національна гвардія України

ЄС – Європейський Союз

КІ – критична інфраструктура

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінально-процесуальний кодекс

НАЦ – недержавний аналітичний центр

МВС – Міністерство внутрішніх справ

МЗС – Міністерство закордонних справ

Мін'юст – Міністерство юстиції

МІП – Міністерство інформаційної політики

МО – Міністерство оборони

НАТО – Організація Північно-атлантичного договору

НПУ – Національна поліція України

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

О (М, Р) ДА – обласна (міська, районна) державна адміністрація

ООН – Організація Об'єднаних Націй

ОГПУ – Офіс Генерального прокурора України

ОРДЛО – окремі райони Донецької та Луганської областей

РЄ – Рада Європи

РНБО – Рада національної безпеки і оборони

РПЦ – Російська православна Церква

РФ – Російська Федерація

САП – Спеціальна антикорупційна прокуратура

СБУ – Служба безпеки України

СММ ОБСЄ – Спеціальна Моніторингова Місія ОБСЄ

США – Сполучені Штати Америки

СЗВБ – система забезпечення внутрішньої безпеки

УПЦ МП – Українська православна Церква Московського Патріархату

ПЦУ – Православна Церква України

ЦВА – цивільно-військова адміністрація

ЦОВВ – центральні органи виконавчої влади

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. В умовах глибинних тектонічних зламів звичного порядку життєдіяльності більшості країн світу, активних біфуркаційних процесів, які охоплюють світову спільноту проблеми забезпечення національної безпеки є чи не найактуальнішими для країн, що знаходяться на зламі культурно-історичних процесів у модернізації власної національної ідентичності, визначенні шляхів майбутнього розвитку, економічних, соціальних, ідеологічних платформ на яких буде здійснюватися цей розвиток, а також у пошуку своєї історичної місії серед інших країн, спільнот та народів світу.

Для України друге десятиліття XXI сторіччя принесло тяжкі державницькі випробування: незаконну анексію Російською Федерацією АР Крим та окупацію більшої частини Луганської та Донецької областей, а також повномасштабне вторгнення військ РФ на територію України. У цих умовах основним стримуючим фактором виступають об'єднані сили ЗСУ та підтримка країн-партнерів Європи та НАТО, що виступають на захисті національних інтересів України. Саме тому захист національних цінностей та державного суверенітету, реалізація національних інтересів є основним завданням усіх органів та гілок влади, громадських об'єднань та патріотично налаштованих громадян. Державницька позиція, на якій сьогодні перебуває більшість населення країни має стати наріжним каменем для формування національної стійкості, об'єднуючим елементом для вироблення єдиної стратегії протистояння загарбницьким викликам північного агресора та збереження миру на своїй землі.

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування у цих умовах як елементи системи національної безпеки країни мають у рамках чинного законодавства, яке регулює правові відносини щодо функціонування

системи національної безпеки, забезпечити побудову відповідної стратегії протидії агресивній політиці РФ щодо підричних та терористичних дій на базі відповідних концепцій та доктрин та упровадження її до усіх ланок управління суспільством.

Національні цінності суспільства у цьому сенсі мають виступати основним фундаментом побудови такої стратегії, вони становлять базу інтересів українського соціуму, забезпечують його ідентичність та унікальність, забезпечуючи існування держави, формуючи відповідні взаємовідносини між владою та народом, спільнотами та соціальними прошарками створюючи єдину національно-культурну свідомість.

Саме ціннісні засади суспільства мають стати базисом для державного управління національною безпекою України у сьогочасних умовах, забезпечуючи належні та управлінські рішення з боку владних органів та інституцій в умовах військових, політичних, економічних, інформаційних ідеологічних та світоглядних викликів і загроз для країни.

Відповідно до цього тема даного дослідження, а саме дослідження ціннісних засад державного управління національною безпекою є вельми актуальною та перспективною у тому числі й для вироблення нових підходів та шляхів вирішення завдань, що постають перед владою у процесі забезпечення національної безпеки України.

Після проголошення Україною своєї незалежності в новій Конституції країни були закріплені принципи, які гарантують пріоритет прав людини, свободу слова, свободу совісті й переконань, що є неодмінними умовами побудови правової держави та розвитку громадянського суспільства. Відтак, у нашій країні було взято курс на створення вільної, відкритої й демократичної держави. В той же час в незалежній Україні також було декларовано відмову від тоталітарного підходу у безпековій політиці, проте на практиці усі перелічені

принципи реалізувалися доволі повільно, що можна пояснити особливостями соціально-політичних трансформацій суспільства в період переходу від комуністично-тоталітарного устрою до демократичного, а також неготовністю до таких перетворень національної політичної еліти, що сформувалася ще в радянський період в умовах старої політичної культури. Відіграло свою роль й відсутність теоретичних напрацювань у сфері національної безпеки, зокрема недостатній рівень наукового узагальнення й аналізу актуальних проблем у цій сфері, відсутність досвіду застосування сучасних концептуальних підходів до формування політики національної безпеки, у тому числі в гуманітарній сфері, яка базується передусім на національних ціннісних засадах. В умовах ризиків й прямої загрози самій національній державності саме такі ціннісні засади та національна самосвідомість стають ключовими елементами процесів об'єднання соціуму, досягнення його політичної згуртованості, міцності, стабільності й зрілості. Вони закладаються в основі державного управління національною безпекою і сприяють захисту національних цінностей. Саме система національних цінностей утворює правову, філософську, світоглядну та етичну основи для забезпечення подальшого існування національної держави. Тому їх втрата буде мати катастрофічні наслідки для суспільства і може призвести до зникнення нації як самостійного суб'єкта міжнародних відносин. Виходячи з інтегруючих та консолідуючих функцій, що притаманні національним цінностям, можна стверджувати, що завдяки їм здійснюється забезпечення єдності, цілісності та упорядкованості даної національно-культурної спільноти і формування національної самосвідомості.

В Україні формування спільної національної самосвідомості потребує ще й подолання суспільством постколоніального комплексу меншовартості й підпорядкованості, який не тільки гальмує процес національного розвитку, а й стоїть на заваді формуванню ефективної зовнішньої і внутрішньої політики

держави, до того ж в умовах зовнішньополітичного тиску чи військової агресії може бути використаний як інструмент деструктивного іноземного впливу на суспільство. Прикладом застосування згаданого інструменту може послужити використання Російською Федерацією гуманітарного фактору для створення в Україні політичної нестабільності, розпалювання національної і релігійної ворожнечі, інспірування регіонального сепаратизму, які призвели впродовж останнього часу до територіальної анексії й окупації частини нашої держави (АР Крим, окремих територій Донецької і Луганської областей).

Особливої актуальності набуває завдання більш ґрунтовного визначення аксіологічних засад державного управління національною безпекою, особливо у контексті євроінтеграційних прагнень української держави. Слід констатувати, що сьогодні дотримання європейських цінностей демократії, захисту прав людини, соціальної справедливості є також питанням забезпечення національної безпеки, оскільки від цього залежить виживання української держави як єдиної і суверенної цілості. Вочевидь, визначення зазначених вище засад можливе тільки при комплексному застосуванні сучасних концептуальних підходів й стратегій, в основу яких має бути покладене узагальнення найновіших теоретико-методологічних прийомів й підходів до побудови системи державного управління й системи національної безпеки з урахуванням специфічного, суто українського політичного і соціокультурного досвіду, набутого в період останніх десятиліть державотворення, а також найбільш ефективних засобів протидії загрозам національній безпеці, які використовуються нині розвиненими демократичними країнами.

Питання державного управління національною безпекою в цілому окреслені цілою низкою нормативно-правових документів: Конституцією України, законодавчими актами України, Актами Президента України, Стратегією національної безпеки України та Стратегією воєнної безпеки

України, а також окремими Посланнями Президента України до Верховної Ради України.

Слід зауважити, в контексті глобальних викликів сучасності та в контексті національних особливостей розвитку нашої держави дослідженою ціннісних засад державного управління у сфері національної безпеки приділяється недостатньо уваги попри значну кількість публікацій на цю тему як у вітчизняній, так і в зарубіжній науковій літературі.

Помітний науково-теоретичний та методологічний внесок у дослідження проблем захисту національних інтересів та національної безпеки України внесли такі вчені, як І. Бінько, О. Білорус, О. Валевський, О. Гончаренко, Ю. Кальниш, А. Качинський, В. Косевцов, В. Кремень, Е. Лисицин, О. Литвиненко, Д. Лук'яненко, В. Остроухов, М. Ожеван, В. Петрик, Г. Почепцов, В. Смолянюк, С. Пирожков, Г. Ситник, М. Степико, О. Сушко, С. Сьомін, М. Хилько, І. Храбан, Л. Чупрій та ін.

Питанням державного управління у сфері національної безпеки присвячені роботи В. Абрамова, С. Борисевича, В. Горбуліна, В. Грубова, О. Данільяна, О. Дергачова, О. Дзьобаня, М. Дмитренка, О. Корнієвського, В. Косевцова, В. Кременя, В. Ліпкана, Е. Лисицина, О. Литвиненка, Д. Лук'яненка, В. Мандрагелі, Р. Марутян, Г. Ситника та ін.

Досліджували проблеми взаємозв'язків між національними інтересами та національними цінностями й цілями в контексті національної безпеки такі науковці, як В. Баришполець, В. Вагапов, А. Возженіков, І. Глебов, В. Грубов, О. Гончаренко, С. Здіорук, В. Золотарьов, А. Качинський, Е. Лисицин, В. Манілов, Г. Новицький, Б. Парахонський, В. Пирумов, І. Храбан, Г. Ситник та ін.

Вивченню вітальних й суспільних цінностей були присвячені дослідження й співробітників Інституту соціології НАН України: Л. Бевзенка, Е. Головахи,

О. Злобіної, Н. Костенка, А. Ручки, М. Паращевіна, В. Пилипенка, Л. Скокової, Н. Соболевої та ін.

У цьому аспекті актуальність дослідження державно-управлінського аспекту ціннісних засад державного системи національної безпеки не викликає сумнівів. Це є важливим не тільки з науково-теоретичних позицій, а й у практичній площині, з огляду на нагальну необхідність оптимізації аксіологічного вектору державної безпекової політики на сучасному драматичному етапі розвитку Української держави.

Визначаючи вагомі та реальні вклади дослідників та науковців вітчизняних та зарубіжних шкіл все ж таки питання зазначеної проблематики розкрито неповною мірою, зокрема через відсутність відповідних підходів дослідження, практичного досвіду інших країн, специфіки поточного стану світової ситуації безпекового виміру.

Пов'язаність роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційну роботу виконано відповідно до планів наукових досліджень кафедри глобальної та національної безпеки як складник фундаментальних робіт: «Державне управління та місцеве самоврядування» (ДР № 0199U002827). Внесок автора полягає у теоретичному обґрунтуванні вітчизняних підходів до розуміння поняття «національні цінності», висвітленні пріоритетної ролі національних цінностей в організації державного управління національною безпекою як концептуальних, ідеологічних основ, консолідуючих чинників, важливих орієнтирів на шляху досягнення внутрішньополітичної стабільності та ефективного суспільного розвитку та надані науково обґрунтовані пропозиції щодо оптимізації управлінських рішень у сфері національної безпеки України на основі ціннісних засад, що засвідчено довідкою про участь у науково-дослідній роботі «Входження України до Європейського та Євроатлантичного просторів як гарантія забезпечення національної безпеки» (ДР № 0119U101583).

Метою дисертаційного дослідження є науково-теоретичне обґрунтування ціннісних засад державного управління національною безпекою в умовах актуальних загроз й розробка на цій основі пріоритетних напрямків оптимізації управлінських рішень у сфері національної безпеки України.

Для досягнення визначеної мети вирішувалися такі **завдання**:

- проаналізувати та узагальнити відомі наукові підходи до дослідження основних ціннісних засад системи державного управління у сфері національної безпеки;
- розкрити сутність та функції захисту національних цінностей у системі державного управління національною безпекою;
- охарактеризувати історіогенез захисту національних цінностей українського суспільства в контексті державотворення;
- визначити та обґрунтувати концептуальні засади державного управління захистом національних цінностей з урахуванням сучасних викликів і загроз національній безпеці України;
- здійснити swot-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу;
- розробити принципи побудови партисипативної моделі державного управління національною безпекою на основі ціннісних засад;
- проаналізувати досвід використання ціннісного підходу у діяльності складових систем національної безпеки країн Європейського Союзу;
- розробити пропозиції щодо вдосконалення державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей.

Об’єкт дослідження – державне управління національною безпекою.

Предмет дослідження – ціннісні засади системи національної безпеки; національні цінності та національні інтереси як ключові принципи державного управління національною безпекою.

Наукова новизна дисертації полягає у розробці принципів побудови партисипативної моделі державного управління національною безпекою на основі ціннісних засад, в основу яких покладено взаємопов'язані та взаємообумовлені концептуальну, інституційну, змістову, технологічну складові, що ґрунтуються на аксіологічному, державоцентричному, суспільноцентричному та людиноцентричному наукових підходах та принципах партисипативної та деліберативної демократії, які забезпечують активізацію громадської участі у державному управлінні.

У дисертаційному дослідженні уперше

Здійснено, із застосуванням відповідної матриці розширений SWOT-аналіз сучасних викликів і загроз державному управлінню у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу що дало можливість більш точно і широко визначити або уточнити напрями вдосконалення публічного адміністрування у зазначеній сфері.

Удосконалено:

– теоретичну та методологічну базу для подальшого наукового дослідження таких феноменів як державне управління національною безпекою, політика національної безпеки, загрози та виклики у сучасних умовах;

– визначення понять «державне управління», «внутрішньополітична безпека», «національні інтереси» «національні цінності», «безпека людини», «безпека держави», «суспільна безпека»;

– визначення ієрархії національних цінностей і національних інтересів, структуризація та ідентифікація потенційних й реальних ризиків і загроз їхній реалізації та національним інтересам в цілому.

Отримали подальший розвиток:

– наукове обґрунтування пріоритетності національних цінностей при здійсненні державного управління у сфері національної безпеки як ідеологічної й концептуальної основи, консолідуючого чинника забезпечення внутрішньополітичної стабільності та ключового орієнтиру розвитку суспільства. Виокремлено ядро базових національних цінностей, до яких віднесено: патріотизм, соборність, права і свободи людини, конституційний лад, толерантність, родинні цінності, матеріальні та духовні надбання українського народу, соціальна справедливість, національна безпека, природні ресурси;

– визначення об'єкту, суб'єкту, принципів, пріоритетів державного управління національною безпекою, зокрема запропоновано авторське визначення даного управління як системи державних заходів, спрямованих на забезпечення захищеності суспільно-політичних, культурних, освітніх, наукових, духовно-релігійних та інших життєво важливих інтересів та цінностей українського народу (особи, громадянського суспільства, держави) від внутрішніх і зовнішніх загроз;

– визначення загроз державному управлінню національною безпекою, під якими розуміються реальні і потенційні чинники та явища, які ускладнюють або унеможливають реалізацію національних інтересів та захист національних цінностей у гуманітарній сфері і створюють реальну небезпеку для захисту прав і свобод громадянина, становлення української політичної нації, а також для цілісності, стабільності і прогресивного розвитку Української держави як рівноправного члена світової спільноти.

– визначення змісту пріоритетів державного управління національною безпекою: сприяння забезпечення територіальної цілісності держави; досягнення політичної консолідації суспільства; виявлення та подолання зовнішніх та внутрішніх загроз національним інтересам; підвищення рівня конкурентоспроможності українського суспільства; збереження та примноження науково-технічного потенціалу; збереження та популяризація історико-культурної спадщини та інше.

Методи дослідження. Теоретико-методологічні засади дослідження ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності та неупередженості, системності, аксіологічної єдності стратегічних цілей і завдань державного управління системою національної безпеки. Загальною теоретико-методологічною основою дослідження є діалектична методологія, яка дозволила розкрити предмет дослідження у системній повноті, динаміці, взаємозв'язку та взаємообумовленості.

При здійсненні дослідження використовувалися загальнонаукові, філософські та спеціальні методи пізнання соціально-політичних явищ, зокрема загальні методи аналізу і синтезу, порівняння, абстрагування, системний та ситуаційний, міждисциплінарний, соціологічний, людино-центричний, суспільно-центричний та державо-центричний підходи. Залучено базу даних останніх соціологічних досліджень з вказаної тематики.

В рамках даного дослідження проведено систематизацію нормативно-правових актів та літератури за визначеною дослідженням темою, зокрема представлено їхню класифікацію, узагальнені фактичні дані тощо. Основний методологічний підхід, який використаний дисертантом – інституційний аналіз. В його рамках національна безпека розглянута у якості складного багатофункціонального політичного інституту. Крім того, в роботі найбільш

часто використовувалися структурно-функціональний метод та метод моделювання.

Практичне значення полягає у тому, що сформульовані положення, висновки можуть бути використані у:

- законотворчому процесі – при розробці основних засад політики національної безпеки з урахуванням ціннісних аспектів державного управління, при задіяні механізмів державного реагування на виклики та загрози національній безпеці та удосконаленні чинної нормативно-правової бази на аксіологічних засадах;

- залученні організованого громадянського суспільства до прийняття управлінських рішень, підготовки національних стратегічних програмних документів, суб'єкт-суб'єктної інтеракції з іншими публічними акторами;

- навчальному процесі: при формуванні компоненту освітніх програм; навчальних курсів з публічного й державного управління; підвищенні кваліфікації держслужбовців, працівників місцевого самоврядування з метою набуття практичних умінь і навичок у роботі з представниками громадянського суспільства на основі ціннісних засад.

Особистий внесок здобувача. Дана дисертація є авторською науковою розробкою, в якій викладені погляди дисертанта на вирішення проблем розвитку державного управління сферою національної безпеки в умовах гібридної війни з РФ. Усі висновки і положення, винесені на захист, розроблені дисертантом особисто. З наукових праць, виконаних у співавторстві, в роботі використані лише ті ідеї та положення, які є результатом особистого доробку дисертанта.

Апробація результатів дисертації. Основні ідеї, висновки, пропозиції, отримані у дисертації, були представлені автором в ході участі у п'яти науково-практичних й наукових та конференціях (у т. ч. міжнародних), а саме:

- «Гуманітарний дискурс мультикультурного світу: наука, освіта, комунікація» I міжнародний симпозіум (Київ, 01 березня 2018 року);

- Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблеми та перспективи розвитку. Науково-практична конференція за міжнародною участю (07-08 вересня 2018 р., м. Київ);

- Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: I Всеукраїнська науково-практичної конференція за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 30 листопада 2018 р.);

- Соціально-політичні процеси в Україні та світі у контексті глобалізаційних перетворень: Всеукраїнська науково-практична конференція (м. Ірпінь, 23 квітня 2021 року);

Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба: Міжнародна науково-практична конференція студентів, аспірантів та молодих вчених (Київ, 19 квітня 2022 р.).

Публікація результатів дисертації. Основні положення та результати дослідження викладено у 3 наукових працях, які опубліковано у виданнях, включених до переліку фахових у галузі науки «Державне управління», 9 тезах доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій, у тому числі міжнародних та за міжнародною участю.

План дисертаційного дослідження складається зі вступу з визначенням актуальності проблеми, ступеня наукової розробки проблеми, огляду наукових джерел за темою дослідження, методології дослідження, обґрунтування основних положень, що виносяться на захист. Основної частини – розділ 1 (Державне управління системою національної безпеки), розділ 2 (Ціннісні засади державного управління системою національної безпеки), розділ 3 (Шляхи удосконалення системи національної безпеки України на основі

ціннісних засад), де відображено зміст об'єкту дослідження та суть предмету наукового дослідження - систему національної безпеки, висновків, які здійсненні за результатами дисертаційного дослідження, списку використаної та опрацьованої літератури.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЦІННІСНИХ ЗАСАД ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1. Наукові підходи до дослідження ціннісних засад державного (публічного) управління у сфері національної безпеки

Питання дослідження ціннісних засад державного управління, зокрема у сфері національної безпеки далеко не нове і ставало об'єктом глибоких і ґрунтовних наукових розвідок практично з часів створення зазначених суспільних інститутів сфери державного управління. При цьому сфера дослідження ціннісних засад як феномену людського існування сягає практично глибокої історичної давнини, практично з періоду зародження наукових досліджень суспільних відносин.

Дослідженням ціннісних засад державного управління в рамках вітчизняного наукового простору займалися такі провідні науковці країни як В. Абрамов, Е. Афонін, В. Бакуменко, А. Баланда, М. Білинська, С. Борисевич, О. Власюк, П. Гай-Нижник, В. Горбулін, В. Грицяк, В. Грубов, О. Данільян, О. Дергачов, А. Дзвінчук, Ю. Друк, О. Дзьобань, М. Дмитренко, Ю. Левенець, О. Литвиненко, Е. Лисицин, Д. Лук'яненко, В. Козаков, О. Корнієвський, В. Косевцов, В. Кремень, А. Кузнєцов, В. Куйбіда, В. Ліпкан, В. Лола, В. Мандрагеля, В. Мартиненко, О. Молодцов, Г. Новицький, Б. Парахонський, М. Попович, І. Радзієвський, О. Радченко, М. Розумний, А. Ручка, О. Сидорчук, Г. Ситник, Л. Чупрій, Ю. Шайгородський та ін.

Конституційно-правові аспекти ціннісних засад державного управління були предметом дослідження таких науковців, як В. Антонов, З. Гонтар, Є. Кобко, В. Шемчук.

Серед зарубіжних дослідників ціннісних засад державного управління відзначилися Дж. Агамбен, У. Бек, М. Вебер, Е. Гідденс, Т. Гоббс, Ф. Енгельс, Р. Інглхарт, А. Маслоу, Г. Моргентау, Т. Парсонс, Г. Ріккерт, П. Сорокін, В. Франкл, Ф. Фукуяма, Ю. Хабермас, С. Хантінгтон, Г. Ховстеде, С. Шварц, Д. Юм.

Однією з перших держав, яка почала активно розробляти систему власного безпекового простору, стають США, де вперше, у 1907 році зазначений термін був застосований президентом США Теодором Рузвельтом у своєму зверненні до конгресу. Після другої світової війни починає формуватися система національної безпеки (national security), що фундаментально було закріплено законом США «Про національну безпеку», який був прийнятий у 1947 році.

На підставі, та на виконання норм цього державного акту було здійснені процес перебудови збройних сил США, засновані досить одіозне для СРСР Центральне розвідувальне управління а також відповідний орган державного управління – Рада національної безпеки.

Слід зазначити, що основними теоретико-методологічними передумовами цієї активної діяльності стали результати наукових розробок американського вченого та дослідника Г. Моргентау, який запропонував відповідну доктрину політичного реалізму, згідно з якою:

- а) основним суб'єктом царини міжнародних відносин є держава;
- б) кожна держава для захисту своєї незалежності має застосовувати військову силу;
- в) у міждержавному вимірі кожна країна має забезпечити максимальну реалізацію власних інтересів та прагнень, здійснюючи вплив у взаємовідносинах з іншими країнами світу.

При цьому виходячи з позиції Г. Моргентау є досить реальне протиріччя між реалізацією національних інтересів та моральних цінностей суспільства, до яких він відносив, зокрема, відданість, спільність поглядів, подяку та інші, оскільки національні інтереси, особливо у критичні для держави часи, можуть суперечити і домінувати над моральними цінностями, на кшталт відмови уряду США виконати договірні зобов'язання як союзника та підтримати Францію періоду революції, враховуючи потенційний ризик перенесення «революції» на власну територію. Отже, у подібних випадках на думку дослідника, яку він зазначив у своїй праці «Примат національних інтересів» у 1949 році необхідно керуватися, передусім, інтересами держави, а не моральними принципами, властивими особі та суспільству.

Питання цінностей, моральних цінностей, людини та людських спільнот постійно поставало перед суспільством. На кожному етапі розвитку людства цінностям приділялося уже багато уваги, оскільки вони лежать в основі людського буття. На базі цінностей практично відбудовується і розвивається суспільство, держава, складаються відносини між людьми, спільнотами, формуються базові уявлення про себе, свою поведінку, про світ, сенс буття, життєві пріоритети та взагалі будується сценарій людського життя.

Кожна доба у свою чергу формувала власні ціннісні системи для забезпечення свого існування, підтвердження У визначеннях філософів Древньої Греції людина визначається як міра всіх речей, як досконале творіння природи, як глобальна цінність. У трактатах Демокріта, Діогена Платона, Сократа, Аристотеля відсутній феномен цінності безпеки. Але саме філософські трактати великих філософів античності пояснили ціннісну основу безпеки держави, суспільства, особистості, руйнівні впливи олігархічного, демократичного і тиранічного держав на особистість людини і на її спосіб життя.

Сократ в своїх суперечках і діалогах висловлює віру в існування істини, вищих цінностей життя, які складають базову основу самовдосконалення особистості, суспільства. Охарактеризовані їм три основні чесноти людини як цінність: помірність (знання, як приборкувати пристрасті), до речі, має пряму паралель з буддистським віровченням про шлях обмеження пристрастей, хоробрість (знання, як подолати небезпеки), справедливість (знання, як дотримуватися законів божественних і людських), слід розглядати як безпосередню суть поведінки людини у складних випадках.

Вислів Сократа «благо - не що інше, як задоволення, і зло - не що інше, як страждання» можна розглянути [217, с. 244] як дилему, що позначає позитивні і негативні цілі будь-якої діяльності, в тому числі безпечної життєдіяльності. В цьому відношенні інше його судження «чесноти не можна навчити», тобто знання є дійсним знанням тільки тоді, коли воно морально перетворює особистість, слід визнати вирішальним і щодо забезпечення безпечного існування особистості, держави.

Визначаючи сократівський підхід до цінностей людини, необхідно підкреслити, що філософом затверджуються ціннісні основи буття людини, його життєдіяльності, підкреслюється важливість самостійної побудови особистістю своєї духовної суті за допомогою знання, яке несе моральність. Саме у моральних якостях людини Сократ бачить третій вимір між божественним і природним світом. Це знову ж таки нагадує набагато пізніше за часом і добою висловлення І. Канта про зоряне небо над головою та моральний закон у собі.

Платон у трактаті «Держава» вказує, що у державі є три її складових: ділове, захисне, дорадче. У розділі «Роль верстви стражів у ідеальній державі» цього ж трактату він підкреслює «як нездоланий і непереможний лютий дух: коли він є, будь-яка душа нічого не боїться і ні перед чим не відступає» [284, с.

375]. За його твердженням, саме моральні основи «...створюють державу або мужньою, або мудрою. Філософ вважає, що «лагідна вдача протилежна люті духу». Він переконаний, щоб «добре битися, треба бути мужнім» [284, с. 375].

У восьмій книзі автор в особі Сократа пояснює, як виходить з «аристократичного правління тимократичне» [284, с. 545]. На питання «Яким же стане людина відповідно до цього державного устрою» [284, с. 548], він сам дає відповідь: «Вона (людина) жорсткою, менш освіченою і, хоча цінує освіченість і охоче слухає інших ..., у зверненні з вільними людьми він є чемним, а для влади надзвичайно слухняний» [284, с. 549]. Олігархічному державному ладу приписує, що він тримається на застосуванні збройної сили і методі залякування.

У своїх постулатах Платон підкреслює, що подібного роду держава не буде єдиною, а в ній будуть існувати дві держави: одна – держава бідних, інша - заможних. Філософ стверджує, що «в олігархічних державах не звертають уваги на розбещеність, навіть допускають її, так що і людям цілком шляхетним, буває, не уникнути там бідності» [284, с. 555], а коли «у державі спалахне такого роду зло, вони не побажають його гасити за допомогою заборони розпоряджатися своїм майном хто як хоче, і не вдадуться до дій, що усувають усе це лихо згідно з іншим законом» [284, с. 556].

Як бачимо, сутність небезпечного і безпечного в об'єктивному ідеалізмі Платона визначається духовно-моральними, етичними категоріями «справедливість-несправедливість», «благо-зло», «розсудливість-розбещеність» тощо. Через них Платон обґрунтовує різні антиномії становлення державного ладу і існування людини, які фактично є причинами виникнення небезпеки і безпеки.

У філософській спадщині Аристотеля людина, як соціальна істота, за своєю природою призначена до життя у спільноті, і саме у спільноті вона

повинна формуватися як моральна істота. Філософ вважав, що тільки справедлива держава удосконалює людину і сприяє розвитку її шляхетних задатків.

Відповідно до Аристотеля, держава створюється не заради того, щоб жити взагалі, а жити, переважно, щасливо. Він обґрунтовує реальну суть невдоволення громадян своєю державою: коли у державі багато осіб позбавлені політичних прав, коли у державі багато бідних, тоді в такій державі неминуче виникають вороже налаштовані елементи.

Філософ стверджує: щоб правильно влаштувати громадське життя, людям необхідна політика, тобто знання про те, як найкращим чином організувати спільне життя людей у державі. Сутність політики він розкриває через її мету, яка полягає в тому, щоб забезпечити громадянам можливість набуття високих моральних якостей, зробити їх людьми, які діють чесно та справедливо. Аристотель вважає, що «ніякої користі не принесуть найкорисніші закони, одноголосно схвалені всіма причетними до управління державою особами, якщо громадяни не будуть привчені до державного ладу і виховані відповідно до його духу» і що «рішення народної маси повинні мати силу» [11, с. 551].

Філософ вважає, що держава є спілкування вільних людей. Тому для свободи ті правильні лише такі форми державного ладу, які мають на увазі загальну користь і реалізують принцип абсолютної справедливості. А державні устрої, при яких пріоритетом є тільки особисте благо правителів, є помилковими і являють собою відхилення від правильних. Як вважає філософ, такі держави засновані на деспотичному принципі. Ця принципова спільність і предметно-сміслово єдність політичних і правових форм, що протиставляються деспотизму, дають підставу говорити про наявність в навчанні Аристотеля ідеологічних основ безпечного існування особистості в суспільстві і державі.

Аналіз джерел досліджуваної проблеми наочно доводить, що безпека особистості розглядається античними філософами через призму етичних категорій, як внутрішня, базова потреба безпечного існування людини. При цьому вони висувають на перший план питання безпеки держави, а вже потім - суспільства і людини. У той же час, в їх трактатах людина, що здійснює «ідеї блага», несе відповідальність за безпеку суспільства, держави в цілому і свою безпеку, зокрема.

У контексті досліджуваної проблеми необхідно підкреслити, що філософські трактати і діалоги Сократа, Платона і Аристотеля є базисними в усвідомленні теоретичних і методологічних основ безпеки особистості та безпеки держави.

Давньоримська цивілізація також не лишилася осторонь від розробки своїх ціннісних уявлень про людину та суспільство. Згідно з поглядами мислителя Тіта Лукреція Кара, що були висловлені ним у його трактаті «Про природу речей» людина має формуватися за законами природи. Він заперечував існування богів, був прихильником ідей Епікура, та вважав, що людина відповідає за себе та свої вчинки передусім перед собою і має здатність виробляти власні погляди на всесвіт, на себе та своє життя. Філософ тлумачив поняття благочестя як «споглядання при повному спокої духу, а головна умова земного щастя – подолання страху смерті».

Відповідно до поглядів Луція Аннея Сенеки, який писав трактати про тодішні моральні засади суспільства, зокрема «Про милосердя», «Про благо простого життя», «Про добрі справи», «Про багатство та безчестя» головними чеснотами держави та суспільства є можливість забезпечити гідне життя усім прошаркам населення, адже люди за своєю природою народжуються рівними і тільки недосконалість суспільних відносин та світу не дає змоги мати рівні права.

Доба середньовіччя почалася розколом єдиної держави, міжособними війнами, що сприяло формуванню в суспільній свідомості погляду на людину як на істоту нескінченно слабку, беззахисну, незначну, а його життя в цьому світі - пусте, жалюгідне, безцінне існування. Відчуття повної залежності людини від пануючих над ним вищих соціальних сил сприяло виникненню ідеї Бога як Владика всесвіту [7. С.33].

На думку відомого мислителя цього періоду Августина, Людина, створена за образом і подобою Бога, займає центральне місце в його творінні. Антропоцентризм як вихідний принцип світорозуміння релігії досить чітко виражений. Нежива і жива природа створені лише тому, що повинна була бути людина. Людина - це мета і сенс творчої активності (і існування) творця [7. С. 36]. Але при цьому земне буття практично нічого не варте, і є тільки можливістю заслужити вічне перебування душі з Богом, здійснюючи життєву аскезу і відмовляючись від усіх принад життя.

Аналогічні за своєю суттю погляди висловлював і Тома Аквінський, який поєднав схоластику Августина філософськими концепціями Аристотеля і виробленням ідей своєрідного християнського раціоналізму, згідно з яким тіло і душа взаємно пов'язані, а тому все, що допомагає розвиватися душі через тіло є необхідним для існування, але у кінцевому випадку має слугувати також спасінню душі та звеличуванню Бога.

В епоху Відродження найбільш прогресивними мислителями вважалося, що найбільшою цінністю є людина, а головними суспільними чеснотами є безкорисливе й віддане служіння громадянському обов'язку чи спільній справі. Спільним благом в ті часи вважалася «державо-республіка», заснована на принципах справедливості та рівності, у якій обмежуються чи повністю ліквідуються будь-які соціальні привілеї. При цьому вбачалося, що запорукою свободи особистості є прийняття та виконання законів, які за своїм змістом

відповідали б природній сутності людини, як суспільної істоти, що наділена рисами соціально-ціннісного характеру.

Такі видатні гуманісти, як італійці Н. Макіавеллі, Дж. Бокаччо, К. Салютаті запропонували багато нових ідей у сфері етичних знань, адже епоха Відродження формувала зовсім нові ціннісні орієнтири як для суспільства, так і для держави. Згадані ідеї лягли в основу людино-центристського та суспільно-центристського підходів до створення нової моделі державного управління. Ціннісним началам життя людини у період Просвітництва були присвячені фундаментальні праці таких філософів, як Б. Спіноза та Т. Гоббс. Останній у своїх численних трактатах соціально-філософського спрямування висував ідеї суто філософського мислення та очищення розуму від мінливих й непередбачуваних уявлень про цінності, оскільки такі уявлення залежать від суб'єктивних людських інтересів чи уподобань, тому є доволі відносними. Нажаль ідеї зазначених вище вчених не отримали достойної уваги й оцінки та були, зрештою, зведені до чисто суб'єктивних підходів і форм пізнання.

Отже, мислителі цієї епохи покладалися передусім на «природне світло розуму», а ціннісними ідеалами для них були мир, відмова від насильства, релігійна толерантність, добробут, свобода та людське щастя. Вони вважали, що людина, будучи розумною істотою, здатна побудувати якісно нове суспільство, що ґрунтується на ціннісних засадах, які формує виховання й освіта, і лише за допомогою сучасних знань суспільство може досягти процвітання і добробуту. Подібні ідеї мали інтернаціональний, глобальний характер і стали популярними спочатку в Європі, а пізніше й у Новому Світі.

Сучасна філософія, розглядаючи благо з точки зору його цінності, робить чіткий поділ між поняттями «благо» і «цінність». «Благо», згідно сучасних уявлень, спрямоване на людину і є своєрідним «даром» суспільства чи держави, в той час, як «цінність» навпаки – спрямована від людини до іншої людини,

суспільства в цілому, оскільки сама людина та її ціннісні орієнтації й цілі насправді являє собою абсолютну цінність.

І. Кант вважав, що «цінність» та «ціль» є тісно пов'язаними категоріями, оскільки лише розумна істота може володіти об'єктивними цілями й саме це надає цілям «абсолютну цінність». Відтак, усе, що співвідноситься цілями людини може характеризуватися як цінності для неї, відповідно, від характеру таких цілей (мова може йти як про людину, так і про суспільну групу, суспільство, державу) залежить і характер цінностей. Отже, цінностям властива особлива об'єктивність, яка відрізняється від очевидної об'єктивності природних речей, а виступає як об'єктивність найвищих цілей існування людини. На думку І. Канта усі розумні істоти є царством «самих по собі» цілей й в такому царстві «усе має свою ціну». «Благо» відповідно до позиції І. Канта, є для людини безумовною цінністю, проте «цінність» – це більш широке й загальне поняття, яке включає в себе поняття «благо». [169. С. 184] Зі свого боку Ф. Ніцше вважав, що цінності являють собою цілі і предмет прагнення людини протягом всього її свідомого існування.

На сучасні дослідження проблематики цінностей істотно вплинула поява й утвердження такої окремої наукової дисципліни, як аксіологія. Її формування пов'язане із появою у науковому лексиконі терміну «аксіологія», аналогічного назві дисципліни, вперше який почали використовувати в середині XIX ст. П. Лапі й Е. Гартман. Аксіологія згодом перетворилася в новий самостійний розділ загальної філософії, спрямований на дослідженні ціннісної проблематики. З цього часу в науці термін «значущість» почав використовуватись як самостійне поняття, адже, на відміну від існування, значущість не залежить від людського досвіду та є критерієм істини в процесі пізнання. Зазначені логічні конструкції лягли в основу філософської теорії цінностей, яка й донині відіграє значну роль в соціально-гуманітарній науці. Узагальнюючи варто зазначити, що в науковій

літературі уніфіковане трактування поняття цінностей так і не сформувалося, що в майбутньому вплинуло на дослідження ціннісної проблематики у такій науковій галузі, як «державне управління». Ціннісна проблематика широко висвітлена у працях А. Мессера, Х. Вегас та А. Еделя. Ці представники неокантіанства виокремили такі напрями й сфери аксіологічних досліджень, як моральний релятивізм, об'єктивізм, психологізм (у тому числі натуралістичний, ідеалістичний ідеалістично-реалістичний, реалістичний, прагматичний, феноменологічний, та натуралістичний) а також трансценденталізм. В наукових працях М. Кісселя виокремлені соціологізм, персоналістичний онтологізм, натуралістичний психологізм, трансценденталізм та культурно-історичний релятивізм. У роботах О. Хосе Марія Вегас наголошується на відмінностях, які існують у дослідженні ціннісної проблематики, зокрема на об'єктивізмі та моральному релятивізмі. Водночас, В. Вейкмайстер виокремлює в аксіології й такі наукові підходи, як персоналістичний, інструменталістський, естетичний, емпірико-пізнавальний, утилітаристсько-економічний, гуманістичний, релятивістський, психолого-генетичний, метафізичний, лінгвістичний та феноменологічний. Ці підходи нині використовуються в соціології, психології, економіці та юриспруденції. Особливої уваги заслуговують наукові здобутки Л. Колаковського, який запропонував виокремити пари цінностей, які конфліктують між собою (антагоністичні пари): свобода-рівність, безпека-свобода, власність-справедливість, рівність-особисті права. Усі згадані наукові концепції необхідні для подальших досліджень проблем державного управління та захисту національних цінностей, як важливої складової системи національної безпеки. В науці існують різноманітні підходи до класифікації аксіологічних досліджень. Кожен з них характеризується особливостями трактування самої природи цінностей. Аналізуючи різні теоретичні тлумачення дефініції «цінності», можна дійти висновку про те, що вони, зазвичай, поєднують в собі

ознаки суб'єктивного і об'єктивного, духовного і матеріального, загально-людського й індивідуально-особистісного. Такий широкий спектр дефініцій демонструє, наскільки багатограним є поняття «цінності», що зумовлює його трактування виходячи з філософського підходу.

Процес формування європейських цінностей та роль їхніх суспільно-політичних складників стали об'єктами дослідження й аналізу численних соціологів й психологів, таких, як Е. Гідденс, Ю. Хабермас, В. Магун та ін. Ці дослідження сприяли появі й розвитку відповідних наукових підходів: спочатку – соціологічного, психологічного, історичного, згодом – аксіологічного, онтологічного, гносеологічного. Зазначені процеси позначилися й на розвитку вітчизняної аксіологічної теорії, розвитку, серед іншого, такої наукової дисципліни, як «державне управління».

У вітчизняних енциклопедичних словниках міститься наступні трактування понять «цінність», «цінності», «цінності людини»:

а) «... будь-яке матеріальне або ідеальне явище, що має значення для людини чи суспільства, заради якого вона діє, витрачає сили, час, гроші, здоров'я тощо, заради якого вона живе»;

б) «... феномен, який об'єктивно, за своєю природою є благом для людини, спрямованим на утвердження її в бутті, реалізації її творчих можливостей».

Проте, словник з державного управління не дає визначень поняттю «національні цінності» чи «національні цінності у сфері національної безпеки», а лише пропонує трактування поняття «політичні цінності»: «...орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики».

В історичному контексті слід зазначити, що ціннісна проблематика в Україні згадується ще у писемних пам'ятках часів Київської Русі. Вже тоді мислителі й літописці робили спроби визначити моральні принципи, передусім

спираючись на християнство, розкриваючи при цьому й передумови та джерела утворення і становлення держави. Наприклад, митрополит Київський Іларіон в одному з документів під назвою «Слово про закон і благодать» описуючи поширення християнства наших землях, обґрунтовував ідею самостійності Русі її правом бути рівною іншим християнським народам. Зі свого боку в літописі авторства Нестора згадується, що вина й відповідальність за біди та негаразди Руської лежить на князях. Нестор при цьому вважає, що об'єднавчим центром давньоруських земель має стати не князівська влада, а християнська церква, що сприятиме виходу з кризи, до якої призвело княжіння [67].

Спираючись на здобутки європейської філософської думки в XVII–XVIII ст., вітчизняні дослідники виокремили два різних підходи до розуміння сутності суспільного ідеалу – науково-освітній та етико-гуманістичний. Представники першого напрямку (М. Козачинський, митрополит Т. Прокопович, Я. Козельський та ін.) вважали, що розвиток суспільства має спиратися на науку, мистецтво, гармонійний й всебічний розвиток кожної особистості. Саме в XVII–XVIII ст. в науці відбувається процес виокремлення філософії й теології, що зумовило відповідну переоцінку моральних цінностей. Прибічниками етико-гуманістичного підходу (митрополит Д. Ростовський, митрополит С. Яворський, К. Транквіліон-Старовецький, Г. Сковорода та їхні послідовники П. Сохацький, В. Золотницький, Г. Полетика) пов'язували сутність суспільного ідеалу передусім з внутрішнім світом людини, її духовним життям і самопізнанням, відкидаючи ключову роль досягнень науки як засобу досягнення людиною благополуччя і добробуту. У своїх філософських творах етико-гуманісти засуджували прагнення багатства й матеріальних благ, підносячи в людині її духовне начало. Подібний підхід у вітчизняній філософській думці зустрічався й раніше. Так, І. Вишенський на власному прикладі пропагував аскетичне життя й відмову від більшості земних благ. [314]

Великий мислитель Г. Сковорода вважав найбільшими цінностями ідеї народності, демократизму та патріотизму. Саме Г. Сковорода розвинув на наших теренах філософські ідеї гуманізму та просвітництва, глибоко осмисливши тезу про могутність розуму людини, який неминуче приведе до «торжества правди й справедливості» [12].

Протягом тривалого часу, з часів Богдана Хмельницького та Івана Мазепи чи не найважливішою, фундаментальною цінністю була ідея здобуття Україною незалежності і створення власної держави. Ця цінність нарівні з іншими (соціальними, культурними і політичними), актуалізувалася у ХІХ-ХХ ст. ст. Проблеми цінностей у громадському житті України в цілому тою чи іншою мірою фігурували передусім в художньо-літературних творах – від Т. Шевченка, Л. Українки, П. Грабовського, І. Франка до М. Драгоманова, М. Грушевського і П. Куліша. Вагоме місце приділялося цінностям в історичних і етнографічних дослідженнях, які вивчали взаємозв'язок між національним соціумом і та культурою та впливом на них з боку держави. Вже в ХІХ ст. в різних частинах Російської імперії почалося більш глибоке осмислення ціннісної парадигми процесів науки і освіти. Пошуком філософського базису в цьому контексті займалися у першу чергу історики й педагоги. Завдяки їхнім роботам з'явилася низка наукових досліджень (наприклад, роботи К. Ушинського), присвячених персональним характеристикам педагогічної творчості та її філософському ґрунту. Ознайомлення з вітчизняними історичними працями цього періоду, присвячених ціннісній проблематиці в контексті державотворення дає можливість переконатися у високій популярності таких досліджень, особливо на початку ХХ ст. У цей період помітними стали роботи імена В. Винниченка, М. Грушевського, Д. Донцова, А. Крижанівського, Ю. Липи, В. Липинського, М. Міхновського та ін. Зокрема останній, на думку сучасних дослідників, став одним з «батьків - засновників»

концепції «інтегрального націоналізму». Так, Д. Донцов вважав націю абсолютною цінністю. Відтак не існує вищої мети, аніж здобуття нацією своєї незалежної держави. Попри патріотизм, ідеї Д. Донцова мали й негативні складові – агресія, шовінізм, расизм, та зверхнє ставлення до певних народів. Найбільший науковий внесок у вигляді розвитку концептів «цінності» та «національні цінності» зробив В. Липинський – один з найвідоміших фундаторів створення консервативної традиції українських національних цінностей. Його концептуальні ідеї стали основою досліджень сучасного національно-центристського підходу в соціально-гуманітарному та історичному вимірах.

Таким чином, теоретичний аналіз наукових праць свідчить, що на початку ХХ ст. в Україні відбулося в цілому становлення самостійного теоретичного напрямку філософії – аксіології – дисципліни, що зосереджена на сутності, типах і функціях цінностей, тобто ученням про цінності, природу моральних, духовних, естетичних цінностей, їх взаємні зв'язки, та кореляцію з культурно-соціальними, чинниками й особистістю.

У часи існування СРСР поняттям «цінності» науковці не цікавились, оскільки сама аксіологічна теорія офіційно була визнана владою «шкідливою, буржуазною». Неокантіанство (поняття «цінності» радянська наука пов'язувала саме з ним) піддавалося гострій критиці і використовували як антитезу «єдино вірному» марксистському розумінню діалектики суспільного розвитку.

У радянський час чи не єдине визначення поняттю «цінності» наводилось у «Філософському словнику» (видання 1986 року): «...цінність...соціально-філософська категорія, що позначає як позитивне, так і негативне значення явищ природи, продуктів суспільного виробництва, форм суспільної організації, історичних подій, моральних вчинків, духовних витворів (носіїв цінності) для всього соціуму чи окремих його груп та індивідів (адресатів цінності) на

конкретному етапі історичного розвитку». [375] На відміну від офіційної радянської науки українські вчені за кордоном вільно оперували поняттям «цінності». Наприклад, український філософ О. Кульчицький, пояснюючи відмінності між філософськими категоріями «цінність» та «вартість», визначав життя кожної людини як безперервний процес оцінювання, невід’ємна складова пізнання вартостей. Вартість, на його думку, слід трактувати як щось (предмет, явище, дію), яке надається для задоволення потреб людини. [215. С. 15-16]

Сучасник О. Кульчицького В. Василенко, натомість наполягав, що «цінності» – це «...момент значення якого-небудь явища, речі, вчинку, взагалі суцього для життєдіяльності певної людини, класу, суспільства; роль цього «суцього» в їх житті». Тобто вони являють собою певний вид «послуги», яку надає те чи інше явище людині. [56]

Інший дослідник С. Анісімов, у свою чергу, відкидав ідею поділу цінностей на негативні й позитивні, адже, як вважав С. Анісімов, «...головне в цінностях – здатність задовольняти дійсну, розумну, позитивну потребу індивіда, класу, суспільства», а тому цінності, на його думку, не можуть бути негативними за своїм значенням». Ідеї цього автора знайшли своє продовження в сучасних концепціях вивчення націй, національних ментальностей та національних суспільств. «Сучасний словник з етики» авторства М. Тофтула дає визначення цінностям як моральним різновидам прояву добра чи зла, наголошуючи, що «...добро у свою чергу має багато модифікацій. Добро обов’язково є проявом справедливості, милосердя, або чесності тощо». У розвиток досліджень ціннісної проблематики значний внесок належить таким вченим, як В. Блюмкін та А. Здравомислов. Перший з них вважав, що для людини цінності тотожні відповідній значимості предмету чи явища, інший схилився до думки, що сутність цінностей у першу чергу зумовлена культурними здобутками суспільства. Світ цінностей, вважав А. Здравомислов – це передусім світ культури в найширшому розумінні цього

слова, при чому цінності – це сукупність інтересів, що виокремилися в процесі історичного розвитку через розподіл праці в сфері духовного продукування.

П. Сорокін трактував цінності як основну рушійну силу розвитку суспільства та як фундамент формування будь-якої культури. П. Сорокін наголошував, що «...система цінностей є визначальною і загальноприйнятою в певну історичну епоху, вона визначає значущість науки, мистецтва, релігії, етики, економічних і політичних відносин, освіти; передбачає певну норму, на яку посилаються як на стандарт, наприклад норма права і моралі, норма виховання, норма етикету тощо. Ці норми несуть у собі значимість позитивної або ж негативної цінності».

В сучасній науці аксіологічній проблематиці присвячено праці таких вчених, як Н. Чавчавадзе, С. Аваліані, А. Ручка, М. Каган, Б. Єрасов, В.Хмелько, Х. Казанов, А. Радугін, С. Фролов, та ін. Результатом спільних наукових зусиль стали зміни у трактуванні поняття «цінності». Нині «цінності» розглядаються як феномен свідомості, який має певне значення для суб'єкта чи суспільства, впливає безпосередньо на розвиток людей, суспільства і держави. Помітний внесок у дослідження ціннісної проблематики зробили філософи й соціологи: В. Андрущенко, Н. Бондаренко, В. Бакіров, О. Борусевич, І. Бичко, В. Ребкало, І. Надольний, П. Ситнік, В. Розумний, В. Шинкарук та ін. Аксеологічними аспектами в теорії державного управління займалися О. Висоцька, Т. Бутківська, В. Долженко, В. Заболотна, Г. Горак, О.Ф. Лазарєв, Корнієнко, І. Лебідь, В. Козаков, В. Карлова, Л. Морозова, Л. Мисів, О. Панін, П. Алексєєв Г. Ситник та ін. У політологічній науці питання цінностей досліджували С. А. Яковенко, В. Табачковський, В. Мукомел, Д. Попова, Л. Чупрій, М. Трифонова, Н. Юхименко, А. Ярошенко та ін.

Результатом численних досліджень стало ще більше розмаїття визначень і трактувань: «...цінності складають основу життєдіяльності – це історично

складені модуси, способи зв'язку свідомості й буття людини і світу» (Т. Бутківська), «... цінністю є лише те, що усвідомлюється, переживається як цінність. Світ цінностей – це світ саме практичної діяльності» (І. Надольний, В. Андрущенко, І. Бойченко, В. Розумний), «...цінності – це не будь-яка значимість явища, а позитивна значимість, яка своїм джерелом має людину, її докорінні цілі та ідеали» (П. Алексєєв, О. Панін).

Характерною рисою ціннісної проблематики є її вплив на сферу державного управління.

Усе викладене вище дозволяє зробити висновок про те, що теорія і практика державного управління досі потребує ґрунтовних досліджень соціально-економічних та суспільно-політичних процесів, що тривають й розвиваються в Україні саме в контексті їхнього ціннісного змісту. Мова йде передусім про цінності, які складають в сукупності ціннісну систему наших громадян, суспільної свідомості та держави.

Для досліджень ціннісної проблематики особливу користь мають сучасні наукові праці вітчизняних фахівців з державного управління, насамперед – фахівців Національної академії державного управління при Президентові України. Зокрема, істотний внесок в розвиток цієї проблематики зроблений Г. Ситником. На думку цього автора, система цінностей в суспільстві формується у вигляді взаємообумовленої й взаємопов'язаної сукупності окремих моральних норм, які регулюють взаємні відносини в суспільстві, підтримують його стабільне існування і у такий спосіб забезпечують його безпеку. Вочевидь жодна держава не може функціонувати спираючись лише на моральні норми. Її задачею є закріплення пануючих в суспільстві цінностей за допомогою норм права (включенням їх до законодавчих актів), завдяки чому як система національних цінностей, так і цінності суспільства, як їхня складова, набувають офіційного статусу і отримують від держави відповідний захист. Слід

зауважити, що держава, закріплюючи у правових нормах одні цінності, зазвичай прагне подавити чи нівелювати інші цінності, передусім ті, що не гармонізуються чи суперечать політичному курсу влади в даний момент. Саме це є головним чинником в процесі переоцінки ціннісної орієнтації як окремих суспільних груп, так і всього суспільства. Автори В. Козаков і В. Ребкало трактують «цінності» як певний суспільний феномен. Вони стверджують, що «цінності» є результатом або продуктом діяльності людей, що задовольняє матеріальні чи духовні потреби представників усіх соціальних груп. В. Козаков в монографії «Аксіологія державного управління» вперше у вітчизняній науці про державне-управління використав комплексний аналіз засад державного управління в соціально-ціннісній площині, розкривши їхній зміст, механізми впливу на державотворчі процеси та взаємодії, чим започаткував такий новий напрям науки, як аксіологія державного управління. Автором, крім цього, було введено таке поняття, як «соціально-ціннісні засади державного управління». В його основу він поклав ідею пріоритетності прав людини та завдання держави щодо їх забезпечення, як основної задачі управлінських функцій, що суттєво конкретизує ідею «суспільного блага», яке теорія утилітаризму розглядає виключно як «добробут».

В. Карлова переконана, що цінності «...мають визначатися шляхом гармонійного узгодження загальнолюдських, демократичних та українських національних цінностей, з цінностями та інтересами соціальних та етнічних груп суспільства». На її думку лише на цій основі можна досягти загально-національної консолідації громадян України щоб ефективно будувати демократичну, правову, соціально орієнтовану державу. Зі свого боку Л. Мисів розуміє цінності як «...будь-який предмет чи явище, що усвідомлюється суб'єктом як необхідне, значиме для його життєдіяльності та самореалізації», а під духовними цінностями розуміє «...феномени суспільної свідомості, що

виступають як провідні, значущі ідеали, норми, символи тощо і зумовлюють індивідуальний та суспільний духовний розвиток у цілому. Вони можуть бути відображені у творах мистецтва, науки, нормативно-правових системах тощо».

Н. Сорокіна в роботі «Державне управління формуванням ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства» зазначає, що цінності – це «...особливе соціальне явище, що є найважливішим фактором, який стимулює, мотивує поведінку та вчинки індивіда, регулює його особисте й суспільне життя та одночасно виступає як спосіб і результат самореалізації особистості».

Особливо актуальними в умовах становлення об'єднаної Православної Церкви України при продовженні діяльності раніше майже монопольної Української православної Церкви Московського Патріархату виявилися найновіші наукові публікації В. Малюски й М. Білінської, які присвячені дослідженням шляхів вдосконалення відносин між державою і церквою. Цими авторами встановлено, що реалізація функцій державного управління та процес прийняття й виконання управлінських рішень з урахуванням основних ціннісних засад християнства та позиції Церкви, як одного з найвпливовіших інститутів громадянського суспільства, сприяє більш стабільному розвитку суспільства що послуговується моральними і духовними принципами Православ'я. Такий підхід визнає пріоритет духовної свідомості громадян та сприяє їх залученню до широкого соціального діалогу між державою і Церквою.

У монографії «Архетипова парадигма авторитету керівника в державному управлінні» Т. Новаченко зосередився на іншому ціннісному аспекті – формуванні у керівників системи державної влади сталих й високоморальних ціннісних орієнтирів. Як вважає автор, діяльність сучасних керівників державного управління має орієнтуватись на пріоритет саме нематеріальних цінностей, що сприяє зростанню рівня їхньої відповідальності, компетентності,

моральності, що, зрештою, позитивно позначається на ефективності державного управління на усіх рівнях.

А. Качинський і В. Горбулін запропонували поділ системи національних цінностей на окремі елементи: цінності окремої людини, цінності суспільства та цінності держави. Перша група цінностей – це індивідуалізм, права й свободи людини, патріотизм, право людини на володіння приватною власністю та загальні для людей цінності. Друга група цінностей – це соціальна справедливість, добробут, міжетнічна й міжконфесійна злагода, ліберальні й демократичні традиції, історичні, духовні та матеріальні надбання. Третя група цінностей – це сталий конституційний лад, державний суверенітет і територіальна цілісність, сукупність природних ресурсів, національна безпека, міжнародні зв'язки. Автори вважають, що існування держави та нації а майбутньому слід розглядати крізь призму ціннісного ядра, як фактору консолідації суспільства. Таким ядром має бути духовна спадщина і надбання, національна безпека, патріотизм, соціальна справедливість, добробут та міжнародні зв'язки. Так, ціннісне ядро доцільно було б доповнити й притаманними українцям цінностями: цінності християнської релігії, миролюбність, толерантність, терпимість, пріоритет сім'ї, гостинність, працелюбство.

Отже, аналіз наукової думки різних історичних періодів та різноманітних концептуальних підходів до досліджень цінностей, свідчить про те, що сучасна наука не згенерувала остаточно стале визначення дефініції «цінності» та не запропонувала узгоджену форму класифікації цінностей. Це обумовлюється багатогранністю та складністю поняття «цінності», відмінностями дослідницьких завдань, різницею наукових інтересів, широким розмаїттям методологічних підходів до його дослідження й аналізу. Аналіз також дозволив встановити, що пропозиції різних концепцій, підходів та різні наукові погляди

щодо ціннісної проблематики дали поштовх для розвитку людиноцентристського, суспільно-центристського, державо-центристського, та націєцентристського підходів у сфері аксіології державного управління. Однак, слід додати, що соціально-ціннісні засади державного управління найбільш доцільно сформулювати наступним чином: основним завданням держави при виконанні управлінських функцій є забезпечення усіх демократичних прав – як щодо кожної людини, так і щодо суспільства в цілому.

1.2. Теоретико-методологічні аспекти дослідження

Методологічною основою даної роботи є теоретичне та методологічне обґрунтування й визначення ціннісних засад вітчизняної системи національної безпеки у сфері державного управління. Зокрема, ціннісна проблематика аналізується з позицій аксіологічного, аналітичного, системного, історичного, та діалектичного підходів. У дослідженні застосовуються порівняльний та структурно-функціональний методи, положення соціальної філософії щодо природи цінностей, викликів, загроз, впливів й безпеки в українському суспільстві. Теоретико-методологічні засади даної роботи спираються на систему пов'язаних між собою та взаємодоповнюючих спеціальних й загальнонаукових методів досліджень. До них належить:

- системний аналіз;
- структурно-функціональний, порівняльний, історичний аналіз;
- ситуативний метод;
- метод синтезу;
- фундаментальні теоретичні положення і класичні моделі управління;
- систематизація наукових літературних джерел і нормативно-правових актів відповідно до теми дослідження;

– збір, аналіз, класифікація й узагальнення фактологічних матеріалів задля отримання достовірних і об'єктивних результатів дослідження.

Зокрема, цільове призначення методів і підходів наступне:

– метод системного аналізу використовується для дослідження цілісної системи ціннісних засад національної безпеки у сфері державного управління, виявлення окремих її елементів, взаємодії й взаємозв'язків між ними, систематизації зібраної емпіричної інформації, визначення поточного стану управлінського забезпечення державою ціннісних засад національної безпеки та визначення оптимальних шляхів її вдосконалення;

– історичний метод використовується для з'ясування історично-теоретичних основ державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, вистежування динаміки ціннісних концепцій в процесі державотворення, відтворення історично-політичної хронології та визначення історичних передумов формування в суспільстві ціннісних засад в період розбудови незалежності та становлення української держави;

– структурно-функціональний та порівняльний методи використовується для визначення специфічних відмінностей інституалізації суб'єктів системи державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад та уточнення їхніх функцій з урахуванням й узагальненням досвіду зарубіжних країн у вирішенні проблем державного управління національної безпеки для його адаптації в Україні;

– аналіз емпіричної інформації щодо діяльності органів державного управління використовується для підтвердження теоретичних авторських гіпотез та порівняння їх з фактичним станом державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, оцінки параметрів суспільної думки та експертних оцінок на підставі матеріалів науково-дослідних установ й аналітичних центрів стосовно досліджуваної проблеми, визначення

найбільш актуальних напрямів і шляхів вдосконалення державного управління національною безпекою.

Методологічною основою даної роботи також є застосування концепції державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад. Джерелами даного дослідження є наукові праці вітчизняних й зарубіжних вчених, присвячених державному управлінню та проблемам національної безпеки, нормативно-правові акти України що регулюють діяльність системи державного управління, концепції побудови відносин, взаємодії і взаємозв'язків між органами держуправління та інститутами громадянського суспільства в галузі національної безпеки.

Отже, для досягнення поставленої у цій роботі мети та виконання завдань дослідження використаний комплекс як загальнонаукових, так і специфічних методів, підходів й принципів, що застосовуються в теорії державного управління. Обґрунтування теоретичних і методологічних інструментів з урахуванням особливостей державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, визначення переважаючих тенденцій та актуальних напрямків удосконалення державного управління, дозволяє значно просунутись у напрямі розвитку науково-методологічних підходів у зазначеній вище сфері.

Враховуючи ключову роль держави у забезпеченні національної безпеки, гостру потребу у підвищенні її ефективності, максимально повного використання її можливостей завдяки урахуванню ціннісного аспекту, науково-концептуальне обґрунтування основ і напрямів подальшого розвитку цієї сфери діяльності визначено автором як предмет дослідження. Дана робота передбачає аналіз широкого кола проблем державного управління національною безпекою як на державному, так і на рівнях індивідуального, суспільного, національного, міжнародного які реально зумовлюють доцільність застосування такого самого широкого кола підходів: державо - центричного, суспільно-центричного,

національно-центричного людино-центричного. Крім того, згаданий аналіз зумовлює врахування цілої низки різноманітних процесів, зокрема: зростання ролі, яку відіграють ціннісні фактори, поглиблення взаємних структурних зв'язків в системі нацбезпеки, формування у суб'єктів державного управління національною безпекою нових характеристик, пов'язаних з тими чи іншими цінностями, впровадження на різних рівнях модерних принципів та нових інтегрованих методів управлінського механізму до системи національної безпеки.

Дана робота значною мірою присвячена також вивченню та узагальненню сучасних вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень в галузі державного управління, аналізу чинної нормативної бази, аналізу й узагальненню практичного досвіду державних органів у цій сфері.

У першому розділі роботи «Теоретичні основи дослідження ціннісних засад державного управління системи національної безпеки» висвітлені основні концептуальні підходи до визначення дефініції «цінність», які пропонувала вітчизняна і зарубіжна наукова думка в історичному контексті, описаний аксіологічний підхід, який застосовується в теорії державного управління, акцентовано увагу на проблемних питаннях державного управління у сфері національної безпеки в контексті ціннісних засад. За допомогою системного та порівняльно-історичного аналізу представлені визначення таких понять, як «цінності», «національні цінності», «національна безпека», «державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад».

У другому розділі роботи «Ціннісні засади як базові основи державно-управління у системі національної безпеки України» автором поставлено за мету – проаналізувати сучасні напрямки розвитку ціннісних пріоритетів, генезис ціннісних засад системи національної безпеки у контексті інтеграційних процесів глобалізованого суспільства, здійснити аналіз перспектив державно-

управлінського забезпечення системи національної безпеки у розрізі ціннісних засад на шляху євроінтеграційного руху України тенденцій розвитку безпекового простору України та аналізу потенційних загроз і викликів, які постають перед суспільством і державою.

Третій розділ «Ціннісні вектори сучасного глобалізованого суспільства: безпековий вимір» присвячений вивченню зарубіжного досвіду державного управління системою національної безпеки у розрізі ціннісних засад. Автором досліджено сучасний стан взаємовідносин між державною владою та суспільством у безпековій сфері. Здійснено аналіз прикладів окремих європейських країн із зазначеної проблематики, визначені спільні та відмінні риси у порівнянні з вітчизняною системою національної безпеки, її ціннісних засад та специфіки державного управління у даній сфері.

Сучасні науковці, що досліджують проблеми цінностей, зокрема у сфері національної безпеки, не можуть не відчувати на собі окремих суперечливих результатів наукових досліджень з аксеологічної царини. За таких обставин, наукові розробки проблем державного управління національною безпекою у контексті ціннісних засад вбачаються важливим напрямом теоретико-методологічних досліджень в теорії державного управління. Особливістю є й те, що дослідження у цьому напрямі потребує застосування методів, які практикуються у дослідженнях суміжних наукових суспільно-гуманітарних галузей. У першу чергу мова йде про філософію, історію, юридичні й політичні науки. Відтак, у дослідженні значне місце займає аналіз різних філософських концепцій, зокрема аксеологічної проблематики а також вивчення та аналіз нормативно-правового аспекту проблеми. Регулятором основних соціальних відносин, як відомо, є право, що обумовлює його ключову роль для здійснення управлінської діяльності. Відповідно, теорія державного управління має глибокі зв'язки з правовими науками. Варто зауважити, що теорія державного

управління не підміняє собою теорію держави і права, або інші юридичні наукові дисципліни, а лише використовує наукові здобутки цих дисциплін, особливо у сфері практичного тлумачення і реалізації юридичних норм, законодавчої техніки тощо. Відтак, в даній роботі приділено багато уваги науково-юридичним джерелам, адже у вітчизняній правовій системі міститься широкий набір правових норм, які стосуються національної безпеки й регулюють діяльність держави і громадськості у цій сфері. Серед таких норм слід згадати Конституцію України, Закон України «Про національну безпеку України», Укази Президента України, якими затверджені рішення РНБО «Про Стратегію національної безпеки України», «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» та ін. Відповідно, й розуміння особливостей і зарубіжного досвіду державного управління також потребує вивчення як історії, так і норм права. Тому, для визначення певних понять і положень, пов'язаних з проблеми державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад в зарубіжних країнах, автором був застосований порівняльно-історичний та порівняльно-правовий методи.

Крім того, при дослідженні досвіду вітчизняних органів державного управління та органів місцевого самоврядування у сфері управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, зокрема, державних й місцевих програм у сфері гуманітарної політики і інформаційної безпеки автор застосував метод аналізу і синтезу.

На основі результатів, отриманих автором в процесі дослідження, використання теоретичних та методологічних підходів до держуправління національною безпекою, досліджень зарубіжного і вітчизняного досвіду захисту національних цінностей, аналізу законодавчо-правового забезпечення у цій сфері, автором запропоновано оптимальні шляхи взаємодії між органами влади та громадськістю у сфері національної безпеки.

1.3 Особливості державного управління у сфері національної безпеки через призму ціннісних засад

Тематиці державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад присвятили свої роботи такі дослідники, як П. Петровський, М. Боришевський, Г. Ситник, О. Вишневський. Системний підхід у таких дослідженнях дозволяє дати наукове обґрунтування засадам і методам управління складними суспільно-політичними системами, орієнтованими на національні цінності. Проблему розвитку й застосування системного підходу в державному управлінні, розв'язання якої забезпечує реалізацію в Україні демократичних реформ, докладно описав у своєму дослідженні В. Бакуменко, який розуміє «державне управління» як: «діяльність держави, спрямована на створення умов для як найповнішої реалізації функції держави, основних прав і свобод громадян, узгодження різноманітних груп інтересів у суспільстві та між державою та суспільством». «Енциклопедичний словник з державного управління» (ред. В. Бакуменко, А. Михненко та Ю. Сурмін), містить також визначення такого концептуального поняття, як «державне управління національною безпекою», зокрема: «державне управління національною безпекою – це специфічний вид державного управління, який охоплює соціально-економічну, культурну, політичну та інші сфери суспільного життя». Зазначене формулювання вказує на те, що нині головна увага державного управління зосереджується саме на безпеці суспільства й держави. Основні наукові підходи до вивчення національних цінностей в контексті забезпечення безпеки суспільства, людини і держави доцільно розглянути докладніше. Передусім слід чітко з'ясувати відмінності між поняттями «національні цінності» та «національні інтереси». Як з'ясувалося, в Законі України «Про національну безпеку України» визначення такого поняття, як «національні

цінності» відсутнє, проте згадане поняття «національні інтереси»: «...національні інтереси України - життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалізація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян». Термін «національні цінності» згадується лише в контексті «загроз національній безпеці України»: «...загрози національній безпеці України» - явища, тенденції і чинники, що унеможливають чи ускладнюють або можуть унеможливити чи ускладнити реалізацію національних інтересів та збереження національних цінностей України». За таких обставин вітчизняні науковці досліджували переважно тему національних інтересів у площині національної безпеки. Національні інтереси при цьому вважаються невіддільними від національних цілей (стратегічних цілей), тому ця категорія піддається класифікації, ранжуванню, і на її основі розробляються методологічні засади створення «Стратегії національної безпеки України». Це вказує на те, що системне уявлення про проблему державного управління у контексті національних цінностей в Україні сформовано не повністю. Першими науковцями, які спробували розв'язати це питання були В. Вагапов, О. Гончаренко та Е. Лисицин. Зазначені дослідники виходили з принципової важливості поняття «національні цінності», адже такі цінності є здебільшого незмінними та відіграють роль інваріантів соціо-культурного розвитку особистостей, суспільства й держави. Тому автори запропонували не використовувати цю категорію в аналізі положень Конституції України. Як зазначав Г. Ситник, національним цінностям в наукових дослідженнях приділялося недостатньо уваги через недооцінку взаємозв'язку й різниці між поняттями «національні цінності», «національні інтереси», «національні цілі», та недослідженості механізмів формування та узгодження інтересів людини, суспільства і держави. Варто нагадати, що саме цими проблемами переймалися

видатні мислителі різних історичних епох. Актуальність згаданої проблеми залишається й донині, і успішне її розв'язання є запорукою ефективного державного управління, спрямованого на захист національних цінностей як ключової складової системи національної безпеки. Зазначене вище свідчить про необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

В рамках довгострокового проекту «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS), який є порівняльним дослідженням і охоплює майже 120 країн силами вітчизняних науковців було проведене експертне опитування на базі Українського центру європейської політики. Відповідно до наукової програми ними було здійснено порівняння отриманих даних про пріоритетні цінності. В результаті українські вчені окреслили наступну їхню структуру: цінності особистості, суспільства та держави (табл. 1.3.1).

Переважаючими національними цінностями згідно експертного опитування є готовність захищати країну, патріотизм, національно-патріотична громадянська позиція і активність, відданість українській ідеї, незалежність України, національна гордість і гідність. Переважаючими громадянськими цінностями респонденти назвали свободу слова, рівність перед законом, права людини (право на життя, приватну власність, рівність прав і можливостей, особисту безпеку, персональну гідність, шану до праці). Переважаючими цінностями особистого життя стали працьовитість, підприємливість, творча активність, цілеспрямованість, старанність, самостійність, ініціативність, організованість, принциповість, самоповага, внутрішня свобода, рішучість, мужність та впевненість у власних силах.

Таблиця 1.3.1

Система національних цінностей України

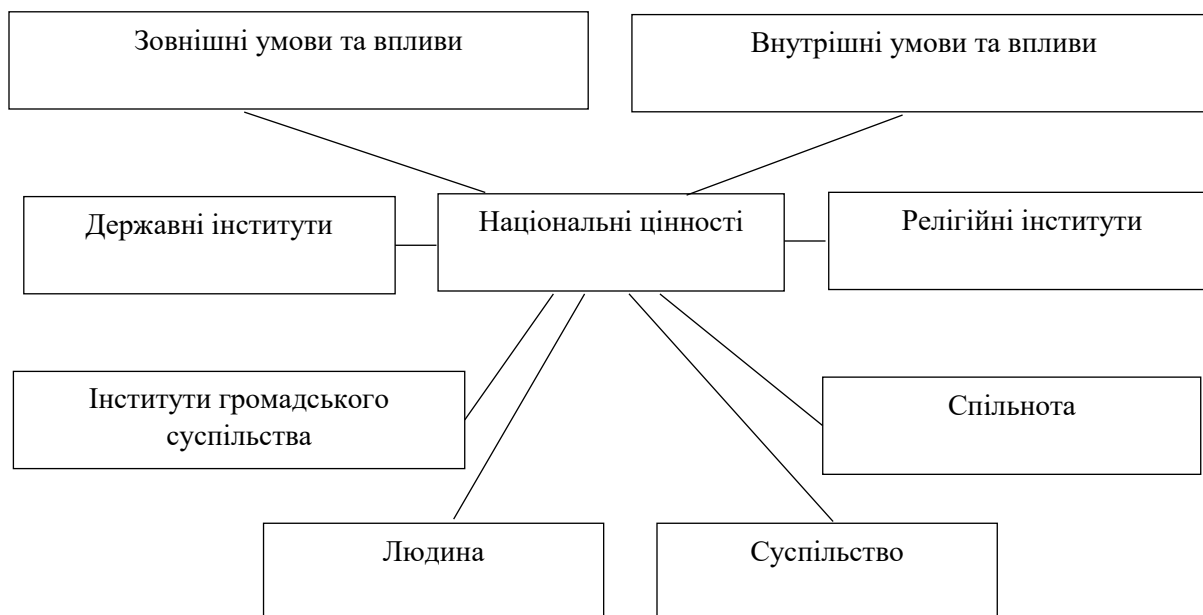
Цінності особистості	Цінності суспільства	Цінності держави
Моральні цінності Індивідуалізм Патріотизм	Добробут Соціальна справедливість	Індивідуалізм Патріотизм Права та свободи людини

Права та свободи людини Право приватної власності	Міжетнічна та міжконфесійна злагода Ліберально-демократичні традиції Матеріальні та духовні надбання	Право приватної власності Добробут Соціальна справедливість Міжетнічна та міжконфесійна злагода Ліберально-демократичні традиції Матеріальні та духовні надбання Природні ресурси Конституційний лад Державний суверенітет Система міжнародних зв'язків Територіальна цілісність
--	--	--

Результати досліджень Інституту соціології НАН України свідчать, що громадяни України поділяють цінності за п'ятьма групами. До першої групи віднесено такі пріоритети: здоров'я (4,74 бали за 5-бальною шкалою), сім'я (4,72 бали за 5-бальною шкалою), діти (4,67 бали за 5-бальною шкалою) добробут (4,67 бали за 5-бальною шкалою). До другої групи – забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства, позитивна морально-психологічна суспільна атмосфера та гарантована соціальна рівність (середній бал становить 4,06 за 5-бальною шкалою). До третьої групи – релігійне життя та процеси національно-культурного відродження (середній бал – 3,47). До третьої групи віднесені цінності самореалізації: робота, освіта, рівень культурного розвитку, суспільне визнання (середній бал становить 3,70 за 5-бальною шкалою). До п'ятої групи респонденти віднесли політичні та громадянські цінності: державна незалежність, курс на демократичний розвиток, діяльність у політичних партіях та громадських об'єднаннях і організаціях тощо (середній бал становить 3,51 за 5-бальною шкалою).

З урахуванням зовнішніх та внутрішніх чинників, що впливають на утворення системи персональних цінностей людини, структура формування національних цінностей представлена схематично на рисунку 1.3.1.

Формування національних цінностей

Отже, національні цінності, як з'ясувалося, є засадничими для існування особистості, суспільства і держави. Саме на їхній основі формуються взаємозв'язки між інститутами держави та громадянського суспільства. Відповідно, національні цінності органічно кореспондуються із загальноприйнятою системою уявлень про мораль. Усі без виключень цінності важливі у процесі формування окремих особистостей, вони гармонійно інтегрують людину в не лише в національне суспільство, а й у світове глобальне співтовариство. Хоча виключно спільні національні цінності є обов'язковою передумовою стабільності і миру в державі, вони слугують й міжнародному взаєморозумінню. Стала система національних цінностей утворює політичну, філософську, організаційну, управлінську, правову та, зрештою, етичну основу існування будь-якої держави, дає її громадянам можливість усвідомлювати спільну мету політичної нації, у разі їх втрати нація, як самостійний суб'єкт міжнародних відносин може взагалі зникнути.

Звернемося до поняття «система» (як цілісність, що утворюється її взаємозалежними і пов'язаними між собою частинами). У класичному розумінні будь-яка система має наступні характеристики:

- складові елементи (частини);
- взаємозв'язки і внутрішньо-системна взаємодія між елементами;
- межі, які відокремлюють систему від середовища, зумовлені характером зв'язків між елементами;
- середовище, у якому функціонують чинники, явища і суб'єкти поза системою, які так чи інакше пов'язані з елементами системи.

Конкретизуючи поняття система й ведучи мову про систему національних цінностей, слід відмітити, що вона доволі, формується й змінюється разом з розвитком суспільства, має певну структуру на індивідуальному, суспільному та державному рівні, елементи якої чітко визначені і підпорядковуються певній ієрархії за своєю значимістю. Зазвичай така система відносно стабільна, чи повільно еволюційно змінюється. Вона спроможна впливати на усі процеси державного управління, вибір конкретних варіантів управлінських рішень, зокрема й з питань національної безпеки. Вітчизняні дослідники, класифікуючи національні цінності, поділяють їх на критично (життєво) важливі, важливі й периферійні. Відповідно, цінності трансформуються й в систему національно-державних інтересів за аналогічними критеріями важливості: критично (життєво) важливі, важливі, периферійні, а також національні цілі. Уперше система національних інтересів і національних цілей, спрямованих на реалізацію загальнонаціональних цінностей була розроблена вітчизняними науковцями Г. Ситником і А. Качинським.

Критично (життєво) важливими національними цінностями вважаються національна безпека, соціальна справедливість, міжнародні зв'язки, патріотизм, духовні надбання та, добробут. Важливими національними цінностями вважаються конституційний лад, територіальна цілісність країни, державний суверенітет, права і свободи людини, право на приватну власність, та природні ресурси. Периферійними національними цінностями вважаються

загальнолюдські цінності, ліберальні і демократичні традиції, міжетнічна злагода, міжконфесійна терпимість та індивідуалізм. Конкретизуючи, можна зазначити, що життєво важливими національними інтересами України є виживання країни і нації, їхній розвиток, збереження і захист суверенітету та незалежності країни, система національної оборони, консолідація українського суспільства, міжетнічна й міжконфесійна злагода, економічні та соціальні реформи, зростання національного матеріального багатства, збереження історичної пам'яті і духовних цінностей, зростання наукового і технічного потенціалу країни. Такі національні інтереси залежать від ефективності механізмів та відповідного реформування системи державного управління й місцевого самоврядування, гарантуванню державою недоторканості права на приватну власність, надійного захисту територіальної цілісності країни тощо. Периферійними національними інтересами є раціональне використання наявних у країні природних ресурсів, ефективний громадський контроль за діяльністю держави у сфері національної безпеки тощо.

У вітчизняній науковій літературі національні цінності часто ототожнюються з національними інтересами. Зокрема, М. Іващенко й В. Шевченко розуміють під поняттям «національні інтереси» певну «систему цінностей», що, вочевидь демонструє розбіжності їхнього смислового наповнення. Вітчизняні дослідники включають у систему національних цінностей державність, християнство, українську мову. Системний аналіз класифікацій цінностей, які пропонує сучасні наукові джерела, дає можливість стверджувати, що базовими в Україні треба вважати такі національні цінності: патріотизм, духовність, соборність, емоційне сприйняття дійсності (кордоцентризм), соціальна справедливість, терпимість, гостинність, турбота про родину, що, зрештою, лежить в основі українського менталітету. Зазначені характеристики наводить і В. Грубов: «...Духовність, віра в соціальну

справедливість, соборність, сумлінна праця, збереження суспільної злагоди заради доброго життя і терпеливе прийняття влади стали найбільш характерними рисами української ментальності, які у повному сенсі визначають суть її «консервативних глибин». На думку цього автора, до ключових національних цінностей сучасних українців відносяться духовність, соціальна справедливість і солідарність. У свою чергу, Ю. Сурмін додає до переліку національних цінностей такі, як патріотизм, мир, злагода, свобода, національно-культурні надбання. Слід також погодитись із є твердженням Г. Ситника, який зазначає, що «національні цінності – це цінності індивіда (особистості), цінності суспільства та цінності держави, предмети, явища та їх властивості, які задовольняють потреби особи, суспільства і держави в безпечному існуванні та прогресивному розвитку». Цей автор зумовлює вплив на безпеку людини, суспільства, національної держави та усієї людської цивілізації як природних, так і суспільних явищ, поділяючи національні цінності на природні та соціальні. Зокрема, природними цінностями для кожної людини є задоволення фізіологічних та побутових потреб, а для кожної держави – географічна територія, наявні природні ресурси та безпека.

На нашу думку, національні цінності можуть бути визначені як глибинні світоглядні морально-духовні основи та принципи, через які особистість реалізовує свою життєву програму, притаманні спільноті та суспільству, у якому формувалася особистість, і які вона свідомо та позасвідомо набуває у процесі свого формування.

Отже, «національні цінності», «національні інтереси» й «національні цілі», є самостійними елементами у єдиній системі національної безпеки, що визначають її характер, зміст, конфігурацію і спрямованість.

Однак, при безумовній їхній важливості та пов'язаності, такі складові не можна назвати рівнозначними. В умовній ієрархії на перше місце, на думку

автора, слід винести національні цінності, як найменш змінний та найбільш стабільний елемент системи, який формується повільно в умовах історичного процесу розвитку суспільства, еволюції духовної й матеріальної культури, та кореспондується з геополітичним вектором розвитку країни. Національні інтереси, на відміну від цінностей, більш динамічний елемент, який формується саме на основі національних цінностей. Нарешті, національні цілі є елементом, який у часовому вимірі підлягає порівняно швидким змінам та залежить від національних інтересів. Відтак національні цінності слід вважати першоосновою національної безпеки. Їх втрата чи деградація призводить до втрати людиною національної ідентичності, адже вони детермінують ціннісні орієнтири, політичні, культурні та світоглядні переконання, етичні й моральні принципи поведінки людини. Ціннісні орієнтири індивіда проявляються як на рівні свідомого, так і на рівні підсвідомого, тому мають бути для держави і суспільства основним об'єктом впливу й виховання.

Національні цінності є неодмінною передумовою ефективної реалізації функцій системи національної безпеки, оскільки вони націлені у майбутнє, прогностичні, та безпосередньо пов'язані з культурними, звичаєвими, політичними традиціями і нормами, забезпечують зв'язок з історичним минулим, слугують морально-патріотичному вихованню, визначають і регулюють соціальне життя.

Звертаючись до досліджень зарубіжних науковців, присвячених проблемі національних цінностей в галузі національної безпеки, передусім слід згадати праці С. Латама, який підкреслював значимість і важливість національних цінностей, з огляду на суб'єктивну думку і переконання людей. У системі державного управління цінності відображають погляди людей щодо першочергових інтересів, які мають захищати соціальні інститути, а також принципів, які вони мають втілювати. Так, М. Михальченко, ідентифікуючи

сучасні цінності українців, виявив глибоке переплетення їхніх «європейських та» та «євразійських» рис, що дозволило йому дослідити в українському контексті проблематику відносин «Схід – Захід». Як з'ясував автор, поєднати, або уніфікувати цінності Сходу й Заходу не спроможні ані сучасні технології, ані інформаційна революція. До західних цінностей М. Михальченко відносить свободу особистості, права людини, демократію та політичний плюралізм, а до східних – повагу до влади, терпимість до авторитаризму, колективізм, компромісність, сімейні цінності. Відтак, автор вважає за неможливе насадження в культуру і побут народів Сходу чи Заходу не властиві їм цінності, адже це фактично означатиме виявлення неповаги і викличе відторгнення і супротив. Відповідно, не можна й вести мову про певні спільні для світу прогресивні цінності. У цьому контексті гібридна війна, що веде РФ проти нашої країни, є не лише збройне, а й ціннісне протистояння, у якому українська держава та її громадяни відстоюють передусім західні (європейські) цінності – свободу, демократію, людські права на протиположність імперсько-російським (євразійським) цінностям – колективізму, патерналізму, деспотизму, етатизму тощо. Як зазначив С. Хантінгтон, принципові розбіжності різних систем цінностей зумовлені рядом чинників: глобалізація й поглиблення міжрегіональної взаємодії, схильність Західного світу до нав'язування своїх, проголошених «загальнолюдськими», цінностей (індивідуалізм, споживацтво, прагнення до збагачення), що зменшує роль інших цивілізаційних цінностей, надає їм статусу «другорядних» чи «шкідливих», якщо такі цінності суперечать «демократичним». Протилежним прикладом є агресивні спроби РФ нав'язати українцям євразійські ідеї й цінності «руського міра». Наслідком такого нав'язування вже стали окупація і занепад молдовського Придністров'я, грузинської Абхазії і Південної Осетії, анексія українського Криму, війна на сході України та фактична втрата суверенітету Республікою Білорусь.

За таких умов особливо гостро постають задачі збереження й розбудови суверенної України, захисту її територіальної цілісності, збереження історично-культурних здобутків народу України, захисту передусім національних цінностей, і лише в другу чергу – національних інтересів, що, вочевидь, має стати ключовою функцією державного управління національною безпекою. Послаблення чи деградація у цій сфері загрожують втратою українцями своєї національної ідентичності, адже саме національні цінності є основою світоглядних, культурних, політичних, моральних й етичних переконань і уявлень громадян України. Відтак, принципи державного управління національною безпекою, мають базуватися передусім на ціннісних засадах, таких як:

- пріоритет національних цінностей;
- захист громадянських прав і свобод;
- безумовне верховенство права;
- баланс між інтересами окремих громадян, суспільства й держави;
- ненасильницькі методи розв’язання внутрішніх і зовнішніх проблем;
- об’єктивність оцінок поточної ситуації та вірне прогнозування;
- оперативне реагування на потенційні і реальні загрози;
- збалансованість інструментів, які використовуються для захисту національних цінностей, інтересів і цілей;
- чіткий і прозорий розподіл повноважень органів управління в галузі національної безпеки;
- відкритість діяльності органів державного управління при реалізації програм і планів захисту національної;
- тісна співпраця органів влади з громадськими інститутами.

Аналіз зазначених вище принципів вказує на те, що на індивідуальному рівні їхня спрямованість зосереджується на захисті громадянських прав і

свобод, пріоритеті ненасильницьких методів вирішення проблем, професіоналізмі органів держуправління, що в соціальному управлінні характерне для людино-центристського підходу. Згаданому підходу присвятили такі науковці, як Г. Сковорода, І. Вишенський, К. Сакович, С. Яворський, І. Копинський, М. Костомаров, П. Могила, П. Юркевич та ін., а також такі сучасні дослідники, як Г. Ситник, В. Пироженко, В. Кремень, С. Здіорук, А. Качинський, О. Литвиненко, С. Кісельов, Б. Парахонський, М. Розумний, М. Ожеван, М. Степико, Ю. Опалько та ін.

Державне управління у сфері національної безпеки відповідно до зазначених вище принципів має спрямовуватись на:

- захист та гарантування дотримання соціально-економічних, політичних, правових, культурних та етичних норм, що виражається у прозорості й збалансованості поділу повноважень між державою та громадянським суспільством, верховенстві права, реалізації управління та адміністрування на демократичних засадах;

- досягнення загально-національного консенсусу;

- реалізацію соціо-гуманітарних програм на основі національних цінностей;

- збереження та популяризацію української історико-культурної спадщини.

Різні аспекти суспільно-центристського підходу до ціннісної проблематики досліджували такі науковці, як О. Корнієвський, В. Крутов, О. Гончаренко, В. Кулик, Е. Лисицин, Р. Джангужин, Г. Палій, Г. Новицький. Водночас, керуючись державо-центричним підходом ціннісну проблематику досліджували такі науковці, як В. Горбулін, В. Кремень, О. Белов, А. Качинський, В. Гончаренко, О. Дзоз, С. Гордієнко, М. Косолапов, Г. Мурашина, Є. Кравець, В. Пилипчук, Г. Новицький, М. Сунгуровський, С. Пирожков, М.

Потебенько, Селіванов, А. Опальовта ін. Варто зазначити, що ціннісну проблематику досліджували й з позицій націо-центричного підходу такі науковці, як Ю. Липа, В. Винниченко, Ю. Вассіян, І. Лисяк-Рудницький, М. Грушевський, Д. Донцов, В. Липинський, А. Крижанівський та М. Міхновський.

На нашу думку кожен із зазначених підходів має позитивне значення. Так, у сучасних умовах національно-центричний підхід до державотворення дозволяє формувати національну ідентичність, яка гармонійно і органічно поєднує в собі окремі ідентичності – етнічні, культурні та регіональні, тобто формувати, за виразом В. Липинського «територіальної нації»: «...з несвідомої етнографічної маси свідомої та зорганізованої державної нації». Автор наголошував: «Нація – це реалізація хотіння до буття нацією. Коли нема хотіння, виявленого у формі ідеї, – нема нації. З цієї свідомості і цього хотіння родиться патріотизм: любов до своєї землі, до своєї Батьківщини і до всіх, без виїмку, її мешканців. Патріотизм – свідомість своєї території, а не сама територія – лежить в основі буття і могутності держав». Іншими словами В. Липинський вважав, що нація є сукупністю людей, які об'єднані «територіальним патріотизмом». Це цілком відповідає сучасному концепту формування громадянської нації за територіальним принципом: спільнота (населення, громадяни) країни, незалежно від расово-етнічного походження визнають країну своєю Батьківщиною, наділені рівними політичними й соціальними правами та мають спільне бачення й сприйняття історії країни та її майбутнього.

Здійснений у роботі аналіз підходів і методів, на основі яких будується система державного управління дає підстави вважати, що саме ціннісний підхід має стати визначальним у державному управлінні національною безпекою. Разом з цим дослідження ціннісних засад системи державного управління національною безпекою на різних рівнях (державна, суспільство та індивідуум)

потребує більш докладно розглянути проблеми у сфері національної безпеки, що виникають в умовах зростання у світі воєнно-політичної напруги, економічних чи політичних суперечностей, взаємопроникнення культур та поглиблення взаємозалежності націй, етносів і держав. Останнім часом виклики у сфері національної безпеки, з якими стикається державне управління зазнали істотних змін. Якщо в останній чверті ХХ ст. головним суб'єктом політичних відносин була держава, яка домінувала над суспільством і особистістю, то на початку ХХІ ст. ситуація кардинально змінилася у зв'язку із трансформаціями світової політичної системи. Потреба у розв'язанні глобально-світових проблем переорієнтувала сферу політики на цінності особистостей і пріоритетом стала людина. Ще у 1994 році в ООН було представлено Доповідь про людський розвиток, яка містила нову концепцію щодо безпеки людини як в національному, так і в глобальному контексті таких сферах: економічна, екологічна й продовольча безпека, особиста безпека та безпека для здоров'я людини, громадська й політична безпека.

Там же було введено в обіг таке поняття, як «людська безпека» – певна мета чи образ «досконалого світу», до якого слід рухатись за допомогою співробітництва народів і держав. Міжнародна політична та економічна нестабільність у першій чверті ХХІ ст. ще більше зацентрувала значення проблеми людської безпеки, вільного розвитку особи, продовольчої, екологічної й трудової безпеки, захисту громадян від порушення їхніх прав з боку урядів. Сутністю національної безпеки, яка покликана захищати життєво важливі цінності людини, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз, полягає нині в комплексному й збалансованому поєднанні її складових, та надійному функціонуванні.

Зміни міжнародної політичної системі, актуалізували й проблему формування принципово нової міжнародної системи безпеки. Наприклад,

об'єктом сучасних досліджень став міжнародно-правовий аспект загальноєвропейської системи безпеки. Зокрема, науковці ввели в обіг цілу низку концептуальних понять та положень, таких, як характер взаємозв'язку між розвитком і безпекою, колективна безпека, як основа всеосяжної міжнародної системи безпеки в умовах поточних перманентних змін у світовому порядку, регіональні конфлікти як головна загроза для глобального міжнародного порядку тощо.

Категорії «національна безпека» та «права людини» мають діалектичний взаємозв'язок, який проявляється як в єдності, так і у протистоянні. З одного боку, держава має гарантувати права людини, що передбачає широку свободу дій особистостей, але водночас ці права можуть бути обмежені вимогами національної безпеки щодо територіальної цілісності, публічних інтересів, чи громадського порядку. Наприклад, права людини на свободу слова, дії, чи вираження своїх поглядів, можуть підпадати під обмеження задля захисту національної безпеки, про що прямо вказується в Європейській Конвенції з прав людини, прийнятій у 1950 році (п. 2 ст. 10) та відображено у практиці Європейського суду з прав людини у Страсбурзі. З іншого боку, система національної безпеки служить забезпеченню вільної реалізації прав громадян, адже права і свободи є одним з головних об'єктів державної політики у сфері національної безпеки.

Звернімося до такої наукової категорії, як «захист». Вона має цілу низку різних визначень. Найбільш відомим є визначення, що стосується цивільного захисту населення (ст. 4 «Кодексу цивільного захисту України»): «...Функція держави, спрямована на захист населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій шляхом запобігання таким ситуаціям, ліквідації їх наслідків і надання допомоги постраждалим у мирний час та в особливий період». У цьому контексті варто й

тракувати й зміст такого поняття, як «захист національних цінностей у сфері національної безпеки». Відтак, це – стан, або рівень захищеності суверенітету, цілісності держави, системи державної влади, обороноздатності, громадського спокою і злагоди, захищеності довкілля, гарантування релігійної й національної рівності. В сучасній Україні стан захисту в цьому контексті наразі недостатній. Окрім того, що в окремих районах Донецької та Луганської областей тривають воєнні дії за участю військ РФ, продовжується тимчасова окупація території Автономної республіки Крим, наша держава і суспільство зазнає постійних атак РФ в рамках концепції гібридної війни, а воєнна загроза (включно з ймовірним широкомасштабним вторгненням військ РФ на територію України) періодично посилюється й з північного напрямку. У відповідь на окупацію АРК в Україні був прийнятий Законі «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України». Ним передбачено, серед іншого, відповідальність РФ за порушення норм міжнародного права, застосування військової сили, посягання на територіальну цілісність України тощо. Слід зауважити, що РФ порушені норми, відображені у Статуті ООН і Заключному Акті ОБСЄ (1975р.). За таких умов актуалізується важливість державно-управлінського забезпечення захисту національних цінностей, зокрема в галузі національної безпеки. Такий захист є основою й зовнішньої політики України, адже захищаючи національні інтереси, держава захищає територіальну цілісність та ідеологічні цілі, тому її зовнішня політика орієнтується, серед іншого, на захист національних цінностей.

Як зазначав В. Мід, основою зовнішньої політики держави є поєднання інтересів і цінностей. Автор відмічає важливу роль національних інтересів і національних цінностей у побудові зовнішньополітичних стратегій. У свою чергу, Р. Фалк застосовує термін «прогресивний інтернаціоналізм», і пропонує організаційні ідеї формування зовнішньо-політичного курсу держави на основі

поєднання національних цінностей і національних інтересів: ліберальна демократія, національна сила, вільне підприємництво, світове лідерство. До національних цінностей автор відносить свободу, демократію, вільну економіку та людську гідність.

Отже, державне управління національною безпекою у ціннісному аспекті пов'язане нерозривно із необхідністю захисту національних інтересів, адже втрата саме національних цінностей загрожує занепадом і припиненням існування держави. Відтак, цілком природньо, що першочерговим інтересом держави є захист і збереження національних цінностей. Державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад здійснюється в активний чи пасивний спосіб. Пасивний спосіб – це моделювання й прогнозування демократичної поведінки, активний спосіб – комплекс політичних, економічних, правових і дипломатичних силових дій, та, за необхідності, військові дії. Проміжним між першим і другим способами є використання дипломатії, інформаційних інструментів, іноземної допомоги, скритні політичні домовленості й маніпуляції. Як зазначав Е. Абрамс, зовнішня політика домінування країни здатна забезпечити не тільки просування, а й захист національних цінностей – миру, демократії, прав людини.

Особливості ціннісного підходу до організації системи державного управління національною безпекою вимагає чіткого визначення внутрішніх і зовнішніх загроз. Найбільш небезпечними і значущими є внутрішні загрози: політичні кризи, корупція на усіх рівнях влади, розростання сектору тіньової економіки, нестримувана організована злочинність, стагнація економічного розвитку, соціальні деформації та демографічна криза. Найбільш небезпечними серед зовнішніх загроз є появою нових або зміна характеру наявних загроз. Слід також мати на увазі, що явища глобалізації зміцнюють взаємозв'язки та взаємозалежність між зовнішніми і внутрішніми загрозами. Вітчизняні

науковці, що займаються проблемами державного управління, класифікують загрози наступним чином:

а) Загроза воєнного характеру. Це – прямий й широкомасштабний збройний напад на країну (воєнна агресія). Така загроза може виникнути через глибокий антагонізм принципів національних інтересів якоїсь держави та України, або спроба якоїсь країни досягнути військово-політичного домінування в регіоні. Час, потрібний для виявлення та протидії загрозі з виключенням фактору несподіваності агресії вважається достатнім, однак його може не вистачити на своєчасне переведення життєдіяльності країни (передусім економіки) в режим воєнної протидії агресії, тому зовнішньополітичний курс країни залишається незмінним;

б) Загроза невоєнного характеру. Один з видів таких загроз – силова загроза, яка може виникнути внаслідок активізації діяльності терористичних організацій, або кримінальних угруповань, неадекватної чи несвоєчасної реакції на загрозу регіональних держав, що може зашкодити інтересам і безпеці України. Ймовірність виникнення подібних загроз в Україні наразі висока через наявність нестабільних і неконтрольованих державою територій та через гібридні атаки РФ. Іншими видами таких загроз є великі екологічні й техногенні катастрофи та стихійні лиха, які є високо ймовірними, однак важко прогнозованими. Ризик виникнення екологічних чи техногенних загроз підвищується при експлуатації небезпечних виробництв, використання ненадійного обладнання, слабкого екологічного і технічного державного контролю. До загроз невоєнного характеру слід також віднести економічну слабкість України.

За іншою класифікацією загрози розрізняють за:

- знаходженням джерела загрози (внутрішня чи зовнішня);
- можливістю виявлення і точністю (уявні, ймовірні та реальні);

- спрямуванням (прямі й непрямі);
- характером прояву (явні чи приховані);
- формою і змістом (воєнні, екологічні, техногенні, економічні, соціальні, психологічні, ідеологічні).

На наш погляд доцільно визначити, застосовуючи структурно-функціональний аналіз, основні аспекти тлумачення поняття «державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад».

З організаційно-управлінської точки зору – це забезпечення стабільної діяльності усіх суб'єктів системи національної безпеки (державних органів управління й місцевого самоврядування, громадських об'єднань і організацій, посадовців, окремих громадян), з метою адекватної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, захисту прав та свобод людини, збереження національних і суспільних цінностей, відстоювання національних інтересів у межах, визначених законодавством країни.

З структурно-функціональної точки зору – це забезпечення захисту громадянських прав і свобод, вільної діяльності громадських спільнот, стабільного функціонування державних органів управління, а також захист інших життєво важливих цінностей й інтересів (економічних, культурних, політичних, соціальних, духовних, релігійних тощо) від внутрішніх і зовнішніх загроз, викликів та впливів.

Позитивно оцінюючи та погоджуючись з положеннями розглянутих підходів, автор пропонує уточнено тлумачити поняття «державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад» як стратегію й тактику державного управління національною безпекою в основу яких покладено забезпечення, реалізацію й захист від внутрішніх та зовнішніх загроз чи впливів прав і свобод як для окремої людини, так і для суспільства, захист держави її національних інтересів і цінностей.

Висновки до Розділу I.

У першому розділі даної роботи були систематизовані та узагальнені в історичному аспекті основні концептуальні підходи до розуміння категорії «цінність»; проаналізовано зміст, сутність та особливості відповідних наукових шкіл; при цьому уточнено, що наукові дослідження ціннісної проблематики проводилися з точки зору найрізноманітніших підходів: історичного, аксіологічного, онтологічного, гносеологічного, акмеологічного, соціологічного, психологічного. Дослідження історії розвитку вітчизняної наукової думки засвідчили, що тривалий час вона розвивалася нерозривно із загальноєвропейською, тому вже у XVII–XVIII ст. ст. в ній виокремилися два основних підходи до розуміння загальносупільного ідеалу: науково-освітній та етико-гуманістичний.

Представлена характеристика використаних автором наукових методів і підходів, проаналізоване змістовне наповнення кожного розділу роботи.

Автором виділені особливості державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад в Україні. Дослідження в історичній ретроспективі дозволило відслідкувати еволюцію і трансформації національної ідеї, яка почала розвиватись з теологічної (концепція «відмови від земних благ»), перетворившись у культурно-національну (концепція «фундаменту культури»), та сформувалася як соціально-правова державницька демократична ідея «прав і свобод людини». Теоретичний аналіз та узагальнення вітчизняних і зарубіжних наукових праць, присвячених дослідженням поняття «цінності», дозволяє виділити матеріальні та духовні суспільно-значимі цінності (найбільш важливі як для окремої людини, так і для суспільства в цілому). Це дозволяє структурувати систему національних цінностей з поділом їх на особисті, суспільні й державні. Автором уточнена наукова термінологія, що

застосовується до тематики державного управління в контексті ціннісної проблематики, а саме:

– «національні цінності» – це глибокі моральні та духовні світоглядні основи й принципи, на основі яких людина реалізує власну життєву програму. Вони притаманні не лише людині, а й суспільству, в якому сформувалася особистість, сприймаючи їх під час свого формування свідомо чи несвідомо;

– «Державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад» – це забезпечення стабільної діяльності усіх суб'єктів системи національної безпеки (державних органів управління й місцевого самоврядування, громадських об'єднань і організацій, посадовців, окремих громадян), з метою адекватної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, захисту прав та свобод людини, збереження національних і суспільних цінностей, відстоювання національних інтересів у межах, визначених законодавством країни, а також забезпечення захисту громадянських прав і свобод, вільної діяльності громадських спільнот, стабільного функціонування державних органів управління, а також захист інших життєво важливих цінностей й інтересів (економічних, культурних, політичних, соціальних, духовних, релігійних тощо) від внутрішніх і зовнішніх загроз, викликів та впливів.

У результаті проведеного історичного й порівняльного аналізу наукових джерел автором систематизовані основні наукові підходи й принципи державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, зокрема, виділені наступні аспекти: філософський, політологічний, управлінський, правовий і соціальний. З'ясовано, що проблеми державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад досліджувалася передусім з використанням націо-центричного та державо-центричного підходів з переважанням останнього, в той час, як суспільно-центричний та людино-

центричний підходи майже не використовувалися. В роботі охарактеризовані й систематизовані головні, спрямовані на людину, суспільство й державу принципи державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, які виявили вітчизняні та зарубіжні дослідники. Сукупність цих принципів стосується захисту прав і свобод особистості, суспільства, держави, а також захисту соціально-економічних, політичних, культурних, правових, та етичних норм, з дотриманням верховенства права, прозорості й збалансованості повноважень громадянського суспільства і держави, реалізацію основних демократичних засад публічного управління й адміністрування. Принципи захисту державою національних цінностей та інтересів спрямовуються на:

- захист національної і політичної ідентичності;
- захист від внутрішніх та зовнішніх загроз;
- забезпечення пріоритету національних цінностей у функціонуванні громадянського суспільства і держави;
- досягнення балансу інтересів людини, суспільства і держави;
- забезпечення точності і об'єктивності оцінок поточної ситуації та прогнозування в галузі національної безпеки;
- забезпечення вчасного і адекватного реагування на реальні чи потенційні загрози національним цінностям;
- забезпечення збалансованості та ефективності інструментів, які служать захисту національних цінностей, їх інтегрованості в державну систему безпеки.

Розкрито сутність і місце державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад в організації системи захисту національних цінностей.

Визначено структуру та зміст національних цінностей, як основних елементів забезпечення стабільності держави, досягнення громадянами

суспільної й політичної зрілості, та, зрештою, консолідації нації. До структури національних цінностей входять такі складові:

- особистісна складова (індивідуалізм, самоповага, патріотизм, віра, миролюбність, працьовитість, толерантність, любов),
- суспільна складова (традиції, історичні надбання, справедливість, злагода),
- державна складова (свобода, права людини, добробут).

Встановлено, що теорія державного управління пропонує широкий вибір різні класифікацій цінностей:

- за об'єктом сприйняття (матеріальні, духовні, моральні);
- за метою сприйняття (альтруїстичні, егоїстичні);
- за узагальненістю (абстрактні, конкретні);
- за способом прояву (ситуативні, сталі);
- за рольовою діяльністю особистості (інструментальні, термінальні);
- за змістом діяльності людини (предметно-перетворюючі – наукові, релігійні, естетичні, творчі; пізнавальні);
- за суб'єктною приналежністю (індивідуальні, суспільні, колективні, загально національні, глобальні загальнолюдські).

З'ясовано, що політика держави у сфері управління національною безпекою в контексті ціннісних засад та захисту національних цінностей розглядається науковою дисципліною «державне управління» в різних аспектах:

- як, сукупний об'єкт управління з боку держави;
- як управляючу підсистему загальної системи державного управління, функціонує в її межах, а працівники, підрозділи, служби, та керівники розглядаються як об'єкти в системі захисту національної безпеки;

– як об'єкт публічного управління загальною системою національної безпеки громадянським суспільством (громадськими й неурядовими організаціями).

РОЗДІЛ 2. ЦІННІСНІ ЗАСАДИ ЯК БАЗОВІ ОСНОВИ ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

2.1. Формування та становлення національних цінностей українського суспільства на українських територіях в контексті державотворення

Збереження і захист національних цінностей суспільства є вкрай важливим: час від часу вони відіграють вирішальну роль у розвитку та навіть існуванні країни, як це сталося в період становлення нашої держави завдяки демократичним процесам під час проголошення Україною своєї незалежності. Проте, існує небезпека, що за умови абсолютизації й «консервації» національних цінностей, вони можуть певною мірою стримувати демократичний розвиток та формування єдиної політичної нації, провокувати створення уявних «ворогів нації», чи сприяти виникненню соціальних груп, які ставлять під сумнів курс країни на національне й культурне відродження і виступають його противниками. Врівноважити такий дисбаланс може втілення ідеї захисту прав і свобод людини, яка підсилює особистісний вимір у сприйнятті соціальних і політичних реалій, шляхів вирішення політичних і соціальних проблем та досягнення злагоди у суспільстві. Успішність такого врівноваження залежить від здатності держави, діючи у правовому полі, забезпечувати пріоритет прав і свобод людини, сприймаючи їх як комплекс характеристик життя пов'язаних з її існуванням: права на захист життя, права на власність, контроль за діяльністю державної влади та безпосередня чи опосередкована участь в діяльності держави. Особливої ваги при цьому набуває чітка спрямованість усіх державних механізмів на формування й реалізацію гарантованого захисту і дотримання прав і свобод особистості. Така діяльність має жорстко регламентуватися законодавчими нормами, які приймаються з урахуванням потреб і інтересів людей, а не державного диктату. Ще понад три

століття тому Дж. Локк сформулював моральні орієнтири для різних гілок влади, передусім законодавчої, які є актуальними й донині: «...Влада суспільства, або створеного людьми законодавчого органу ніколи не може простиратися далі, ніж це необхідно для загального блага». Попри ці настанови, у нашій країні неодноразово допускалися порушення балансу у відносинах держави і суспільства. Історія України найновіших часів вже неодноразово демонструвала приклади конфлікту між політикою і правом. Наприклад, гостра політична передвиборча боротьба у 2004 році призвела до порушень виборчого законодавства і виникнення у відповідь масових вуличних протестів. В результаті активності громадян і збурення в суспільстві Конституційним судом України було прийняте рішення про проведення переголосування другого туру виборів Президента. Крім того, у якості компромісу політичних сил у вигляді політреформи невдовзі після оголошення переможця президентських виборів у країні змінився сам державний устрій і в Конституції України було зафіксовано положення про парламентсько-президентську форму правління. У 2010 році знов-таки з політичних міркувань проблема державного устрою загострилася і завершилася новим рішенням Конституційного Суду України яким політреформу 2004 року було відмінено, а в країні встановлено президентсько-парламентську форму правління. Менш, ніж за десятиліття конфлікт політики і права проявилася в Україні у вигляді нових вуличних протестів, пов'язаних з політичним курсом країни. Масові протести, які розпочалися наприкінці 2013 року вже на початку наступного року переросли в силове протистояння громадян і органів правопорядку, що призвело до втечі з країни Президента, розшарування суспільства за політичними уподобаннями, проявів сепаратизму. Скориставшись правовою і політичною нестабільністю в Україні навесні 2014 року Російська Федерація, всупереч міжнародним договорам, анексувала територію АР Крим, та розпочала бойові дії в Донецькій і Луганській областях,

залучаючи до участі в них місцеве населення. У результаті незалежність, державний суверенітет та територіальна цілісність України опинилася під загрозою, а гібридне протистояння з РФ триває й досі.

Попри широке розмаїття наукових праць і аксіологічних досліджень у сфері державного управління, автором не було виявлено робіт, у яких було б комплексно розкрито проблему державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, чи досліджено її як складову системи національної безпеки України. Проблема ціннісних засад суспільства та їхнього захисту, як фактору сприяння загальнонаціональній консолідації досі залишається дискусійною в експертному та науковому середовищі.

Сучасні дослідники переконані, що в українському суспільстві підстави й передумови для класифікації національних цінностей, які мають пріоритет у наших громадян є форми їхньої суспільної життєдіяльності: соціально-економічна, політико-правова, гуманітарна та інформаційна.

Так, до політичних цінностей у суспільному житті українців О. Вишневський відносить створення і розбудову національної держави, прагнення до суспільної злагоди, всеукраїнську соборність, демократичні принципи співіснування людей, забезпечення захисту реального суверенітету країни. До правових автор відносить досягнення гармонійного балансу між правами і обов'язками громадян, неухильне виконання законів і повагу до них, правове забезпечення, розвиток і повноцінне функціонування української мови. В суспільному житті О. Вишневський вважає базовими цінностями справедливість, патріотизм, працелюбність, гуманізм, добро, гідність, дружбу, любов, і саме на них, вважає вчений, ґрунтуються суспільний ідеал та базові моральні пріоритети українців. Відтак, ядром національної самосвідомості суспільства мають бути саме духовні цінності, які користуються у українців безумовним авторитетом протягом усієї історії народу. У свою чергу М.

Жулинський наполягає, що для українського суспільства – усіх його етносів, соціальних груп, політичних партій, конфесій, громадських організацій, загальносуспільним ідеалом є незалежна, демократична, правова, сильна Україна і саме цей ідеал є об'єктивно виражає волю українців та представників усіх національностей, які проживають в Україні. Зі свого боку В. Скуратівський вважає цінністю те, що вочевидь, могло б об'єднувати сучасне суспільство, певну загальнонаціональну ідею утвердження соціальної злагоди і єдності суспільства, миру, стабільності, досягнення високого рівня соціально добробуту й безпеки як для окремої людини, так і для суспільства.

Національні цінності є основою формування і реалізації стратегії національного розвитку, ідеології державотворення, відповідної державної політики, прийняття тих чи інших законів, чи управлінських рішень. Отже, існує необхідність з'ясувати, які саме цінності найбільш близькі більшості громадян України. Коли національні цінності у свідомості переважної більшості членів українського суспільства стануть чітко визначеними орієнтирами на шляху розвитку нації і держави, і громадяни будуть впевнені, що чинна влада, реалізуючи державну політику, керується стратегічною метою суспільного розвитку, можна буде впевнено розраховувати на участь і всебічну підтримку громадян у спільній роботі з розбудови майбутнього справедливого суспільства. Тобто, головне завдання держави в цьому контексті – формувати національно-ціннісну основу суспільства. Слід мати на увазі, що до складу України входять регіони з істотними відмінностями історичного минулого, тому національні цінності слід формулювати так, щоб вони були підтримані і сприйняті усіма суспільними і культурними групами та етносами. Лише за таких умов можливо досягти національної інтеграції, сприйняття єдиної для всіх національної ідеї, спільної ідеології державотворення, та сформувати цілісну національну самосвідомість. Усе згадане потребує й історичного осмислення минулого, та

врахування генезису національних цінностей, які формувалися у свідомості українців протягом століть. Територія сучасної України складається з земель, заселених пращурами нинішніх етнічних українців принаймні з часів Київської Русі, яка вже у X ст. функціонувала як окрема потужна держава з центром у Києві: з власними органи влади і управління, певним соціальним устроєм і способом взаємовідносин між людьми. Саме у Києві, а пізніше у інших українських землях були створені перші самобутні архітектурні споруди, літературні пам'ятки – літописи, та інші культурні цінності. Усе це поклало початок й формуванню національних цінностей у їхній зародковій формі. Поступовий занепад Київської держави призвів до стагнації, що тривала майже три століття. Новий сплеск розвитку національної самосвідомості українців та актуалізації національних цінностей спостерігався у часи появи Козацької держави у першій половині XVI ст. Серед цінностей цієї епохи найбільш значущими були, православ'я, права і вольності, свобода, братерство і рівність, гідність, пошана до думки і волі громади, вірність слову і обов'язку. На основі таких цінностей відбувалася самоорганізація козацького товариства у військову квазі-державу «Війська Запорозького» формувався особливий, прогресивний на той час демократичний світогляд, будувалися взаємини з різними суспільними групами. Ототожнюючи себе з лицарством, згідно європейської традиції привілейованим прошарком суспільства, козацька спільнота культивувала такі цінності, як вольності, демократизм, самоповага, права, сміливість і відвага, захист цінностей православного християнства, дотримання народних традицій тощо. Слід зауважити, що самовизначення себе лицарської спільноти не заважало козакам виходити за межі розуміння свого статусу поза колом корпоративних станових інтересів. У політичній культурі Війська Запорозького велике значення надавалося й таким ціннісним категоріям, як віддана служба, вірність лицарському слову, особиста свобода, патріотизм, готовність до

самопожертви в інтересах православної віри чи суспільних інтересів, які формували сталий стереотип соціальної елітарності козаків. Отже, у суспільній практиці козацька спільнота захищала не лише вузько-станові, а й загальнонаціональні права і вольності. Так, підтвердження прагнення до ідеалу свободи для усієї української спільноти, яке почало домінувати наприкінці XVI ст. та у першій половині XVII ст. можна знайти у політичних документах Війська Запорозького, листуванні козацької старшини та різних політичних проектах. При цьому категорія «свобода» в той час трактувалася дуже широко: як особиста свобода, як свобода совісті й віросповідання (особливо після підписання Берестейської унії у 1596 році), аж до визначення національної ідентичності, яка виражалася передусім у конфесійній свободі.

Спорідненими до свободи поняттями у системі цінностей козацтва були в часи існування Війська Запорозького були також справедливість, громадянська активність й політична позиція. Як зазначав П. Сас, «...відповідна система цінностей відіграла роль інтегративного чинника в житті запорозької громади і суттєво впливала на політичні позиції та орієнтації репрезентантів, їх політичну практику і форми вираження політичного, тобто на політичну культуру козацтва в цілому». Цілком природньо, що громадо-орієнтована соціальна наповненість найважливіших цінностей козацтва легко й органічно була перейнята дуже широким загалом, мало не усією українською спільнотою. Ціннісні пріоритети козацтва у першу чергу знайшли відгук у бідних верств селянства й міського населення, знайшли розуміння значної частини українського духовенства. Згодом, на їх же основі відбувалося народження й становлення нового соціального прошарку – української інтелігенції, яку в XVII ст. називали «книжниками». Саме книжники З. Копистенський, І. Борецький, М. Смотрицький стали авторами міфологеми про вільне українське козацтво. В

їхніх творах козаки як «хрестоносне воїнство» Православ'я наділялися високими моральними якостями і чеснотами.

Складною для українців виявилася друга половин XVII ст., сповнена визначних історичних подій – від Хмельниччини до контролю з боку Московського царства. Така суспільно-політична турбулентність позначилася й на суспільній свідомості, руйнуючи та змінюючи усталені в ній стереотипи і систему цінностей. В цей час в українській свідомості зростає вага таких ціннісних політико-правових категорій, як особиста свобода, рівноправ'я, демократія, ідеї державництва і соборності, національна самоідентифікація, право на землеволодіння і працю, право на спадок, справедливість, право на національне визволення тощо. Таким чином відбулося становлення нової моделі світосприйняття, політичної поведінки і культури, соціально-економічних стосунків, що виходили за межі звичаєвого права. С. Грачоті, згадуючи цей історичний період, зазначив, що українцям вдалося «...впродовж досить короткого історичного проміжку часу не лише продемонструвати світові своє «пан'європейське покликання», а й долучитися, через утворений тут культ свободи ... до «універсального фонду Європи».

Варто зауважити, що укладення Люблінської унії 1569 р. мало істотні політичні наслідки для українського суспільства: зростання польського католицького впливу та відповідних ціннісних установ, що сприяло злиттю у свідомості українців християнської і національної ідей, прискоренню формування у них національної самосвідомості і чіткої самоідентифікації, усвідомлення самотності національної культури, хоча у політичній сфері це мало негативні наслідки – культурна асиміляція і утворення місцевої шляхти, лояльної до польського короля та здебільше ворожої до українських цінностей. За таких умов традиційна релігія і українська культура, які значною мірою вказували на високий соціальний статус місцевої аристократії стали ознакою

меншовартості, тому українська шляхта почала приймати католицизм, переймати польську культуру і мову. М. Смотрицький у своєму трактаті «Тренос, або Плач за Святою Східною Церквою» згадував це як втрату «благородних, славетних, відважних і давніх домів руського народу, що на весь світ славилися могутністю, відвагою й авторитетом своїх провідників».

У своєму творі «Шляхта на Україні: її участь в житті українського народу на тлі його історії». В. Липинський зазначав, що з плином часу українська аристократія опинилася перед дилемою: залишатись українцями разом із своїм народом, чи порвати з ним зв'язки й полонізуватися, повністю перейнявши культуру і самосвідомість чужинців.

Масова полонізація української шляхти призвела до того, що українська мова, православна віра та народні звичаї почали асоціюватися з найнижчими соціальними верствами населення, ознакою соціальної неповноцінності людини, тому проблема вибору між асиміляцією у польський світ і збереженням зв'язку з національним корінням ще більше загострилася. У цих умовах стрімко скорочувалася національно-орієнтована політична й культурна еліта, клас, що формує національні політичні цілі, підтримує Православну церкву, національну культуру і освіту та займається державним управлінням, що спотворювало українську ідентичність. На противагу зазначеним процесам в Україні почали з'являтися «православні братства», які займалися просвітницькою діяльністю, виданням української друкованої літератури, опікувалися національною освітою (не лише мережею початкових чи середніх шкіл, а й через заснування вищих навчальних установ, подібних за структурою й програмою до європейських університетів). Це дало поштовх формуванню нової національно-орієнтованої української інтелігенції, що призвело до зростання політичної активності в суспільстві, орієнтувало на його на традиційні цінності й позитивно впливало на національний характер та українську самосвідомість.

Світоглядна система українського суспільства перейняла реформаторські гуманістичні ідеї, які з'явилися ще в епоху Відродження. Ці ідеї (не без певного національного забарвлення) почали вкорінюватись серед українців, спонукаючи до переосмислення проблем суспільства, що призвело до появи ідеології «визвольного руху» орієнтованої як на давньоруські, так і на візантійські культурні традиції. Відтак, в суспільстві все більшої популярності набували стереотипи, які стосувалися соціальної справедливості, громадянських свобод, національного самовизначення, релігійної толерантності, ідей, які П. Сас визначив як «обрання альтернативою експлуататорському суспільству ідеалу суспільного устрою, побудованого на принципах співжиття ранньохристиянської общини, обґрунтування природної рівності людей» [319]. Цілком природньо, що такі ідеї невдовзі стали гаслами народних повстань. Отже, на зламі XVI-XVII століть на етнічних українських землях почала викристалізовуватись повноцінна українська нація.

Піком національної активності українців в середині XVII ст., яка неодмінно супроводжувалась соціальними протестами, бунтами й повстаннями, стала Хмельниччина – справжня національно-визвольна війна, яка призвела не лише до революційних змін в соціальній, економічній та політичній сферах, а й істотно вплинула на духовність і формування національної ідеї українського народу. Вона увібрала в себе попередньо набутий досвід національної спільноти, зумовила нові, якісні зрушення в суспільній свідомості на усіх рівнях – від теоретичного до побутового. Такий вплив можна відслідкувати принаймні в трьох сферах:

- він позначився свідомості українців – сучасників та учасників національно-визвольного руху XVII ст.;

- він зумовив зміну стереотипного уявлення про України і українців в ментальності сусідніх етносів;

– він змінив ціннісні орієнтації та оціночні критерії багатьох поколінь.

Події національно-визвольної війни та їхній глибокий вплив у духовній сфері українського життя стали справжнім політичним феноменом, який призвів до переходу у свідомості суспільства від традиціоналістського набору цінностей до інноваційних і революційних, зумовив переоцінку усіх сфер життя, та переорієнтував розвиток української спільноти на європейський цивілізаційний напрям.

Політичні ідеї часів Хмельниччини знайшли сприятливий соціально-психологічний відгук серед широких верств українського населення, у свідомості якого вже були укорінені ціннісні орієнтації його найбільш активної і прогресивної частини – козацтва, якому в ті часи довелося виконувати політичну функції творення самостійної національної держави. Крім того, козацтво було носієм соціальних ідеалів, таких, як гідність, особисте самоусвідомлення, демократичні принципи, рівність в правах, соціальна справедливість. Відтак, ці ідеї стрімко поширювалися й у свідомості українського народу, тому, як зазначав М. Максимович, у країні на певний час існувало «однодумне громадянське суспільство». Згадане «однодумство» було зумовлене побоюваннями усіх верств українського суспільства загрози втратити свою національну самобутність. Однак, етап суспільного єднання був нетривалим.

Суспільна консолідація навколо спільної національної ідеї, яка у XVII ст. ототожнювалася національною державністю, була у політичній культурі українців справжньою інновацією. Як свідчить історіографія, формування її ключових принципів відбулося у першій половині 1648 р., а вже на початку 1649 р. зазначена національна ідея вже домінувала у політичних поглядах і планах гетьмана Б. Хмельницького. У цей момент в свідомості суспільства відбувається трансформація таких імперативів, як уявлення про сутність влади і

її й авторитет, їхнє відображення в правових нормах, національна самоідентифікація, ставлення до різних соціальних процесів і державних інституцій, просторово-територіальні уявлення, мовно-культурне самосприйняття, та, як зазначив В. Антонович, «...народний ідеал громадського, демократичного рівноправного ладу» [10].

Вплив Хмельниччини на соціальну свідомість українців насамперед виявився у «матеріалізації козацького ідеалу на величезній території українських земель», його перетворенні «на життєздатний матеріал» новітньої соціальної будови, та модифікації «віками культивованого стереотипу на корінне питання тогочасної епохи – питання про «землю та волю», коли серед селянства формувався ідеал «справедливого вирішення земельного питання» [10], що відповідним чином позначалося й на правосвідомості рядових козаків і селян. У цей період, як свідчать матеріали досліджень, у правовій свідомості селян ще зберігалось сформована відповідно до звичаєвого права традиційна думка про те, що кожному селу належать певні «власні угіддя», тому природнім стала поява вимог відміни володіння надвеликими ділянками землі магнатами і католицькою церквою. У цей же час намітилася й тенденція селян до усвідомлення особистих свобод, яка проявилася у вигляді «покозачення», появи у соціальній свідомості ідеалів нового світосприйняття (свобідного розпорядження дрібною земельною власністю, права на використання у господарюванні вільнонайманих працівників тощо), переосмислення як ролі урядової й місцевої адміністрацій, так і їхньої соціальної політики. Такі «надто революційні» зрушення стримувалися державною владою, ціннісні орієнтири якої також зазнавали змін, зокрема й щодо соціальної сфери. Так, гетьман Б. Хмельницький, з самого початку визвольного руху дотримувався курсу на підтримання «соціальної рівноваги у громадянстві» та обмежень «надто широких прагнень окремих станів» [10]. Стримана соціальна політика

державної гетьманської влади, яка з одного боку здійснювала жорстке керівництво «зародком національної держави», а з іншого – рахувалася з прагненнями і соціальними ідеалами козацтва зумовили, зрештою, формування окремого державного утворення «з демократичними рисами національного устрою та соціально-економічних відносин» [10].

Різке зростання значущості і статусності козацтва в часи Хмельниччини, потреба легітимізувати його репрезентативні функції в зарубіжному середовищі позитивно вплинули, серед іншого, й на історична свідомість українців. Змінюючи через історичне пізнання домінуючі уявлення людини про суспільство і навколишній світ, історична свідомість, за концепцією світосприйняття авторства М. Барги, відіграє роль «структуруючого елементу культури», зумовлюючи «просторово-часову орієнтацію суспільства», тому становить «найвищу духовну і етичну цінність людини», адже в тогочасному суспільстві саме історія займала одне з головних місць в колективному інтелекті, а метод пошуку в минулому пояснень явищам сучасності з давніх часів увійшов у політичний арсенал. Ці прийоми використовував у своїй політиці й Б. Хмельницький, який у дипломатичних переговорах звертався до фактів історичного минулого щоб обґрунтувати територіальні претензії гетьманської держави на етнічні землі українців. Формування національного патріотизму завдяки «культу козацтва» та «культу історичної пам'яті» у свідомості українського населення після перших звитяжних походів козацького війська сягнув піку в першій чверті XVII ст. На патріотичну спрямованість історичних козацьких літописів часів Хмельниччини, звертав увагу Д. Дорошенко, який підкреслював, що на структурну композицію і характер цих документів істотно вплинула ідея національної держави, яка панувала у XVII ст. в «умонастроях громадянства». Зокрема, у козацьких літописах Г. Граб'янки, Самовидця, С. Величка надавались теоретичні обґрунтування й практичні

пояснення популярна в той час ідея державної автономності, як ключової політичної мети гетьманщини. Отже, про повноцінну й незалежну державу в часи Хмельниччини не йшлося, а козацька держава, як свідчать літописи, обстоювала лише свій автономний статус (зберігаючи формально власний державний устрій) в межах протекторату сильних сусідів. Однак, розгортання національно-визвольного руху істотно змінило ставлення гетьмана, української шляхти і частини козацької старшини до ідеї державності: з часом козацький «автономізм» поступився «спрямуванню на досягнення незалежності національної держави та воз'єднання України в кордонах усіх українських земель» [10]. Реалізації цієї мети в подальшому були підпорядковані воєнні, політичні, соціально-економічні заходи гетьмана. Однак, «для розвитку національної державної ідеї від автономії до незалежної соборної Української Держави мав відбутися складний процес переосмислення цілей боротьби, подолання існуючих політичних стереотипів, розвитку українського менталітету» [87. С. 129]. Разом з цим й ідея соборності також певним чином змінюється, адже значною мірою вона залежить від політично-правової культури всього соціуму.

Окремої уваги заслуговує проблема мови. На думку Л. Масенко національна мова є однією з найважливіших національних цінностей українців, оскільки саме через мову від одного покоління до іншого передаються досвід, звичаї, традиції тощо. Мова акумулює знання народу про себе, навколишній світ, політичну дійсність тощо. Крім того, державна мова, як універсальний інструмент спілкування, об'єднує в єдину політичну націю усі етноси, які проживають і Україні, дозволяє досягати компромісів, передавати знання наступним поколінням. Отже, мова виконує найважливішу – консолідуючу функцію, формує єдину спільноту людей різних національностей.

Аналіз наукових джерел, присвячених генезису національних цінностей козацької доби у XVI-XVII століттях дозволив науковцям виокремити основні національні цінності українського суспільства тих часів. (табл. 2.1.1)

Таблиця 2.1.1

Національні цінності українського суспільства у XVI-XVII століттях

Дослідники	Цінності
Возняк С.	Національна державність, християнська віра та українська мова
Масенко Л.	Українська мова, українські традиції
Ситник Г.	Державна мова, спільна історична пам'ять, народні традиції й звичаї, національна символіка, психологічні стереотипи суспільної поведінки, система освіти й науки, гуманістично спрямовані світоглядні орієнтири та моральні норми, державотворча політична свідомість
Сурмін Ю.	Духовність, сімейні цінності, свобода, мир і злагода, національно-культурні цінності, патріотизм

Наведені у таблиці 2.1.1 систематизовані дані вказують на те, що на думку більшості науковців у XVI-XVII століттях базовими національними цінностями були: народні традиції, державна мова, християнська віра, історична пам'ять та культурна спадщина.

У складних і мінливих умовах державотворення, формування української політичної нації, сучасного громадянського суспільства та трансформації ціннісно-світоглядної орієнтації українців, основні суспільні цінності доцільно визначати через гармонійне узгодження з одного боку національних цінностей корінного етносу, з іншого – цінностей та інтересів усіх етнічних і соціальних спільнот. Така ціннісна система має не лише враховувати цінності, ідеали чи інтереси етнічних, соціальних та, політичних груп а результати і специфіку їх взаємодії. Система загальнонаціональних цінностей має бути орієнтиром для дій влади і служити основою стратегії розвитку держави. Крім того, важливо пам'ятати, що національні суспільні цінності українського народу:

– формуються й трансформуються в ході історичного розвитку української нації, її духовної і матеріальної культури, у певному середовищі,

зазнаючи прямого чи опосередкованого впливу політичних обставин і економічних відносин, на основі національних традицій;

– є духовно-ціннісним ядром національної самосвідомості, лежать в основі національної консолідації усіх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, ідеологічних уподобань, релігійних переконань чи соціального становища;

– класифікуються за наступними основними критеріями: суспільно-політичні і економічні відносини, юридично-правова сфера, ідеологія і мораль, переконання і релігія, культура і мистецтво, наукова і освіта.

Прикладом захисту державою й відродження українських національних цінностей, пов'язаних з історичним минулим, є допомога державної влади у створенні в Україні єдиної і незалежної Православної церкви. Для українських православних вірян отримання від Константинопольського патріархату Томосу, яким була проголошена незалежна Українська Помісна Православна Церква, що наділена рівними правами з усіма іншими канонічними православними церквами, має верховну й сакральну силу.

Отже, завдяки аналізу наукових джерел нами визначено, що стан і якість державного управління у сфері захисту національних цінностей залежить від належного ставлення держави до таких факторів і чинників, як особливості історичного розвитку української нації, здобутки і спадок її духовної й матеріальної та культури, вплив історичних традицій і звичаїв минулого. Такі висновки кореспондуються з думкою більшості науковців, зайнятих дослідженнями у сфері державного управління, оскільки вони також напряму пов'язують ефективність державно-управлінського забезпечення із захистом і збереженням національних цінностей, як ключової складової національної безпеки. В цьому сенсі головними національними цінностями слід вважати історичну пам'ять, українські народні традиції та православну віру, що є

запорукою національної єдності, найважливішим принцип якої – соборність України.

Для України соборність – поняття надважливе, оскільки об'єднує в собі і українську державність, і українську ідентичність. Як зазначає Т. Бевз, «...Термін «соборність» включає в себе єдність і згуртованість. І хоча різний зміст вкладають у поняття «соборність», «національна єдність», «консолідація нації» чи «національна безпека», однак спільним для них є наявність викликів і загроз в усі історичні періоди [19].

2.2. Специфіка діяльності суб'єктів державного управління у сфері національної безпеки в контексті захисту національних цінностей

Українська держава – це основний суб'єкт державного управління у сфері захисту національних цінностей. Найвища соціальна цінність в нашій країні, згідно ст. 3 Конституції є людина, її життя й здоров'я, честь та гідність, недоторканність і безпека. Тобто, увага тут акцентується на соціальній сутності людей, важливості забезпечення членам соціуму можливості вільного розвитку, реалізації прав і свобод. Науково-практичний коментар до Конституція України роз'ясняє, що «...оскільки ця цінність є найвищою, то жодне інше явище не може поціновуватись суспільством вище, аніж людина, не може, так би мовити, перевершити її цінність. Усі інші соціальні цінності мають бути підпорядковані, субординовані цінності людини» [184].

Ключові міжнародно-правові документи так само акцентують увагу на правах і свободах людини. Генеральний секретар ООН Кофі Аннан у своєму виступі у 1999 році сформулював цю позицію так: «...Людина повинна бути в центрі всього. Навіть концепт суверенітету був розроблений для того, щоб захистити індивідуума, який є сенсом існування держави, а не навпаки. Стає

неприйнятним бачити, як самі держави порушують права своїх громадян під приводом суверенітету».

Більшості людей властиве виникнення почуття небезпеки частіше через побоювання і страхи, які пов'язані, зазвичай, з їхнім буденним життям, а не в очікуванні якихось апокаліптичних подій чи явищ. У цьому контексті поняття «небезпека» стосується, передусім, на населенні, а не певних територіях, в той час, як національна безпека зосереджена, як правило, на захисті територіальної цілісності. Отже, для подальшого дослідження доцільно уточнити значення таких понять, як «безпека людини», «безпека суспільства» та «безпека держави»:

а) Під безпекою людини слід розуміти захист її громадянських прав і свобод, створення сприятливих умов для розвитку й самореалізації людини, захист цінностей і інтересів, за умови, що вони не протирічать цінностям суспільства і держави.

б) Під безпекою суспільства слід розуміти такий рівень захисту життєво важливих суспільних інтересів, який забезпечує можливість повної реалізації прав і свобод усіма групами населення країни, протидію конфронтації в суспільстві (насамперед шляхом втручання держави). Безпеку суспільства неможливо забезпечити без наявності суспільних інститутів, громадських об'єднань організацій, зрозумілих законів і чітких правових норм, а також високого рівня суспільної свідомості.

в) Під безпекою держави слід розуміти захист її конституційного ладу, територіальної цілісності і суверенітету. Така безпека забезпечується наявністю в державі ефективних інститутів захисту, дієвих механізмів управління та координації діяльності різних політичних сил.

Отже, для ефективного захисту національних цінностей структура суб'єктів держуправління в галузі національної безпеки має інтегрувати усі

згадані вище різновиди безпеки, не обмежуючись лише інтересам держави, а й враховуючи інтереси людини і суспільства (рис. 2.2.1).

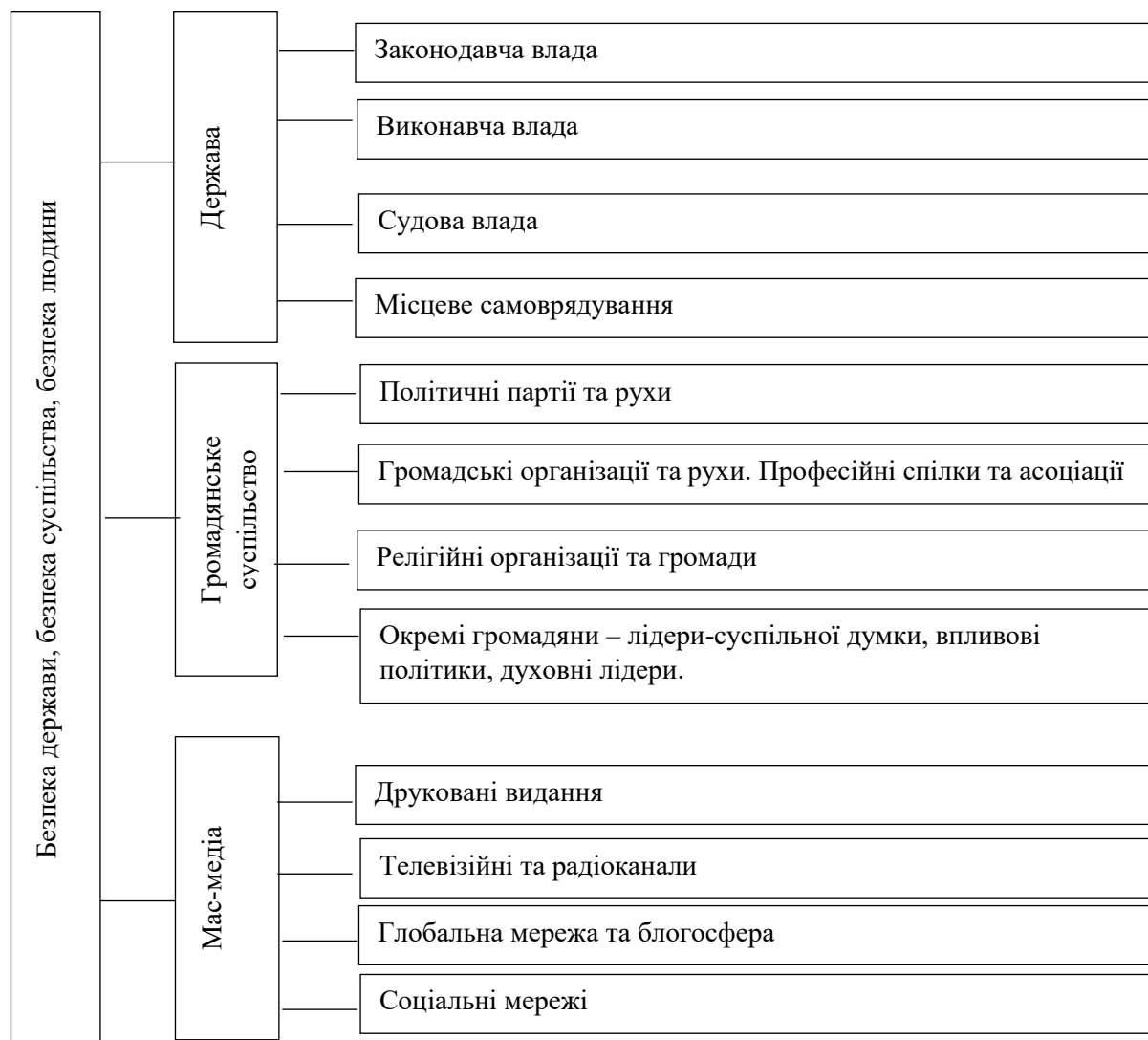

Рис. 2.2.1. Структура суб'єктів держуправління в галузі національної безпеки

Як позначено на рис. 2.2.1, суб'єктами держуправління системою захисту національних цінностей є основні інститути державної влади, громадські об'єднання, організації й рухи, релігійні організації, професійні спілки та подібні їм громадські асоціації, мас медіа. Окремим сучасним феноменом, як в Україні, так і за її межами, стала активна роль особистостей. Перелічені суб'єкти держуправління здійснюють у межах, передбачених законом,

цілеспрямовану діяльність, використовуючи усі забезпечені державою можливості (інтелектуальні, інформаційні, дипломатичні, економічні, воєнні тощо), спрямовану на розробку і реалізацію управлінських, нормативно-регулюючих, контролюючих, координуючих, заходів впливу на об'єкти, які стосуються національної безпеки. Головна мета такого впливу – виявлення, прогнозування, своєчасне запобігання й нейтралізація усіх видів загроз сталому функціонуванню й розвитку кожної людини, суспільства й держави в цілому, а також їхнім їх базовим цінностям.

Суб'єкти державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей у сфері діють у відповідності до прийнятих у країні стратегій, концепцій, законів, програм, інших розпорядчих і керівних документів держави, сукупність яких визначає вектор та перелік основних завдань що стосуються національної безпеки. Аналізуючи чинне законодавство України, можна зробити висновок про те, об'єктами управлінського впливу державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей є:

- гарантовані Конституцією громадянські права і свободи;
- історична спадщина, духовні й морально-етичні цінності, культурні надбання, суспільні інтелектуальні й матеріальні цінності;
- територіальна цілісність, суверенітет, державний устрій і конституційний лад;
- навколишнє природне середовище;
- інформаційний простір;
- природні ресурси.

Опосередкованими об'єктами національної безпеки слід також вважати життя громадян і їхню власність, різноманітні групи населення (регіональні, етнічні, соціальні, мовні, релігійні), сім'ї, права на самоорганізацію, і вирішення

питань групової ідентичності за національними та іншими ознаками. Вибір конкретних або сукупних організаційних, економічних, адміністративних, політичних та інших методів впливу на суб'єкти державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей залежить від характеру і масштабів реальних чи прогнозованих загроз та реальних можливостей і ресурсів адекватного реагування на них з боку держави. Отже, державне управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей є безперервним процесом в системі відносин між суб'єктами і об'єктами, під час якого застосовуються управлінські функції.

До суб'єктів системи національної безпеки – державних органів відносяться:

- Президент України;
- Верховна Рада України;
- Рада національної безпеки і оборони України;
- Кабінет Міністрів України;
- Служба безпеки України;
- установи системи державного управління і контролю: служби, комітети, комісії, управління тощо;
- Національний банк України;
- місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

«Президент України є главою держави ... гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності України, додержання Конституції України, прав і свобод людини й громадянина ... забезпечує державну незалежність, національну безпеку...». Також він є «Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил України Головою Ради національної безпеки і оборони України ... здійснює загальне керівництво у сферах національної безпеки та оборони України» [184].

Верховна Рада України діє відповідно до повноважень, встановлених Конституцією України, затверджує засади внутрішньої і зовнішньої політики, формує та вдосконалює законодавчу базу, здійснює широкий парламентський контроль. Питаннями безпеки у Верховній Раді займається Комітет Верховної Ради з питань національної безпеки та оборони, до предметів відання якого віднесені: «...національна безпека України; організація та діяльність органів служби безпеки, розвідки і контррозвідки, захист державної таємниці; правовий режим державного кордону, воєнного та надзвичайного стану; ... державна політика у сфері оборони; ... здійснення цивільного, у тому числі парламентського, контролю над Воєнною організацією держави; ... Збройні Сили України...» [296].

Рада національної безпеки і оборони України, очолювана Президентом України, «...розробляє та розглядає на своїх засіданнях питання... національної безпеки України, Воєнної доктрини України...здійснює поточний контроль діяльності органів виконавчої влади у сфері національної безпеки і оборони...ініціює розроблення нормативних актів та документів з питань національної безпеки і оборони, узагальнює практику їх застосування та результати перевірок їх виконання; координує і контролює переведення центральних і місцевих органів виконавчої влади, а також економіки країни на роботу в умовах воєнного чи надзвичайного стан; координує і контролює діяльність органів місцевого самоврядування в межах наданих повноважень під час введення воєнного чи надзвичайного стану; координує та контролює діяльність органів виконавчої влади по відбиттю збройної агресії, організації захисту населення та забезпеченню його життєдіяльності, охороні життя, здоров'я, конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян, підтриманню громадського порядку в умовах воєнного та надзвичайного стану

та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України» [150].

Кабінет Міністрів України є вищим органом в системі національних органів виконавчої влади. Він «... забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України, здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави, виконання Конституції і законів України, актів Президента України... вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина;... розробляє і здійснює загальнодержавні програми економічного, науково-технічного, соціального і культурного розвитку України;... забезпечує рівні умови розвитку всіх форм власності; ...здійснює заходи щодо забезпечення обороноздатності і національної безпеки України, громадського порядку, боротьби зі злочинністю;... утворює, реорганізовує та ліквідує відповідно до закону міністерства та інші центральні органи виконавчої влади» [184]. Тобто, цей орган наділений належними повноваженнями та забезпечений ресурсами для втілення державної політики захисту національних цінностей, проте усі законодавчі акти України, що стосуються органів державного управління, оперують поняттям «захист національних інтересів», і не містять згадки про захист саме національних цінностей. Наприклад, Міністерство оборони України, як орган виконавчої влади, забезпечує захист державності і нації від ймовірних і реальних зовнішніх військових загроз (агресії), розвиток військової науки і освіти, а крім цього – розробляє і реалізує заходи з розвитку духовності й культури у Збройних Силах, займається військово-патріотичним вихованням громадян, проте захист національних цінностей до його компетенції не входить.

Те саме стосується й силових та безпекових органів, кожний з яких за законом займається своєю вузькопрофільною діяльністю. Так, Служба безпеки України є підпорядкованим Президенту України правоохоронним органом

спеціального призначення, діяльність якого спрямована на забезпечення державної безпеки країни та який. Завданнями Служби є захист конституційного ладу, інтересів держави, прав громадян, державного суверенітету, територіальної цілісності, а також виявлення, розкриття, попередження й припинення злочинів проти безпеки людей, корупції, тероризму, та інших порушень закону, які створюють загрозу інтересам України. Серед суб'єктів державного управління національною безпекою у галузі національної безпеки особливе місце відведене «силовим» державним правоохоронним структурам. Окрім підрозділів Міністерства внутрішніх справ (Національна поліція, Державна прикордонна служба, Державна служба з надзвичайних ситуацій, Національна гвардія, Державна міграційна служба), окремими аспектами безпеки опікуються Державна митна служба України, та інші правоохоронні органи – прокуратура, суди загальної юрисдикції.

Опосередковано задіяні в державному захисті національних цінностей інші державні виконавчі органи й установи. Так, Міністерство охорони здоров'я відповідає за збереження здоров'я нації, яке є складовою національних цінностей, та «...готує пропозиції стосовно визначення пріоритетних напрямів розвитку охорони здоров'я, розробляє та організовує виконання державних комплексних та цільових програм охорони здоров'я; організацію заходів щодо поширення здорового способу життя серед населення; моніторинг стану здоров'я населення» [292] тощо. Міністерство екології та природних ресурсів реалізує політику держави із захисту такої цінності, як навколишнє природне середовища, та опікується екологічною безпекою. Серед іншого, це міністерство здійснює «забезпечення формування державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, екологічної та в межах повноважень, передбачених законом, біологічної і генетичної безпеки; ...забезпечує нормативно-правове регулювання у сфері регулювання

негативного антропогенного впливу на зміну клімату» [288] тощо. Міністерство освіти і науки також має відношення до захисту національних цінностей, адже воно «...здійснює нормативно-правове регулювання у сферах освіти і науки, ...забезпечує інтеграцію вітчизняних освіти і науки, інших сфер, що належать до його компетенції, з неухильним дотриманням принципів збереження і захисту національних інтересів» [291] тощо. При цьому слід наголосити, що саме освіта є пріоритетним інструментом збереження і захисту такої національної цінності, як мова, проте цю функцію на міністерство закон не покладає.

Разом з цим варто згадати й істотні позитивні зрушення у сфері освіти після реформи, розпочатої у 2015 р., адже Програма реформи розроблена саме на засадах людських і суспільних цінностей, серед яких гідність, патріотизм, свобода, відповідальність, співпраця, довіра. Так, стаття 6 «Закону Про освіту» містить перелік ціннісних засад державної політики у сфері освіти, серед яких «...людиноцентризм; верховенство права;...нерозривний зв'язок із світовою та національною історією, культурою, національними традиціями;...академічна свобода;... гуманізм; демократизм;...виховання патріотизму, поваги до культурних цінностей Українського народу, його історико-культурного надбання і традицій» [146] тощо.

Дещо тісніший зв'язок із захистом національних цінностей має діяльність Міністерства культури України, адже в його компетенції «...забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, музейної справи, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики; забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті, міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин». Крім того, міністерство «...

визначає перспективи та пріоритетні напрями розвитку у сферах культури та мистецтв, охорони культурної спадщини, вивезення, ввезення і повернення культурних цінностей, державної мовної політики, міжнаціональних відносин, релігії та захисту прав національних меншин, кінематографії, відновлення та збереження національної пам'яті» [289] тощо.

Частково функції й повноваження щодо безпеки і захисту національних мають також органи місцевого самоврядування та місцеві державні адміністрації, зокрема це стосується питань розпорядження земельними ділянками, природними ресурсами, та охорони довкілля.

Окреме місце серед центральних органів виконавчої влади, що реалізує безпосередньо політику держави щодо відродження й збереження національної пам'яті займає Український інститут національної пам'яті. Його основними завданнями є: «організація всебічного вивчення історії українського державотворення, етапів боротьби за відновлення державності та поширення відповідної інформації в Україні та світі; здійснення комплексу заходів з увічнення пам'яті учасників українського визвольного руху, Української революції 1917-1921 років, воєн, жертв Голодомору 1932-1933 років, масового голоду 1921-1923, 1946-1947 років та політичних репресій, осіб, які брали участь у захисті незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України, а також в антитерористичних операціях; організація дослідження історичної спадщини та сприяння інтеграції в українське суспільство національних меншин і корінних народів; популяризація історії України, її видатних особистостей; подолання історичних міфів» [293].

До суб'єктів системи національної безпеки слід також віднести громадянські суспільні інститути та державні суб'єкти що діють на засадах самоврядування.

Вищою науковою організацією країни є Національна академія наук України яка наділена правом самоврядування, заснована державою і перебуває у її власності. Згідно Статуту «...Метою діяльності НАН України є отримання нових та узагальнення наявних знань про природу, людину та суспільство; створення наукових основ науково-технічного, соціально-економічного та культурного розвитку країни; підготовка висококваліфікованих наукових кадрів». Завданнями НАН України є «...організація, проведення та координація наукових досліджень з фундаментальних і прикладних проблем природничих, технічних і соціо-гуманітарних наук; виконання на світовому рівні фундаментальних і прикладних досліджень у пріоритетних напрямках науки та посилення впливу їх результатів на інноваційний розвиток економіки, освіти і культури в Україні; участь у формуванні державної політики у сфері наукової та науково-технічної діяльності; підготовка наукових оцінок і прогнозів суспільно-політичного, соціально-економічного і культурного розвитку держави, її економічного стану, розроблення відповідних пропозицій і рекомендацій з цих питань; сприяння розвитку та інтеграції науки, освіти й виробництва в Україні [346] тощо. Державними самоврядними суб'єктами є також галузеві академії наук та університети –науково-освітні установи системи вищої освіти з правами автономії. Вони мають право здійснювати видавницьку діяльність, що спеціалізується на навчальній і науковій літературі, та виступати засновниками самоврядних підприємств і організацій.

Серед суб'єктів держуправління захистом національних цінностей особливе місце займає громадянське суспільство. Це – «...система самостійних і незалежних від державної влади суспільних інститутів, що забезпечують умови для реалізації інтересів та потреб індивідів і груп для функціонування та розвитку економічної, політичної, соціальної, культурної і духовної сфер життєдіяльності суспільства» [358] Елементами громадянського суспільства є

політичні партії, громадські об'єднання й організації, релігійні громади, добровольчі і волонтерські рухи, спілки тощо. Громадські організації – «добровільні масові об'єднання громадян, що виникають унаслідок їхнього волевиявлення на основі спільних інтересів і завдань і характеризуються чіткою структурою і створюються для задоволення і захисту своїх законних соціальних, економічних, творчих, вікових, національно-культурних, спортивних та інших спільних інтересів» [145]. Найбільшими з них є:

– Національна спілка письменників України, займається збереженням і популяризацією української літератури, сприяє розвитку української мови та збереженню історичної культурної і духовної спадщини;

– Національна спілка художників України – громадська організація професійних художників і мистецтвознавців яка, серед іншого, опікується мистецькими цінностями (їх збереженням та міжнародним обміном);

– Спілка майстрів народного мистецтва України – громадська організація, майстрів народного традиційного мистецтва, яка, окрім творчості, сприяє відродженню українських мистецьких традицій;

– громадські організації культурно-просвітницького спрямування (наприклад, Всеукраїнське товариство «Просвіта» ім. Тараса Шевченка) що займаються популяризацією серед українців національної ідеї, захистом української мови і надбань національної культури, збереженням історичної пам'яті, що, зрештою, спрямовано на формування у громадян України національної свідомості;

– Товариства й громадські об'єднання, асоціації, спілки, земляцтва національних культур що дбають про збереження в Україні культури етнічних меншин;

– громадські організації політико-історичного спрямування (найвідоміша – Всеукраїнська правозахисна організація «Меморіал» імені Василя Стуса),

мають на меті захист правових, політичних, соціально-економічних інтересів своїх членів (політв'язнів, репресованих, чи депортованих осіб), пошук, накопичення та систематизацію історичних фактів епохи тоталітаризму, сприяння розвитку демократії, відновлення історичної справедливості тощо.

– громадські організації волонтерського спрямування (наприклад, «Рада волонтерів Міністерства оборони України», що постійно діє як консультативно-дорадчий громадський орган, що забезпечує громадський контроль у Збройних Силах України) до сфери діяльності яких входить як суто волонтерська допомога Збройним Силам, так і просвітницька й гуманітарна діяльність серед цивільного населення;

– благодійна діяльність – «цілями благодійної діяльності є надання допомоги для сприяння законним інтересам бенефіціалів у сферах благодійної діяльності, визначених цим законом а також розвиток та підтримка цих сфер у суспільних інтересах. Субjekтами благодійної організації є благодійні організації, які утворені та діють відповідно до норм чинного законодавства а також інші благодійники і бенефіціари.

В Україні благодійні організації утворюються та діють у формах благодійного товариства, благодійної установи, чи благодійного фонду [131].

Українська зарубіжна діаспора у вигляді численних об'єднань, асоціацій, спілок, земляцтв (найбільшим з них є Всесвітній Форум українців) – основна громадська опора української держави за кордоном, яка істотно впливає на громадську думку міжнародної спільноти, політичні сили й уряди різних країн, є носієм історичної і культурної спадщини а також цінностей українства за кордоном, інформує суспільства різних країн про події і проблеми в Україні.

Українські громадяни персонально, та через громадські об'єднання беруть участь у реалізації національних інтересів країни, адже вони впливають на діяльність органів державного управління і місцевого самоврядування, у

передбачений законом спосіб (вибори, та інші форми безпосередньої демократії) обирають органи влади, захищають власні права і інтереси, а також забезпечують як свою безпеку, так і безпеку держави. Революційні події 2013-2014 рр. та боротьба з воєнною агресією РФ продемонстрували важливість і силу як окремої людини, так і громадянського суспільства, адже саме патріотично налаштована громадськість істотно вплинула на захист національної безпеки, у тому числі й шляхом участі у збройному опорі агресору, волонтерській допомозі, інформаційній боротьбі та організації міжнародної співпраці. Відтак, одним з ключових факторів побудови ефективної системи національної безпеки є створення сприятливих умов для формування зрілого громадянського суспільства. Адже саме громадянське суспільство здатне відстоювати й зберігати свої національні цінності, історичні, культурні, суспільно-політичні та економічні надбання, зберігати національну ідентичність під час протидії деструктивним зовнішнім чи внутрішнім впливам. Серед сучасних загроз і викликів, з якими стикається Україна, є насамперед військові дії на сході країни та окупація частини нашої території, економічне падіння та зниження життєвого рівня населення, критично високий рівень корупції, відсутність реформ та ефективної державної політики у цій галузі. У цих умовах метою негативного впливу з боку країни-агресора стало громадянське суспільство. Дослідження, проведені як частина інтернаціонального проекту «Європейське соціальне обстеження» засвідчило, що фундаментальними цінностями українського суспільства є насамперед безпека і влада [223. С. 39–51]. При цьому суспільство очікує від державної влади передусім забезпечення надійного безпекового простору. Відтак, найбільш ефективною стратегією, яка дозволила б створити передумови формування й інтенсивного розвитку громадянського суспільства має стати підтримка з боку держави громадських ініціатив що стосуються захисту

України і її суверенітету, зокрема концепту національної стійкості, який був запропонований неурядовими й громадськими організаціями та Міжнародним центром оборони та безпеки «Сійка Україна: підтримка громадянським суспільством зміцнення національної стійкості та безпеки в Україні» [357]. Підтримка подібних ініціатив здатна забезпечити активізацію процесів зростання і структуризації громадської активності, демократизації українського суспільства та пришвидшити якісні перетворення в країні [38. С 16-18].

Узагальнюючи аналіз характеристик суб'єктів держуправління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей, можна дійти висновку, що нормативно-правова й законодавча база в Україні загалом забезпечують можливість реалізації державо-центричної політики, що служить інструментом об'єднання громадян та зміцнення основ державності нашої країни. Разом з цим, через політичні потрясіння останніх років і військове протистояння з РФ в умовах гібридної війни в Україні усе виразнішою стає тенденція до посилення ролі у державному управлінні національною безпекою у сфері захисту національних цінностей (партисипатії) інститутів громадянського суспільства та окремих громадян. За таких умов усе більше постає питання доцільності переходу державного управління від державо-центричного підходу до суспільно-центричного, зокрема в галузі національної безпеки. За суспільно-центричного підходу стає можливою реалізація таких функцій суспільства і держави, як:

- визначення пріоритетів, напрямів та засобів розробки й реалізації ефективної державної політики управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей;

- формування адекватних нормативно-правових засад будови системи державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей;

- забезпечення реалізації організаційних заходів щодо запобігання загрозам і небезпекам національним цінностям;
- збір, накопичення та аналіз інформації для оцінки ступеню ризиків та ймовірності виникнення внутрішніх і зовнішніх загроз сталості національних цінностей;
- своєчасна ідентифікація тенденцій у розвитку небезпечних ситуацій і загроз та підготовка рекомендацій і планів заходів з адекватної їм протидії;
- фінансове, кадрове, матеріально-технічне та інформаційне ресурсне забезпечення системи захисту національних цінностей;
- координація роботи державних і недержавних інститутів при розробці й реалізації управлінських чи політичних рішень, спрямованих на нейтралізацію, або попередження виникнення небезпек і загроз;
- інформування населення щодо можливих небезпек і загроз з метою організації суспільства для протидії їм.

Отже, державне управління, орієнтоване безпосередньо на людину, забезпечення її розвитку й самореалізації, захист прав і свобод громадян, може бути забезпечено через застосування людино-центристського підходу. Державне управління, орієнтоване на захист національних цінностей і держави загалом – через застосування державо-центристського підходу. Державне управління, орієнтоване на поєднання спільних зусиль державних інститутів, інститутів громадянського суспільства та окремих громадян – через застосування суспільно-центристського підходу.

Для більш повної характеристики суб'єктів державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей доцільно більш докладно зупинитися на зовнішніх та внутрішніх джерелах загроз національним цінностям.

Зовнішніми джерелами загроз національним цінностям вважаються:

- посягання на незалежність, територіальну цілісність та суверенітет держави;
- ворожа діяльність іноземних організацій (як національних, так і транснаціональних) під егідою урядів чи з недержавною формою власності, яка завдає чи може завдати шкоди національним цінностям;
- намагання певних країн досягти регіонального домінування, що супроводжується утисками національних цінностей України, їх витисканням зі сфер внутрішньої і зовнішньої безпеки;
- негативні інформаційні впливи, які за характером мають ознаки зовнішньої загрози, чи загрожують внутрішньо-політичній стабільності країни, завдають морально-психологічної шкоди громадянам України;
- цілеспрямована діяльність іноземних держав, що має на меті послаблення наявного інтелектуального потенціалу України та сприяє виїзду з країни кваліфікованих працівників і наукових кадрів («відтоку мізків»);
- збільшення науково-технологічного відставання України від розвинених країн (передусім – країн ЄС), що стримує розробку й виробництво в Україні сучасних систем і засобів безпеки та гальмує євроінтеграцію країни у сфері технологій.

Ведучи мову про джерела зовнішніх загроз українським національним цінностям, передусім слід згадати про діяльність Російської Федерації. Розпочавши проти України військову агресію й окупувавши частину території нашої країни, агресор не лише порушив територіальну цілісність держави, загрожуює її незалежності та існуванню в цілому, а й завдає цілеспрямованого негативного впливу на національні цінності України. При цьому використовує гібридний арсенал воєнних, політичних, економічних, інформаційно-пропагандистських засобів, намагається активізувати культурну експансію. Особливо активно зовнішня загроза з боку РФ проявляється останніми роками у

вигляді використання проти Української держави ретельно вибудованої пропагандистської машини, яка спрямована на штучне поглиблення в українському суспільстві внутрішніх регіональних, етнічних та релігійних протиріч і розбрату, перекручування фактів української історії та маніпулювання ними, знищення в Україні щойно сформованої політичної нації, провокацію сепаратизму, створення у громадян атмосфери недовіри до державної влади, штучне створення умов для акцій протесту чи проявів громадянської непокори, формування як всередині України, так і за її межами викривленого сприйняття політики української держави.

Щодо джерел внутрішніх загроз національним цінностям України, то до них належать:

- регіональні історично-культурні відмінності, та рівень розвитку різних частин країни, та розшарування громадян аксіологічно-світоглядного характеру;
- відсутність остаточно сформованої загальнонаціональної ідеї, яка б забезпечувала консолідацію й інтеграцію суспільства;
- недостатність уваги і державної підтримки розвитку культурних індустрій;
- нечітка етно-національна політика держави;
- спротив чи повільне впровадженню державної української мови в усіх сферах життя країни;
- заполітизованість проблем у гуманітарній сфері (мова, історія, релігія часто використовуються як інструменти маніпуляцій в політичних цілях);
- повільні реформи і впровадження інновацій процесів у сфері науки й освіти;
- недостатність державної уваги до створення сприятливих умов для зростання творчого й інтелектуального потенціалу України виїзд за кордон висококваліфікованих фахівців;

- слабкий розвиток недержавних інститутів, як складової частини загальної системи захисту національних цінностей;
- слабка взаємодія між державними і недержавними (громадськими) структурами при формуванні та реалізації державної стратегії захисту національних цінностей;
- недостатня повнота й чіткість нормативно-правової бази, у сфері регулювання суспільних відносин, які стосуються захисту національних цінностей;
- слабка підготовка та низька ефективність механізмів підготовки і реалізації управлінських рішень у сфері захисту національних цінностей;
- падіння інтелектуально-освітнього рівня громадян, неефективність систем виховання й освіти, відсутність кваліфікованих кадрів у цій галузі;
- слабкий розвиток соціального капіталу тощо.

Окремо слід зазначити, що до основних внутрішніх загроз національним цінностям є високий рівень корупції як у різних сферах економіки, так і на усіх рівнях влади: як у сфері державного управління, так і місцевого самоврядування. Наслідком поширеної корупції, маніпуляцій в інтересах бізнесових кланів національними цінностями, невімілого управління та невдалої економічної й гуманітарної політики держави на фоні зовнішніх загроз стали збідніння й духовна деградація значної частини населення, майнове, інтелектуальне і духовне розшарування суспільства.

Ще однією з основних загроз національній безпеці є відсутність в Україні єдиної, чітко сформульованої державницької ідеології, що може дати поштовх розвитку доктрин ультра-радикального змісту, які стануть викликами для традиційної системи національних цінностей.

Ще однією вагомою загрозою є суспільна байдужість значної частини громадян України до історичних і соціально-культурних цінностей. Переважно

це люди невдоволені рівнем своєї безпеки (захищеності) соціальним становищем. За таких умов державні й суспільні інституції втрачають стійкість, стають суперечливими, а деякі індивіди.

Становити загрозу національним цінностям може й позиція професійних військових (комбатантів), які в силу своїх психологічних особливостей і воєнного досвіду особливо гостро переживають негативні явища, пов'язані із системною кризою в суспільстві, недостатню увагу держави до розвитку і фінансування Збройних Сил України. Такі люди схильні недооцінювати роль і потенціал політичних чи економічних факторів, демократичних шляхів розв'язання поточних проблем і прагнути до «простих» силових рішень.

Відтак, для збереження і захисту національних цінностей вирішальне значення має формулювання і покрокова реалізація національної ідеї як загальноприйнятої ідеології розвитку української нації й держави, політичної програми, стратегії, яка визначає як шлях державотворення, так і економічний розвиток. Ця ідеологія має ґрунтуватися на менталітеті української нації, політиці єдності усіх громадян навколо таких цінносних категорій, як патріотизм, свобода, демократія, права людини, духовність, мораль, освіченість.

Процес реалізації задач, які стоять перед державним управлінням суб'єктами системи національної безпеки у сфері захисту національних цінностей має кілька аспектів:

- слід враховувати, що це – комплекс дій держави щодо об'єкту управління захистом національних цінностей;

- слід мати на увазі, що зазначений вид державного управління здійснюється всередині загальної системи управління, коли об'єктами захисту в контексті національних цінностей можуть бути й самі державні органи, їхні служби й підрозділи, керівники й співробітники, які у сукупності утворюють керівну підсистему, діючи на відповідних рівнях;

– слід відносити національні цінності до об'єктів публічного управління суб'єктами: громадськими й неурядовими структурами, залученими до їхнього захисту.

2.3. Концептуальні засади державного управління захистом національних цінностей з урахуванням сучасних викликів і загроз національній безпеці України

Неодмінною складовою розвитку демократичної правової держави є ефективний законодавчий процес. За часів незалежності Україні він протікав не надто легко, адже до 1991 року Україна практично не мала власного законодавчого досвіду, тому законодавцям довелося самотійно набувати досвіду законотворення, а органам державного управління напрацьовувати нові інструменти для реалізації своїх функцій в умовах перманентних змін законодавчого поля. Нині в Україні в основному створена система законів, яка регулює життєдіяльність окремої людини, суспільства й держави. Лейтмотивом нинішніх законодавчих процесів є гармонізація юридично-правових документів з їхніми аналогами у Європейському Союзі, відповідно до положень Конституції, що стосуються інтеграції до європейської спільноти. Серед нормативно-правових актів певна частина стосується безпосередньо й питань захисту національних цінностей, зокрема у сфері інформаційної політики. Саме інформаційну політику сучасні експерти вважають центральним полем змагань XXI сторіччя, оскільки завдяки сучасним інформаційним технологіям можна змінювати уподобання, ідеали, уявлення й цінності, як у свідомості окремої людини, так і цілого суспільства.

Будь-яке відставання країни у сфері зберігання, обігу й передачі інформації в революційну епоху технологічного оновлення глобальної світової

спільноти загрожує деградацією і занепадом нації. Отже, першочергова увага держави має приділятися саме сфері інформаційних технологій. Принципово важливо, щоб процеси розвитку і впровадження інформаційно-комунікативних технологій спиралися не лише на технічні інновації, а й на систему національних моральних цінностей, адже такі технології можуть стати й механізмами тотального стеження й контролю населення з боку влади, якщо вона поставить за мету лише забезпечення власних інтересів і потреб та панування над суспільством. У глобальному політичному протистоянні інформаційні ресурси й технології можуть завдавати негативного інформаційного впливу на свідомість і навіть підсвідомість людей, і становити значну загрозу національній безпеці.

До позитивних тенденцій державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей слід віднести формування нормативно-правової і законодавчої бази розвитку нового інформаційного суспільства. Ще у 1998 році в Україні був прийнятий Закон «Про Національну програму інформатизації», який, серед іншого, визначає, що «...національна програма інформатизації визначає стратегію вирішення проблеми забезпечення інформаційних потреб та інформаційної підтримки, соціально-економічної, екологічної, науково-технічної, оборонної, національно-культурної та іншої діяльності в сферах загальнодержавного значення» [144]. Цим було започатковане прийняття цілої низки державних програм, спрямованих на якнайшвидше формування в Україні єдиного інформаційного простору, та водночас забезпечення інформаційної захищеності людини, суспільства і держави. Про це йдеться й в тексті Конституції України. Статтею 17 Основного Закону країни передбачено «...захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу».

Тобто, на державному існує розуміння необхідності створення ефективних інструментів захисту вітчизняного інформаційного простору, та, відповідно формування й реалізації ефективної інформаційної політики. Наступними кроками в цьому напрямку стали приєднання України у 2003 році до «Хартії щодо збереження цифрової спадщини» ЮНЕСКО [385], та прийняття у 2007 році Закону України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки».

Черговим позитивним кроком до створення повноцінного інформаційного суспільства, а разом з цим й державної інформаційної політики було створення у 2015 році Комітету Верховної Ради України з питань інформатизації та зв'язку. Крім того, у складі Кабінету Міністрів України з'явилося Міністерство інформаційної політики. Міністерство інформаційної політики, таким чином, формує інформаційний простір держави, який в сучасних умовах стає ключовим фактором політичного, соціально-економічного та культурного розвитку країни, сприяє більш глибокому долученню суспільства і держави до світового інформаційного простору.

До основних завдань Міністерства інформаційної політики віднесено:

«...– забезпечення формування та реалізація державної політики у сферах інформаційного суверенітету України та інформаційної безпеки, зокрема з питань поширення суспільно важливої інформації в Україні та за її межами;

– забезпечення формування та реалізація державної політики у сфері державного іномовлення;

– забезпечення розбудови в Україні системи державних стратегічних комунікацій;

– забезпечення здійснення реформ засобів масової інформації щодо поширення суспільно важливої інформації [283].

Аналіз стану сучасного суспільства в контексті формування українського інформаційного простору та його входження у глобально-світову інформаційну систему, дає підстави виокремити певні негативні аспекти такого процесу:

– недостатня професійна підготовка та застарілі консервативні підходи до управлінської діяльності як органів державної влади, так і органів місцевого самоврядування, що тягне за собою відставання у сфері застосування сучасних інформаційних технологій, недосконалість законодавчої бази, що регулює діяльність в інформаційному просторі та її невідповідність світовим стандартам і законодавству Європейського Союзу;

– відсутність зрозумілої державної стратегії створення і збереження цифрового контенту української культурної спадщини;

– активна діяльність зарубіжних агентів впливу та збору конфіденційної інформації політичного, економічного, соціального, культурного характеру та персональних даних громадян України у вітчизняному інформаційному просторі;

– нав'язування у глобальній інформаційній мережі громадянам України неприйнятних для їхньої природи і ментальності ідей, цінностей і пріоритетів, які спотворюють українські національні цінності (наприклад, поширення ідеології «руського міра», ностальгічно-позитивного сприйняття минулого часів тоталітарного СРСР тощо);

– популяризація в глобальній інформаційній мережі ідей споживацтва, екстремізму, поширення дешевих низькоякісних продуктів масової культури, пропаганди насильства, міжнаціональної і міжконфесійної ворожнечі тощо.

Науковці, які досліджують проблеми національної безпеки, дають різні визначення поняттю «інформаційна політика». Зокрема Ю. Довгаль, розуміє це так: «... інформаційна безпека суспільства, держави характеризується ступенем їх захищеності, та, як наслідок, стійкістю головних сфер життєдіяльності у

відношенні до небезпечних інформаційних впливів. Інформаційна безпека визначається здатністю нейтралізувати такі впливи. Загальноприйнятим є таке визначення інформаційної безпеки, як стан захищеності життєво важливих інтересів громадян, суспільства та держави в інформаційній сфері» [106].

Коли йдеться про інформаційну безпеку, передусім постає питання визначення небезпечних інформаційних впливів. У загальному вигляді – це чинники, або їхня сукупність, які містять у собі загрозу стабільному функціонуванню інформаційного поля країни. Серед них – чинники, здатні завдати шкоди морально-психологічному стану людини, нав'язати їй асоціальні погляди чи переконання. Однак, інформаційна безпека служить не лише захисту держави, суспільства і окремих громадян від негативної інформаційної експансії, а й повинна забезпечувати конституційні права людей на свободу пошуку, отримання, поширення, чи зберігання інформації, на конфіденційність персональних даних чи кореспонденції тощо.

Відтак, з метою захисту національної безпеки і національних цінностей виникла необхідність здійснення державою ефективного моніторингу і контролю за обігом шкідливого контенту у національному інформаційному просторі, та протидії зовнішнім інформаційним впливам. Вирішення цієї проблеми лежить у кількох площинах. По-перше слід терміново переглянути чинне законодавство України, ввівши до нього правові норми, спрямовані на побудову сучасної ефективної системи безпеки вітчизняного інформаційного простору. По-друге – максимально швидко реалізувати, з урахуванням сучасних викликів і загроз, прийняті на державному рівні такі керівні документи, як «Стратегія інформаційної безпеки» [298], доповнивши їх «Концепцією інформаційної безпеки», «Доктриною державної інформаційної політики» та «Стратегією розвитку вітчизняного інформаційного простору». Спираючись на

зазначені документи можна переходити до вибудовування оновленої державної інформаційної політики.

Інформаційна політика держави має бути достатньо збалансованою, щоб враховувати одночасно інтереси держави, суспільства та кожної особистості. Такий баланс можливий лише коли держава захищає від небезпечних інформаційних впливів суспільство в цілому і індивідів окремо, убезпечуючи їх від маніпулювання, вибірковості, чи обмежень доступу до необхідної інформації, з одного боку, а з іншого – громадяни і суспільство не завдають негативного цілеспрямованого інформаційного впливу на державу.

Передумовою ефективності захисту держави й суспільства від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз є також наявність сталої, зрозумілої та прийнятної для всього суспільства національної ідеології у вигляді політико-правової ціннісної системи, що має бути закріплена на законодавчому рівні.

Джерела інформаційних загроз можна поділити на зовнішні й внутрішні.

Зовнішніми загрозами в інформаційній сфері є:

– реалізація недружніми державами концепцій інформаційної війни, яка передбачає використання прийомів і засобів негативного впливу на інформаційну сферу України (яскравим прикладом цієї концепції є інформаційно-підривна діяльність РФ, спрямована проти України);

– політично вмотивована діяльність окремих країн, спрямована на підтримку свого домінування у сфері інформаційних технологій і інформаційному просторі, що супроводжується обмеженнями у доступі України до інноваційних інформаційних технологій та штучним створенням її технологічної залежності від таких країн;

– діяльність іноземних спеціальних державних і недержавних служб в інформаційній сфері політичного, розвідувального або економічного характеру, яка шкодить національним інтересам України;

- протиправна діяльність у віртуальному просторі злочинних угруповань, які завдають громадянам і державі економічної шкоди;

- активність міжнародних терористичних чи екстремістських політичних організацій, груп чи окремих осіб в інформаційній сфері, які розповсюджують антигуманну ідеологію, яка розпалює соціальну, культурну, релігійну чи етнічну ворожнечу та дестабілізує суспільство;

- культурна експансія – поширення масового інформаційного продукту, який нівелює чи руйнує національні цінності.

Внутрішніми загрозами в інформаційній сфері є:

- відставання у сфері інформаційних технологій та інформатизації суспільства від розвинених країн, що обмежує економічну конкурентоздатність країни та унеможливує її входження до світового інформаційного простору на рівноправних засадах;

- недосконалість й негнучкість системи державного управління та відсутність в Україні чіткої політики у сфері інформаційної безпеки;

- відтік висококваліфікованих кадрів у сфері інформаційних технологій (як фізичний, так і віртуальний) за кордон, що стримує розвиток вітчизняної інформаційної сфери та зумовлює технологічне відставання країни.

З огляду на перелічені вище загрози, у 2021 р. в Україні була прийнята «Стратегія інформаційної безпеки». Суть такої стратегії – «...Протидія дезінформації та інформаційним операціям, насамперед держави-агресора, спрямованим, серед іншого, на ліквідацію незалежності України, повалення конституційного ладу, порушення суверенітету і територіальної цілісності держави, пропаганду війни, насильства, жорстокості, розпалювання національної, міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, вчинення терористичних актів, посягання на права і свободи людини. Досягнення зазначеної цілі здійснюватиметься шляхом виконання таких завдань:

– створення системи раннього виявлення, прогнозування та запобігання гібридним загрозам, зокрема, створення системи протидії дезінформації та інформаційним операціям, спрямованої на запобігання, максимально швидке виявлення та реагування держави і суспільства на інформаційні загрози;

– ужиття заходів щодо запобігання та протидії поширенню дезінформації та деструктивної пропаганди стосовно європейської та євроатлантичної інтеграції України;

– розвиток спроможностей складових сил оборони щодо протидії загрозам в інформаційному просторі;

– підготовка та проведення складовими сил оборони інформаційно-психологічних операцій та інших заходів, спрямованих на запобігання, стримування та відсіч збройної агресії Російської Федерації проти України;

– посилення відповідальності за поширення недостовірної інформації (дезінформації);

– запровадження дієвих механізмів виявлення, фіксації, обмеження доступу та/або видалення з українського сегмента мережі Інтернет інформації, розміщення якої обмежено або заборонено законом;

– ефективна взаємодія державних органів, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства при формуванні та реалізації державної політики в інформаційній сфері» тощо [363].

Однією з найгостріших в сучасному світі проблем є захист національних цінностей у релігійній та етнічній сферах. Загострення етнічних чи конфесійних відносин в суспільстві може перерости у загально-національну, та навіть міжнародну кризу. З огляду на таку небезпеку, в умовах активного негативного інформаційного впливу що зазнає останніми роками Україна, державна інформаційна політика має зосередитись на збереженні культурної й духовно-релігійної самоідентифікації українців, що ґрунтується на духовних і

моральних ціннісних засадах українського народу. Відтак духовні цінності в сучасних умовах вкотре стають вирішальним чинником політичної і соціальної стабільності, набувають пріоритетності в переліку національних інтересів та перетворюються на головну складову системи національної безпеки, про що згадано й у Законі України «Про основи національної безпеки України».

Спровокована внутрішніми і зовнішніми факторами світоглядна криза, яка спостерігається в українському суспільстві, призводить до розмивання традиційних цінностей й веде до духовної маргіналізації значної частини населення України. Це супроводжується появою у масовій свідомості таких історично не властивих українству цінностей, як патерналізм, етатизм, утилітарні примітивні смисли споживацтва, орієнтація на насолоду й вседозволеність. Переважно ці явища є наслідками впливу продуктів примітивованої масової культури. Однак основна небезпека полягає в тому, що світоглядна криза спрощує задачу маніпуляції свідомістю людей в інтересах політичних чи економічних груп, чи псевдо-релігійних організацій. Не останню роль у виникненні подібної ситуації відіграє й рудиментарна радянська суспільна мораль, яка, хоч і поступово відходить в минуле, але досі дається взанаки, особливо серед старшого покоління українців. За таких умов актуалізується задача побудови нової системи моральних принципів і духовних цінностей, досягнення сучасного рівня суспільного світогляду, який з одного боку спирався б на історичні культурно-духовні традиції, у тому числі релігійну мораль, яка з часом залишається незмінною, а з іншого боку – на нові, прогресивні ідеї демократії, свободи, рівності й толерантності.

Попри безсумнівну користь релігійної моралі та великий консолідуючий потенціал віри, слід мати на увазі, що й релігійні ідеї можуть стати джерелом екстремізму і навіть генерувати терористичні загрози. Кожна світова релігія сотеріологічна і претендує на власну виключність й істинність, а її адепти

відчувати власну зверхність, виключність та нетерпимість і ворожість до інших релігій, хоча це майже завжди стосується сект і релігійних течій тоталітарного спрямування. У цих умовах надзвичайно важливою постає завдання підтримувати і заохочувати серед членів суспільства толерантності. У релігійному середовищі також можна спостерігати таке негативне явище, як симулякрізація чи обрядовірство, коли релігія з інституту віри перетворюється в модний бренд, а її вірні зосереджуються на зовнішніх формальних проявах, практикуючи виконання обрядів без розуміння їхнього символізму й змісту. Подібна псевдо-релігійна поведінка (зовнішня релігійність) іноді публічно демонструється політиками чи чиновниками заради зростання іміджу, здобуття популярності і поваги пересічних громадян. Як зауважив з цього приводу Є. Сверстюк, «...Легалізація релігії в останні роки не змістила порядок цінностей у затверділій душі, а зовні популяризована атрибутика християнства не поставила духовні цінності на перший план. Тут по суті йдеться про так звану зовнішню релігійність, з якою сьогодні все гаразд. Це й зрозуміло. Крах комуністичної ідеології привів до церкви велику кількість тих, хто без будь-якого внутрішнього протесту свого часу приймав атеїстичний світогляд, що насаджувався, а сьогодні веде пошук нових життєвих орієнтирів». Розглядаючи тему релігії не можна оминати й проблеми відносин між релігійними організаціями і державою. Передусім йдеться про іноді надмірну політизацію релігійного середовища, коли різні політичні сили всередині країни чи за її межами намагаються використати релігійний фактор для досягнення власних партійних інтересів, чи державних інтересів якоїсь країни. За таких обставин ті чи інші релігійні організації активно включаються в політичну чи ідеологічну боротьбу, відповідно налаштовуючи вірян на підтримку певних політичних сил чи на боротьбу з іншими релігійними організаціями що співчують їхнім опонентам, що неминуче призводить до суспільного напруження й по суті

суперечить моральним засадам будь-якої релігії. Відтак, держава має дуже зважено ставитись до організацій усіх конфесій, не надаючи переваги жодній з них, забезпечуючи цим громадський спокій і злагоду. У свою чергу, політичним силам та політичним лідерам слід уникати спроб політизації релігійного середовища і використання віруючих, як інструменту впливу суспільну думку заради власної вигоди. Важлива роль у недопущенні подібних маніпуляцій, які здатні генерувати внутрішні загрози, покладається на систему національної безпеки. Втім, історичний досвід вказує на те, що такий соціальний інститут, як релігія, неодноразово сприяв консолідації українства, служив укріпленню моралі і підтриманню стабільності суспільства.

Релігійний чинник істотно впливає на такі складові політичного процесу:

- утвердження й збереження незалежності;
- захист цілісності держави;
- покращення іміджу України в світі;
- підвищення культури міжнаціонального спілкування;
- сприяння досягненню злагоди в суспільстві тощо.

Як відзначав В. Єленський, «...Якоїсь миті стало зрозуміло, що Церква (як інститут, а не певна релігійна організація) здатна бути серйозною консолідуючою і, не в останню чергу, націєтворчою силою не через проведення демаркаційних ліній з інорелігійними спільнотами та мобілізацію колективного «ми проти вони», а надаючи політиці надійного морального підґрунтя, збагачуючи її фундаментальними цінностями свободи, відповідальності та справедливості» [125]. Зважаючи на те, що релігійні організації є важливими ціннісно-формуючими та суспільно-консолідуючими інститутами, їхня роль у забезпеченні національної безпеки така сама значуща, як і в інших ключових її основних складових. Релігійна складова національної безпеки – це стан релігійного життя суспільства, внутрішньо-церковних і міжцерковних відносин,

відносин між державою і церковою, який сприяє його стабільному розвитку, реалізації громадянами своїх прав і свобод. З точки зору національної безпеки цей чинник в умовах політичної і соціальної стабільності сприяє захищеності духовно-релігійних цінностей і інтересів суспільства (передусім – релігійних громад) від зовнішнього втручання і внутрішніх загроз. Проте, за певних обставин, релігійний фактор може й сам перетворитися у джерело загрози державним національним інтересам. Основними об'єктами релігійної складової національної безпеки є:

- окремі громадяни та їхні релігійні права і свободи;
- релігійні громади й організації та їхні взаємовідносини;
- держава, її територіальна цілісність, незалежність, національно-культурна самобутність і цінності.

Ключовий суб'єкт національної безпеки в релігійній сфері – держава, яка спільно з релігійними громадами й організаціями реалізує цілеспрямовану політику, спрямовану на забезпечення духовної єдності українського народу, стабільності і динамізму розвитку суспільства. Така державна політика у сфері духовно-релігійного життя має на меті захист таких національних інтересів, як забезпечення незалежності України, зміцнення її суверенітету, соціально орієнтоване й ефективне державне управління в гуманітарній галузі, забезпечення та реалізація релігійної свободи громадян і громад, розв'язання міжцерковних спорів в конструктивному руслі.

Для національної безпеки в релігійній сфері найбільш вагомими чинниками є:

- внутрішньо-релігійна злагода й стабільність (міжконфесійний й міжцерковний спокій, що дає можливість розв'язання релігійних спорів шляхом діалогу);

– зовнішньо-релігійна безконфліктна співпраця (утвердження міжнародного авторитету української держави передусім в Християнському світі, національно-культурної української самобутності);

– свобода совісті й віросповідання для усіх громадян, якомога повніше задоволення їхніх релігійних потреб;

– наявність в державі комплексної стратегії духовно-релігійного й суспільно-політичного розвитку, яка передбачає забезпечення релігійної безпеки суверенної України.

Загрози національній безпеці й національним інтересам України релігійного характеру та відповідні напрями реалізації державної політики щодо протидії таким загрозам згадуються й у нормативно-правових документах України, зокрема у ст.ст. 1,4, 4, 10, 12 Закону України «Про національну безпеку України». В контексті цього Закону, об'єднання громадян (у тому числі релігійні громади й організації) розглядаються як повноправні суб'єкти системи національної безпеки. У внутрішньо-політичному житті цим суб'єктам відведена роль «запобіжника» виникненню конфліктів у сфері міжконфесійних та міжетнічних відносин. У гуманітарній та соціальній сферах релігійні організації можуть відігравати важливу роль при настанні кризових ситуацій (пандемія, військовий конфлікт, глибока економічна криза) як в системі охорони здоров'я так і в системі соціального захисту громадян.

Сучасна Україна – багатоконфесійна держава з вираженим домінуванням християнства, переважно Православ'я, яке сповідують більше половини населення країни. За даними Інституту соціології НАН України та Інституту політики 74,7% громадян країни вважають себе приналежними до певної релігії. Відтак, серед 23 досліджуваних європейських країн за показником релігійності Україна займає сьоме місце і випереджають її лише Кіпр, Польща, Португалія, Ірландія, Словаччина та Болгарія. Дослідники також поцікавилися глибиною

релігійності українців і провели відповідне тематичне опитування. З'ясувалося, що за шкалою від 0 до 10 балів респонденти оцінили глибину релігійності в середньому у 5,56 балів. Крім того, дослідження динаміки розвитку релігійних громад в Україні здійснюється низкою спеціалізованих установ: Київським міжнародним інститутом соціології КМІС, Українським інститутом майбутнього, Нью Імідж Маркетинг Груп. Станом на кінець 2021 року за даними опитувань більшість православних українців (58%) ідентифікують себе як віруючих Православної Церкви України. Вірними Української православної церкви (Московського патріархату) себе вважають 25%. При цьому, як звітує Міністерство культури та інформаційної політики, 7097 релігійних організацій належать до структури Православної церкви України (ПЦУ), 12410 – структурам Української православної церкви (Московського патріархату) [246]

Багатоконфесійність, як свідчить історичний досвід, може викликати й напруженість в суспільстві через суперечки двох, чи більшого числа конфесій. Причинами й умовами виникнення кризи релігійних взаємовідносин найчастіше є:

- різновекторність дії релігійного, етно-національного та суспільно-політичного чинників, яка виникає у разі штучної політизації віруючих, релігійних громад і організацій, надання державою статусу винятковості якійсь одній конфесії, клерикалізації життя суспільства;
- низький рівень толерантності окремих релігійних спільнот до інших вірувань;
- переконання у «винятковій вірності», «правильності» якоїсь конфесії, її перевагах перед іншими;
- майнові спори щодо належності певній конфесії храмів чи культового майна, яке часто має високу історичну і культурну цінність;

– недостатня увага держави до релігійних потреб віруючих невідоміючих конфесій, чи релігій національних меншин.

Міжконфесійні конфлікти можна умовно поділити на макро-конфлікти, які виникають на рівні націй і держава та мікро-конфлікти, що спалахують між релігійними громадами, чи окремими вірянами. Міжконфесійних конфліктів, які б перебували у гострій фазі, в Україні наразі не виникало, хоча релігійні розбіжності, протиріччя й спори до кінця не вирішені. Найчастіше спори і протистояння у цій сфері виникають:

– між двома домінуючими православними церквами, що мають різне підпорядкування;

– між християнськими церквами – Православною, Греко-Католицькою та Римо-Католицькою;

– між традиційними християнськими церквами та та нео-релігіями;

– між певними угрупованнями всередині релігійних структур, які утворюються з різних причин (догматичних, економічних тощо).

Зазначена вище потенційна конфліктність і спори зумовлені як національно-історичними й релігійно-догматичними причинами, так і сучасними процесами соціально-політичного характеру. Хибна державна політика України щодо конфесійних проблем вже неодноразово піддавалася критиці за порушення релігійної свободи з боку найбільших міжнародних релігійних організацій. Не менш конфлікто-небезпечними є також політика окремих церков та відповідні вчинки й висловлювання церковних ієрархів.

Отже, проблема запобігання виникненню релігійних конфліктів не втрачає своєї актуальності, тому потребує розв'язання наступних першочергових завдань:

– реалізація державною владою рішучих і дієвих заходів щодо відокремлення релігійного життя від політики;

– удосконалення й осучаснення законодавства України, що регулює відносини держави, суспільства і релігійних організацій;

– активна державна політика, спрямована на залагодження релігійних спорів і конфліктів та усвідомлення вірними різних релігійних громад неприпустимості релігійної ворожнечі, особливо у радикальних її проявах.

Розглядаючи проблему релігійних конфліктів, слід більш докладно зупинитися на конфлікті, який стосується сьогодення і майбутнього української держави. Оскільки домінуючою релігією, як зазначалося вище, в Україні є православ'я – як за кількістю релігійних громад, так і за кількістю віруючих, саме конфлікти всередині цієї конфесії можуть стати найбільш масовими і небезпечними. Головна особливість протиріч у православ'ї на теренах України полягає у неможливості їхнього розв'язання лише на національному рівні, адже природа їхнього виникнення не тільки внутрішня, а й зовнішня, оскільки тут переплелися інтереси одразу кількох релігійних центрів: окрім зіткнення інтересів Московського і Константинопольського патріархатів, свої цілі переслідують й різні православні центри, що знаходяться за межами України. При цьому основний конфлікт розгорнувся через прагнення українського православ'я відновити свою автокефалію і увійти в число рівноправних православних церков. Зі свого боку, Константинопольський патріарх, носій найвищого статусу – Вселенського, прагнув зберегти єдність світового православ'я саме під своїм омофором. Нарешті, Московський патріархат, будучи залежним від російського політичного керівництва, переслідував одразу кілька цілей: перша – залишити українське православ'я під своїм беззастережним контролем, що давало можливість позиціонувати себе як найбільшу в світі православну церкву за кількістю вірних і приходів, друга – зберегти вплив на суспільну думку в Україні, оскільки йшлося не стільки про релігію, скільки про політичний проект «руського миру», можливість вільно

транслявати українському населенню про-російські політичні ідеї, а третя – послабити вплив Вселенського патріарха й спробувати перенести центр світового православ'я до Москви, що давало б широкі можливості впливати на вірних православної церкви за кордонами РФ.

Ідея створення незалежної помісної Української Православної Церкви виникла ще на початку незалежності України, проте Російська православна церква відмовила українцям у їх проханні автокефалії. Лише через 27 років після цього, скориставшись сприятливими суспільно-політичними умовами, та провівши Об'єднавчий Собор, українські православні віряни отримали згоду Константинопольського патріархату на надання Томосу про автокефалію і створення Української Православної Церкви, що змусило Московський патріархат майже повністю припинити відносини із Вселенським патріархом та обмежити спілкування із церквами, які визнали УПЦ. Через добровільну самоізоляцію РПЦ, за визначенням Вселенського патріарха, Росія перетворилася на країну-ізгоя, а її вплив на світове православ'я зменшився. Утвердження УПЦ також делегітимувало й релігійно-ціннісні засади відродження Російської імперії, чи появи т. зв. «Четвертого Риму». З точки зору національної безпеки автокефалія УПЦ найбільш адекватно відповідає статусу України, як незалежної держави, є однією з обов'язкових символів та ознак державності.

Наразі актуальною, й не вирішеною в Україні проблемою у сфері державно-конфесійних відносин, є реституція церковної власності, що стало одним з факторів загострення ситуації у релігійному просторі України (дослідженнями цієї проблеми детально займався експерт з державно-конфесійних відносин С. Онищук). Нині культовими спорудами для своїх потреб забезпечені ледь 70% релігійних громад. За даними Міністерства культури та інформаційної політики України УПЦ (МП) належить 11157

культових та пристосованих будівель, а ПЦУ – 5299, хоча у власності держави та в комунальній власності досі знаходяться культові споруди, що раніше були відібрані у релігійних громад. Перешкоджає реституції недосконале законодавство, адже спроби прийняти відповідні закони були у 2015 та 2019 році (наприклад, Проект Закону України від 08.11.2019 р. N 2404 «Про порядок повернення у власність релігійних організацій культових будівель, їх комплексів») були провалені, хоча ще у 1995 р. у своєму висновку № 190 ПАРЄ звертала увагу на цю проблему, зокрема рекомендувала Україні: «...встановити правове розв'язання питання про повернення церковної власності», а у рекомендації №155 у 2002 році – на «...гарантування релігійним організаціям, власність яких була націоналізована за часів Радянського Союзу, реституцію цієї власності в належні терміни, або в противному разі надання їм справедливої компенсації».

Слід зауважити, що в українському духовному просторі триває процес створення новітньої моделі релігійного життя, який відбувається не лише завдяки внутрішнім чинникам, а й завдяки активному і не завжди позитивному впливу зарубіжних релігійних центрів. Відтак, задачею системи національної безпеки є запобігання ідеологічній обробці громадян України з боку релігійних організацій тоталітарного характеру.

На думку Б. Парахонського та С. Сьоміна діяльність в нашій країні окремих закордонних релігійних осередків чи місіонерів слід сприймати як спробу нав'язування цінностей, що суперечать національній культурі і традиціям українців, як дестабілізуючий чинник у міжконфесійному діалозі та як пряме втручання у внутрішні справи України. Тому, у випадках, коли віросповідна доктрина релігійних організацій бодай частково суперечить законодавству України, держава повинна припиняти їхню діяльність. Як зазначають С. Здіорук та В. Петрик, поширення в Україні нео-культових

організацій з одного боку свідчить про демократичний стиль життя суспільства, а з іншого – про появу передумов для виникнення специфічних загроз національній безпеці в умовах складних внутрішніх трансформацій в духовній сфері України, до яких слід віднести:

«– створення й підтримка закордонними релігійними центрами деструктивних релігійних осередків, діяльність яких спрямована проти існуючого державного устрою, загрожує суспільній моралі, супроводжується порушеннями громадського порядку, завдає шкоди життю та здоров'ю українського населення;

– потенційну небезпеку, що притаманна багатьом закордонним нетрадиційним для нашого народу релігійним культам;

– криміналізованість деяких закордонних релігійних представництв;

– серйозну загрозу життю й здоров'ю пересічних громадян, які є адептами нео-релігійних груп закордонного походження, де широко застосовується сучасний психотропний інструментарій;

– негативну роль, яку відіграють закордонні релігійні осередки на нашій території у справі збереження історико-культурної спадщини українського народу, формування самодостатності й моральності суспільства, підвищення престижу вітчизняної культури та освіти...» [94. С. 25].

Зважаючи на викладене вище, можна стверджувати, що першочерговими заходами держави і суспільства для захисту національних цінностей в релігійній сфері є:

– врегулювання внутрішньоконфесійних і міжконфесійних конфліктів шляхом діалогу;

– захист від дестабілізуючого впливу нео-релігійних центрів та організацій;

– запобігання політизації релігійних громад і організацій;

– уважне ставлення до проблем релігійних прав громадян, які сповідують різні релігії, передусім – національних меншин;

– недопущення порушень релігійних прав і свобод громадян.

Ще одним ключовим напрямів діяльності держави і суспільства щодо захисту національних цінностей є культура. Існують визначень дефініції «культура». Можна погодитись з основними характеристиками цього поняття, запропонованими В. Андрущенко: «...культура – це надбання людини, досягнуті нею в процесі перетворення природи; джерелом культури є праця; людська праця є процесом культуротворення, який здійснюється за законами природи, в інтересах людини й розглядається як її (природи) одухотворення; у процесі практичного одухотворення природи людина формує власне єство як єство культурне, набуває здібностей розпредметнювати власні надбання, користуватись ними на благо людини і суспільства, а не на їх руйнацію; культура є мірою втілення людського в полотно природи і одночасно мірою розвитку людини як особистості [6].

Обов'язковою умовою гармонійного розвитку кожної людини є розвиток культури в суспільстві і державі. Французький філософ і соціолог П. Бурд'є зазначав, що культура є головним елементом культурного капіталу: «...цей капітал є наслідком, гарантованим продуктом кумулятивного ефекту культурної трансмісії, що забезпечується сім'єю і школою». На думку П. Бурд'є, капітал – це сутність, владне відношення, відтак, культурний капітал – освітня й художня трансформація відношення, отже мистецтво і культура є формою їхнього втілення, виразу й закріплення, оскільки основою капіталу є відносини влади: панування та підкорення. При цьому система освіти і традиції, вважав автор, є ключовим інструментом збереження та передачі культурного капіталу. Саме система освіти, на переконання П. Бурд'є, «визначає», або «не визначає» правомірність такого культурного капіталу за допомогою академічних титулів,

вчених звань чи навчальних сертифікатів, оцінює ступінь соціальної позиції та сімейної культурної конверсії. [53. С. 60-74]

За науковим підходом культура є певною системою цінностей, формою життєдіяльності та способом продукування цінностей Це – базис розвитку суспільства. Вочевидь, культура, будучи консолідуючим та інтегративним чинком є найвизначальнішою складовою життя українського суспільства в гуманітарній сфері. Український історик і соціолог В. Липинський зазначав з цього приводу, що в основі культури лежить традиція, а в основі нації – культура. Сучасний політолог С. Римаренко зауважує в цьому контексті, що у національній консолідації вирішальним фактором є національна культура – духовно інтегративана сила, яка забезпечує духовне пробудження та згуртованість нації. Й. Гердер, М. Бердяєв, В. фон Гумбольдт дотримувались схожої точки зору, зазначаючи, що культурні, освітні й релігійні традиції формують духовну єдність спільноти. Цього можна досягти за умови, що нація утворює єдину душу, психологію й культуру. За таких умов народ представляється як інтегрована особа, що має власну «душу» – єдину (спільну) психоінформаційну систему. Національна свідомість, відповідно, формується завдяки розширенню комунікативних зв'язків ґрунтуючись на загальній культурі. Отже, для кожного народу культурні сенси – це ідентифікатори їхньої цивілізаційної самобутності. Етнограф і історик Ю. Бромлей підкреслював, що «...неодмінною і найважливішою умовою існування нації та етносу як цілісних систем залишаються інтегруючі функції культури. Позбавте будь-який етнос внутрішніх культурних зв'язків, і він неминуче асимілюється» [50]. Важливим компонентом культури є також культурні пам'ятки, які разом з меморіальними місцями та топонімами створюють символічний простір, в якому існує нація. Такий простір об'єднує спільноту навколо нового політичного чи національного проекту, виховує модерну національну свідомість.

В Україні запобіганням та протидією негативним тенденціям і проявам у сфері культури опікується Міністерство культури та інформаційної політики. До обов'язків цього міністерства відносяться, серед іншого, реалізація державної політики в галузі мистецтв та культури, та сприяння структурній реформам в економіці країни. Нажаль, увага держави до розвитку культури вкрай недостатня: досі ця сфера не забезпечена ані належним фінансуванням, ані нормативно-правовими актами, які відповідають сучасним умовам і викликам, зокрема у сфері національної безпеки. Профільним нормативним документом, яким регулюються економічні, правові, соціальні та організаційні засади функціонування й розвитку культурної галузі в державі є прийнятий у 2010 році Закон України «Про культуру». Окрім нього, в Україні прийняті закони «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про народні художні промисли», «Про кінематографію», «Про театри і театральну справу», «Про охорону археологічної спадщини», «Про охорону культурної спадщини», «Про музеї та музейну справу», «Про бібліотеки і бібліотечну справу». Також в Україні була прийнята і досі діє Постанова Кабінету Міністрів від 28 червня 1997 р. N 675 «Про затвердження концептуальних напрямів діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури». Серед основних засади державної політики в культурній сфері є:

- «– визнання культури одним з основних факторів самобутності Українського народу - громадян України всіх національностей;
- сприяння створенню єдиного культурного простору України, збереженню цілісності культури;
- захист і збереження культурної спадщини та культурних цінностей як основи національної культури;
- сприяння утвердженню гуманістичних ідей, високих моральних засад у суспільному житті;

- забезпечення свободи творчості та форм культурного самовираження;
- гарантування прав громадян у сфері культури;
- забезпечення доступності для кожного якісних культурних послуг;
- створення умов для творчого розвитку особистості, підвищення культурного рівня, естетичного виховання громадян;
- пропагування української національної культури у всій її різноманітності за кордоном та світового культурного надбання в Україні» тощо. Цим же Законом передбачені такі пріоритети державної політики в цій сфері:
 - розвиток культури української нації, корінних народів та національних меншин України;
 - актуалізація ролі культури як системи цінностей, ресурсу для забезпечення сталого розвитку та консолідації суспільства;
 - посилення освітнього, інноваційного та комунікаційного потенціалу культури;
 - охорона культурної спадщини та культурних цінностей, збереження, відтворення та охорона традиційного характеру середовища;
 - естетичне виховання громадян, передусім дітей та юнацтва;
 - розвиток мистецької освіти, кадрове забезпечення сфери культури;
 - охорона, заохочення та підтримка культурного розмаїття як одного з найважливіших чинників сталого розвитку держави;
 - економічна (фінансова), територіальна (фізична), соціальна та інформаційна доступність якісних культурних послуг для кожного;
 - розвиток креативних індустрій» [136]. Крім цього, в Україні періодично приймаються державні цільові програми за пріоритетними напрямками розвитку вітчизняної культури. Важливе місце в законодавчому полі займає Закон України «Про охорону культурної спадщини», яким регулюються організаційні,

правові, соціальні та економічні відносини у сфері охорони і збереження культурної спадщини, порядок використання культурних об'єктів, захист традиційного національного середовища. Цим законом передбачено, що крім держави, культурною спадщиною мають опікуватися й інші суб'єкти: «...підприємства усіх форм власності, заклади науки, освіти та культури, громадські організації, громадяни сприяють органам охорони культурної спадщини в роботі з охорони культурної спадщини, можуть встановлювати шефство над об'єктами культурної спадщини з метою забезпечення їх збереження, сприяють державі у здійсненні заходів з охорони об'єктів культурної спадщини і поширенні знань про них, беруть участь у популяризації культурної спадщини серед населення, сприяють її вивченню дітьми та молоддю, залучають громадян до її охорони [148].

З метою протидії зміни функціонального призначення та збереження об'єктів культурної спадщини з метою їх комерціалізації в Україні створено Державний реєстр нерухомих пам'яток з переліком усіх пам'яток культурної спадщини як національного, так і місцевого значення, що знаходяться під охороною та не підлягають перепрофілюванню.

В Україні наразі не вирішена проблема достатнього фінансування утримання об'єктів і закладів культури, яка утворилася після переходу до децентралізації управління й ринкових механізмів такого фінансування. За відсутності бюджетних коштів одним із способів вирішення такої проблеми є створення державою сприятливих економічних умов для залучення позабюджетних джерел фінансування культури, враховуючи такі аспекти, як загальногалузеві інтереси, відповідне інституційне забезпечення та розвиток нових, сучасних видів мистецько-культурної діяльності. Можна констатувати, що в Україні культура досі не сприймається як дієвий чинник формування єдиної політичної нації, ключовий фактор державотворення, джерело

трансформації кожної людини, а сама модерна модель цивілізаційного розвитку ще не прижилася. Культура в усі часи потребувала всебічної підтримки, адже саме вона є інтегруючим осередком усіх чинників, що рухають цивілізаційний розвиток, і саме від оптимального їхнього співвідношення і взаємного доповнення залежить сталий розвиток нашого суспільства в майбутньому.

Культурна сфера увібрала в себе усі позитивні й негативні риси і тенденції, створивши складну та суперечливу структуру, в основі якої лежить протистояння різних цінностей: від традиційних національних, сформованих століттями, до ідеологічно викривлених цінностей радянської доби, від консервативних й архаїчних до нових, інтегративних, «європейських» цінностей. Культурному поступу нині сприяє звільнення культури від ідеологічних бар'єрів часів тоталітаризму та демократизація, що відкрила українському суспільству доступ цінностей світової культури, до дозволяє вільно їх переймати, наслідувати й творчо інтегрувати у вітчизняну культуру.

Важливість ролі, яку відіграє культура у процесах державотворення, потреба у створенні єдиного національного культурного простору, необхідність підтримки принципово нової моделі діяльності закладів культури були усвідомлені державою ще на початку незалежності України. Вже у другій половині 90-х років ХХ ст. Україна зробила перші кроки в цьому напрямку, прийнявши низку відповідних нормативних документів, серед яких і вже згадані нами «Концептуальні напрямки діяльності органів виконавчої влади щодо розвитку культури». Згідно з цим документом, «...розвиток української культури базується на таких загальноновизнаних засадах: самоцінність, незалежність культури та мистецтва; створення загальнонаціонального культурного простору як одного з найважливіших консолідуючих факторів у справі розбудови української державності; забезпечення активного функціонування української мови в усіх сферах культурного життя держави;

гарантування свободи творчості, забезпечення доступу до культурних надбань; ...збереження національної культурної спадщини як основи національної культури» тощо.

Українська держава не оминула увагою й таку культурну галузь, як музейна справа. Прийнятий ще у 1995 році та неодноразово доповнений Закон України «Про музеї та музейну справу» № 675 28.06.97 р., який визначає національну музейну політику як «...сукупність основних напрямів і засад діяльності держави і суспільства в галузі музейної справи». Головні суб'єкти цієї політики, згідно закону, – держава і суспільство, відтак у ньому законодавчо закріплене положення про державну і недержавну частини Музейного фонду України, який становить національне багатство України та є невід'ємною складовою української культурної спадщини, що охороняється законом.

У тому ж році Верховна Рада України прийняла й Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» (від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР), за яким держава «... підтримує бібліотечну справу та її розвиток шляхом гарантованого фінансування бібліотек, пільгової податкової, кредитної та цінової політики; фінансує створення інформаційних мереж і електронних комунікаційних систем для інформаційного обміну, входження у світові глобальні комп'ютерні мережі, об'єднання та забезпечення доступності розподілених бібліотечних ресурсів». Слід зауважити, що нині українські бібліотеки активно використовують сучасні досягнення інформаційних технологій, передусім – у сфері оцифрування своїх фондів для забезпечення широкого доступу до них через мережу Інтернет.

Питання культурної власності регулює також Закон України «Про національний архівний фонд і архівні установи» (від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ), який визначає, що «...Національний архівний фонд – сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя

Українського народу та інших народів, мають культурну цінність і є надбанням української нації».

Реалізація ефективної політики держави щодо культури потребує ґрунтовного інформаційно-аналітичного моніторингу культурно-мистецької діяльності та подальшої модернізації культурного простору, орієнтуючись на світовий досвід розвитку культури, та сучасні його тенденції. В сучасній Україні відбуваються глибокі політичні та економічні зміни, тривають реформи у найрізноманітніших сферах діяльності людини, отже й сфера культури також потребує системного реформування, створення для її всебічного розвитку відповідних економічних, правових, та організаційних умов, а також для забезпечення збереження здобутків національної культури як ключового чинника в процесі формування цілісної національно-культурної ідентичності українців. Державна культурна політика за цих обставин повинна спрямовуватись на модернізацію й створення нової, ефективної управлінської структури, яка б відповідала зовнішнім і внутрішнім умовам сучасності, спиралась не лише на бюджетне фінансування, а й на недержавні джерела, та, водночас, запобігала втраті культурної спадщини, руйнуванню інфраструктури закладів мистецтва і культури. В цьому контексті доцільно навести й зауваження З. Мазурик про те, що «...модернізація сама по собі є культурним феноменом, і будь-яка національна культурна політика, що не змогла осмислити і відреагувати на модернізаційні тенденції й процеси в суспільстві, буде приречена на маргіналізацію» [220].

Змістом державної культурної політики, беручи до уваги процеси суспільної модернізації, є формування політичного та економічного сучасного стилю життя, створення багатоукладного, нормативно впорядкованого, ціннісно визначеного життєвого середовища, в якому відбуватимуться процеси вкорінення суспільно-значущих норм поведінки і усталених ціннісних

орієнтирів представників усіх культурно-соціальних груп та політичних й економічних суб'єктів, створення сприятливих соціальних передумов для збереження й розвитку креативного потенціалу української нації.

У процесі формування системи національних цінностей будь якої країни важливе місце займає освіта й національно-патріотичне виховання. Можна констатувати, що в освітній та інтелектуальній сфері Україна має значний потенціал. Однак цілком зрозуміло, що реалізація цього потенціалу напряду залежить від цілої низки факторів, передусім рівня соціального й економічного розвитку загальнополітичної ситуації в країні та психологічного стану суспільства. Аналіз позицій України в ключових міжнародних рейтингах і індексах дає підстави стверджувати, що наша країна ще не вийшла в число розвинутих, та навіть не очолює список країн що розвиваються, про що свідчать наступні показники за 2020-2021 рр.:

а) За даними ООН і Фонду Bertelsmann у рейтингу сталого розвитку Україна посіла 36 місце серед 165 країн.

б) За даними Світового банку Doing Business Україна посіла 64 місце серед 183 країн (Індекс економічної свободи – 56,2, Глобальний індекс інновацій – 45 місце).

в) Відповідно до даних ООН за індексом людського розвитку United Nations Development Programme: Human Development Index Україна посіла 74 місце серед 169 країн.

г) За даними дослідницького сервісу Numbeo, за показником вартості життя Україна посіла 121 місце зі 139 країн.

д) За даними дослідницького центру «Інститут Землі» за рівнем щастя населення Україна посіла 110 місце серед 149 країн.

е) Відповідно до даних ООН у рейтингу ефективності національних систем освіти United Nations Pearson: Global Index of Cognitive Skills and Educational Attainment Україна посіла 42 місце серед чільних 50 країн світу.

ж) Відповідно до даних ООН у рейтингу країн світу за рівнем витрат на освіту World Bank, UNESCO Institute for Statistics: Global Education Expenditure Україна посіла 45 місце серед чільних 50 країн світу.

з) За даними Economist Intelligence Unit. індекси якості життя (Quality of Life Index) наступні: Індекс купівельної спроможності 37,79; Індекс безпеки 53.10; Індекс охорони здоров'я 54.31; Кліматичний індекс 70,69; Індекс вартості життя 30,74; Індекс забруднення 62,98; Індекс якості життя: 112,14 – низький.

Індекс рівня освіти в Україні – 0,92, при середньому значенню в світі 0,74 (індекс освіти вимірює середню тривалість навчання населення, яке складає 11,4 років й очікувану тривалість навчання населення – 15,1 років), тобто доволі високий, а за окремими дисциплінами (математика, теоретична фізика, матеріалознавство, радіоастрономія, інформаційні технології) Україна наблизилась до чільних позицій у системі міжнародного розподілу наукової праці. Попри це, рівень конкурентоспроможності України у сфері освіти досі низький: відповідно до світового рейтингу університетів QS World University Rankings лише 8 українських вишів потрапили у список з 1300 кращих університетів. Попри прийняття у 2018 році нового Закону «Про вищу освіту», спрямованого на вирішення накопичених проблем у сфері науки і освіти, у тому числі за рахунок зміни моделі управління, надання більшої автономії освітнім закладам та збільшення обсягів фінансового забезпечення, ані нормативно-правова база, ані рівень використання інтелектуального потенціалу країни ще не відповідає сучасним вимогам. Слід також мати на увазі, істотне відставання економічного розвитку нашої країни, що позначається й на ресурсному забезпеченні науки і освіти. Так, у 2021 році, за даними МВФ, за показником

валового внутрішнього продукту Україна посіла лише 58 місце з 189 країн світу. Крім того обсяг витрат на інновації у 2010-2020 рр. скоротився в Україні на 47%. Відповідно, така тенденція позначилась і на науковій діяльності: у 2010-2020 рр. кількість науковців скоротилася вдвічі – до 79,3 тис. працівників, з яких 64,5 % займаються власне дослідженнями, 9,4 % займається технічним забезпеченням досліджень, а 26,1 % складає допоміжний персонал. Частка докторів наук та кандидатів наук (PhD) серед науковців становить 29,6 %, дослідників – 45,6 % [253]. Як результат – істотне відставання України від розвинених держав за індексом цитування наукових публікацій (дані SCOPUS – міжнародної бази наукових публікацій), та падіння індекса Гірша (показника якості публікацій). Така ситуація насамперед пояснюється недооцінкою державою важливості науки і освіти, їхньої здатності плідного продукування науково технічних інновацій, що посилює конкурентоспроможність країни, хоча саме людський капітал нині цінується найбільше, а найважливішими його якісними характеристиками є здатність людини засвоювати інформацію і підвищувати рівень своєї освіти впродовж всього життя, кваліфікація людини, високий рівень її культури. Отже як українська держава, так і суспільство досі не усвідомили гостру потребу у новому модерному мисленні піднесенні рівня розвитку інтелектуального потенціалу за рахунок всебічної підтримки науки і освіти.

Актуальною проблемою вітчизняної науки і освіти, що значно гальмують модернізаційні реформи в економіці та уповільнюють впровадження в ній інноваційних рішень – масовий виїзд за кордон науковців («відтік мізків», англ. brain drain), які прагнуть більш сприятливих умов для творчої діяльності і фінансування наукових проектів, та студентської молоді, яка, здобуваючи освіту у зарубіжних університетах, найчастіше на Батьківщину повертатися не квапиться і шукає більш високооплачувану роботу за кордоном. Наслідком

такої міграції носіїв інтелектуального потенціалу країни є кадрове спустошення науки і освіти, що без сумніву слід віднести до загроз національній безпеці. Ця проблема зумовлена не лише внутрішніми причинами (брак фінансування науки і освіти, відсутність перспективи для професійного зростання в Україні), а й об'єктивним зовнішньою причиною – процесом глобалізації. Внаслідок цього виникла навіть своєрідна форма інтелектуального паразитування, коли окремі країни запрошують на роботу, навчання, чи для заняття науковою діяльністю громадян іншої країни, які вже мають високу професійну підготовку, економлячи у такий спосіб значні фінансові ресурси на освіту й підготовку фахівців. Як слушно охарактеризував глобалізацію І. Житарюк, «... – це одна з форм перерозподілу інтелектуальних і професійних ресурсів, це спосіб акумуляції професійного інтелекту в тій країні, яка не тільки в них має гостру потребу, а й яка за рахунок своїх матеріальних ресурсів здатна надати їм кращі умови існування. Концентрація «світових розумів» визначає темпи розвитку країн і центри, що формують глобальні параметри порядку. Сьогодні це важлива суспільна тенденція. Для одних країн і народів – це найважливіша умова нових перспектив у розвитку, розширення зони своїх життєвих інтересів, а інших – реальна загроза розпаду і втрати суверенітету» [126]. За підрахунками західних дослідників, переїзд висококваліфікованого фахівця за кордон призводить до втрати економіки країни його походження близько мільйона доларів, адже протягом двадцяти років працівник з вищою освітою приносить роботодавцям прибуток, який сягає 440 тисяч доларів, а внаслідок притоку таких фахівців лише у США за такий час фактично інвестовано в економіку країни більше трильйона доларів.

Опитування, яке провів у 2020 р. Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) вказує на загрозливий масштаб відтоку мізків з України: хоча більшість респондентів не мали наміру покинути Україну, майже 30% з них

замислювалися про ідею мігрувати. Серед тих, хто має твердий намір виїхати, 55% становить молодь від 18 до 29 років, 44% люди від 30 до 39 років і 33% – старше 40-50 років. Найголовніше те, що з нинішніх і майбутніх трудових мігрантів 40% – це люди, які мають вищою освіту, а 27,6% – отримали в Україні середню спеціальну освіту, тобто дві третини є кваліфікованими спеціалістами. Соціологи попереджають, що у разі збереження такої тенденції до 2050-го року, населення України зменшиться до 36 мільйонів людей. Нинішня міграція 2-3 мільйонів українців на рік (включно з тимчасовими працівниками) вже спричинила в Україні кризу пропозиції робочої сили, наразі в окремих галузях і професіях. За рівнем трудової міграції і «відтоку мізків» Україна опинилася на 54 місці з-поміж 55 країн, які були в полі моніторингу. У цьому контексті М. Козловець наводить такі дані: виїзд фахівців призводить до втрати Україною від 40 до 90 мільйонів грн. щорічно, від 2,5 до 6 тисяч спеціалістів ІТ-галузі покидають Україну в пошуках роботи за кордоном. Слід при цьому наголосити, що, за даними Міністерства фінансів України, підготовка кожного фахівця у вищому навчальному закладі за держзамовленням лише у 2019 році обходилась держбюджету в середньому у 56 тис. грн. на рік, і ця сума лише збільшується. З огляду на те, що значна кількість випускників українських університетів, що навчалися державним коштом, орієнтується на професійну кар'єру не в Україні, а у розвинутих країнах Заходу – Євросоюзу і США (соцопитування свідчать, що до 80% нинішніх студентів бажали б виїхати працювати за кордон). Отже, відтік випускників українських вищих навчальних закладів і учених за кордон набув за останнє десятиліття загрозливих масштабів.

Головною причиною «відтоку мізків» є відсутність перспективи професійного зростання й працевлаштування в Україні. Випускники закладів вищої освіти стикаються в Україні з проблемою неможливості застосувати отриманні знання, адже навіть якісна освіта, володіння іноземними мовами не

дозволяють в українських умовах отримати престижну роботу та, відповідно, високу зарплатню. Натомість в українській державі досі відсутня програма захисту вітчизняного ринку праці, а просто заборонити своїм громадянам виїзд за кордон Україна не має права, оскільки ратифікована в нашій країні Європейська Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод передбачає, що «... кожен є вільним залишати будь-яку країну, включно зі своєю власною» [301].

Схожим на «відтік мізків» явищем в Україні є експлуатація іноземними роботодавцями інтелектуального потенціалу фахівців, що не виїжджають за межі країни, але працюють в інтересах іноземних компаній. Фінансування їхніх наукових чи технологічних проектів та здійснюється через систему виділення грантів. В результаті цього наукове знання, досвід та творчий потенціал найманих працівників не спрямовані на розвиток вітчизняної економіки, а допомагають отримати такими компаніями більший прибуток, а відповідно й сприяють економічному зростанню іноземних держав. Подібна схема взаємовідносин несе в собі потенційну загрозу національній безпеці, адже збільшення обсягів науково-технічних досліджень і розробок назовні відповідно зменшує їх частку всередині країни і може призвести до значних втрат вітчизняної економіки.

Як зазначив фахівець Національного фонду наукових досліджень (Fund for Scientific Research: F.R.S.–FNRS) Ф. Доке, «Так званий людський капітал зменшується у країнах, які слабше забезпечені, ніж держави Євросоюзу. Ми чітко бачимо негативний бік цього явища для тих держав, особливо, якщо вони перебувають на стадії розвитку. Проте, «відтік мізків» матиме і позитивний вплив на країни, звідки походять трудові мігранти. Зокрема він посилює переказування коштів на Батьківщину. Іноземні кваліфіковані й низькокваліфіковані працівники відправляють гроші до своїх родин. Нерідко ті,

хто тут працюють на великих підприємствах, налагоджують зв'язки з підприємствами своїх країн. Ці зв'язки можуть полегшувати прямі іноземні інвестиції й торгівлю» [25]. Існує думка, що набутий українськими фахівцями закордонний досвід в подальшому може бути застосований і в Україні для залучення інвестицій, впровадження інноваційних технологій, організації бізнесу на сучасних засадах, але за умови забезпечення державою належних умов для вільного ведення бізнесу і розвитку економіки. Позитивним для України є також тимчасовий виїзд вчених і студентів за кордон для участі в наукових проектах чи для стажування, адже це підвищує рівень їхньої кваліфікації, й інтегрує наукову галузь у світовий науково-освітній простір.

Попри це, «відтік мізків» – вкрай негативне явище, наслідком якого є падіння кадрового потенціалу країни, скорочення інтелектуального капіталу та, зрештою, послаблення економіки, адже кожне наступне покоління змушене переймати знання й досвід вчених чи спеціалістів з нижчою кваліфікацією. За таких умов знижується продуктивність і ефективність праці, конкурентоспроможність країни, переорієнтує економіку на виробництво продукції з меншою доданою вартістю.

Цілком очевидно, що за таких умов державі слід виробити й реалізувати економічну стратегію, спрямовану на скорочення інтелектуальної міграції, зосередитись на змінах у національному законодавстві (із дотриманням вимог міжнародних угод і правових актів), яке більш ефективно регулювало б процеси міграції, зокрема зацікавити українських фахівців економічними стимулами до повернення в Україну, та досягти цим збалансованої циркуляції міграції в рамках міжнародного ринку трудових ресурсів. Відтак, виникає парадокс: для запобігання загрозі національній безпеці й зупинення виїзду кваліфікованих кадрів державі слід терміново провести низку реформ в науково-освітній галузі,

для чого необхідно залучити висококваліфікованих фахівців, саме які й становлять значну частку тих, що від'їздять з країни.

У сфері освіти так само необхідна розробка та реалізація державної стратегії, спрямованої на скорочення міграції студентства і випускників вишів, яка б, окрім застосування економічних стимулів, передбачала б ефективну програму патріотичного виховання молоді, формування у неї національної самосвідомості, хоча вирішальним чинником тут може стати державна програма створення робочих місць і умов праці для випускників вищих навчальних закладів, яка б гарантувала їм чітку й зрозумілу перспективу професійного і кар'єрного росту саме в Україні. Державна влада має усвідомлювати, що у стратегічній перспективі соціально-економічний розвиток країни та осучаснення суспільства неможливі без трансформаційних змін в системі освіти. Слід також враховувати, що нова, реформована наково-освітня галузь може бути більш ефективно задіяна у захисті національних інтересів і національних цінностей, протидіючи негативним процесам уніфікації і глобалізації, орієнтуючись на збереження національної самобутності і національних цінностей.

Ще одним шляхом зниження потоків академічної міграції, зокрема тієї, що зумовлена вищою, аніж в Україні, якістю освіти у зарубіжних університетах, є створення державою сприятливих умов для приватного інвестування у вітчизняну освітню систему. Як свідчить історичний досвід, недостатнє інвестування в систему освіти вже за 20-40 років вкрай негативно позначається на рівні соціально-економічного розвитку країни. Відтак, створення мережі приватних університетів, які б могли давати молоді якісну, на рівні із зарубіжними університетами освіту, убезпечило б країну від згаданого негативу. Реалізація зазначеної вище державної стратегії реформування системи освіти потребує й законодавчої підтримки, зокрема, щодо захисту інвестицій у

сфері освіти від негативного впливу структурних економічних змін чи економічних криз. Окрім цього, й сама держава повинна відмовитись від залишкового принципу фінансування цієї галузі, законодавчо закріпити заборону на скорочення фінансування пріоритетних напрямів освіти і науки.

У сфері управління системою освіти також потрібні зміни, зокрема – запозичення досвіду зарубіжних демократичних країн, що забезпечили б підвищення рівня її якості й ефективності. Нині значна кількість країн в світі взяла курс на відмову від централізованої організації своїх національних систем вищої та професійної освіти. Реалізація концепції децентралізації в системі освіти, яка передбачає зростання автономії і незалежності освітніх установ, підвищує ефективність їхньої діяльності та адаптивні функції. Але навіть при широкому запровадженні принципів свободи, саморегулювання, самостійності закладів вищої освіти у цих країнах, контрольна та регулююча роль держави не зникає, оскільки саме держава виступає гарантом високої якості освіти, запроваджуючи відповідні освітні стандарти. Варто зауважити, що підвищенню ефективності освітньої галузі слугує не лише система автономії і самоуправління університетів, а активне залучення допомоги з боку інститутів громадянського суспільства.

В розвинених демократичних країнах одним із найбільш важливих принципів функціонування системи освіти є відповідальність і прозорість відповідної державної політики., однак в Україні ця проблема й досі залишається актуальною через комерціалізацію освіти та низьку ефективність механізмів відповідальності як державних управлінців, так і керівного складу навчальних закладів. У такій ситуації виникають сприятливі умови для корупції, зловживання у сфері забезпечення викладачам достойного рівня заробітної плати, що веде до спротиву реалізації освітніх реформ чи їх гальмуванню. Слід зазначити, що причинами зростання рівня корупції у сфері освіти не лише

суб'єктивні. Значною мірою корупція провокується й хронічним недофінансуванням вітчизняної освітньої галузі. Так, в Законі України «Про освіту» зазначено, що «...держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 відсотків валового внутрішнього продукту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством» [146], а на думку фахівців ця цифра має становити не менш, як 10% ВВП. На практиці ж видатки на освіту в Україні донедавна ледь сягали 6%. Зважаючи на розмір ВВП у 2021 році 155582 млн. грн. і прогнозованому його зростанні (за даними НБУ) на 3,4%, обсяг видатків на науку і освіту (МОН) складатиме 139,3 млрд грн. , тобто 8,6% від ВВП. Попри зростання видатків на науку в нашій державі, фінансування цієї галузі значно відстає від провідних країн. Для порівняння: за останніми даними витрати на науку у США становлять 511,1 млрд. дол. По співвідношенню витрат за науку у ВВП США посідають 11 місце в світі – 2,74%. За величиною витрат на дослідження та розробки для одного дослідника США займають 2 місце в світі – 359,9 тис. дол. За цей же рік витрати на науку в Китайській Народній Республіці становили 451,2 млрд. дол. За співвідношенням витрат за науку у ВВП Китай на 15 місці в світі – 2,12%. За величиною витрат на дослідження та розробки для одного дослідника Китай займає 8 місце – 266,6 тис. дол. Тобто, сума виділених Україною коштів на науку приблизно в 100 разів менша, аніж у США та у 80 разів менша, ніж в КНР.

Отже, Україні слід пройти ще великий шлях до досягнення належного науково-освітнього рівня, адже якісна освіта й наука є важливими складовими державної гуманітарної політики, зокрема, й у сфері національної безпеки, а в основу такої політики має бути покладена не державо-центрична, людино-центрична модель, яка вже закладена в законодавство розвинутих держав.

Важливим фактором, що впливає на стан національної безпеки, є права людини. У цій категорії присутні як єдність, так і протиріччя. Права людини передбачають свободу дій, однак у певних випадках вони можуть обмежуватись державою, якщо цього вимагає національна безпека, публічний інтерес, необхідність підтримання громадського порядку, чи захист територіальної цілісності країни (наприклад, згідно п. 2 ст. 10 положень Європейської Конвенції з прав людини в редакції 1950 року [183], та відповідно до практики Європейського суду захисту з прав людини, право громадян на свободу дії чи свободу слова – вираження серед широкого загалу своєї думки й поглядів, може підпадати під обмеження в порядку, визначеному законодавством тієї чи іншої країни). Водночас система національної безпеки спрямована на забезпечення суспільно-політичного порядку, який гарантує кожному окремому громадянину вільну й повну реалізацію своїх суб'єктивних прав, оскільки права і свободи кожної особистості є одним з найважливіших об'єктів, на які спрямована політика національної безпеки. Пов'язаність між безпекою і правами людини згадується й у Доповіді про стан людського розвитку за 1994 рік, представленій ООН, де, зокрема зазначається, що у будь-якій країні забезпечення прав людини гарантуватись у таких сферах, як особиста безпека, економічна й продовольча безпека, екологічна безпека, безпека здоров'я, громадська й політична безпека [432].

Визначаючи поняття «національна безпека», В. Ліпкан наголошує, що в сучасному розумінні воно не повинне сприйматися лише як стан захищеності, а є по суті однією із сфер життєдіяльності й існування держави, людини, культури, нації, звичаїв, традицій, ресурсів тощо, у якій тісно пов'язані між собою члени суспільства, їхня історична спадщина та навколишнє середовище. Це поняття охоплює й питання збереження та захисту духовного й матеріального національного багатства, органічно поєднує реалізацію прагнень

людей до особистої безпеки та забезпечення державними і недержавними інституціями загальнонаціональної безпеки.

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» верховенство права та пріоритет прав і свобод громадян є ключовими принципами, покладеними в основу системи національної безпеки. Відтак, стратегічною метою національної безпеки має бути захист таких універсальних цінностей, як права людини, демократія і громадянські свободи.

Отже, дослідження тенденцій та особливостей захисту національних цінностей в сучасній Україні виявило їх позитивну динаміку, зокрема у вирішенні задач, що постали перед державою і суспільством у сфері політичної й інформаційної безпеки, формування відповідного нормативно-правового поля, розвитку науки, культури і освіти, забезпечення релігійних прав громадян, хоча поступ країни у цих напрямках можна вважати недостатнім. Тому пріоритетом держави в умовах втрати контролю над частиною своїх територій (окупація східних земель і анексія Криму) та одночасного перебування у стані війни, що точиться на сході країни, трансформацій, пов'язаних з інтеграцією України до ЄС, особливої актуальності набула необхідність розробки вірної стратегії національної безпеки з врахуванням перелічених факторів та вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері захисту національних цінностей.

Висновки до розділу 2

Дослідження особливостей державного управління національною безпекою дозволяє простежити формування й розвиток системи національної безпеки та ціннісних засад, на яких вона ґрунтується. З'ясовано що за часів Запорозької Січі українське козацтво ототожнювало себе з лицарством за європейським зразком, тобто вважало привілейованим прошарком суспільства, та культивувало такі цінності, як захист православ'я, вольності, права, відвага,

демократизм, вірність товариству, народні традиції тощо. Водночас сприйняття лицарської гідності в цьому середовищі не обмежувалося лише становими інтересами, а було чинником, що формує у політичній культурі суспільства сталий стереотип соціальної елітарності козацтва. У цей період в свідомості українців вкоренилися такі цінності, як національна самоідентифікація, справедливість національно-визвольного руху, особиста свобода, демократія, право на працю, право на землеволодіння, рівноправ'я, національно-державницька ідея, ідея соборності, консерватизм та водночас революційність. Це зумовило формування на українських землях нової моделі світосприйняття, нової політичної культури та трансформувало соціально-економічні відносини. Набуті українцями цінності, потребують нині захисту як від внутрішніх, так і від зовнішніх загроз. З'ясовано, що в системі національної безпеки до суб'єктів відносяться громадяни України, інститути демократичного громадянського суспільства, державні інститути та мас-медіа. При чому у наведеному переліку саме громадяни відіграють головну роль. З'ясовано, що окрему важливу роль у захисті і збереженні національних цінностей відіграє українська діаспора.

Визначено й узагальнено роль суб'єктів державного управління системою національної безпеки в контексті захисту національних цінностей. Встановлено, що під час і після громадських протестів що відбулися в Україні у 2014 році, початку військової агресії РФ, окупації частини східних регіонів України та анексії АР Крим, в країні проявилася тенденція до посилення активної участі (партисипативності) громадян України й основних інститутів громадянського суспільства у захисті українських національних цінностей та національних інтересів, як складових системи національної безпеки. Крім того розпочалася переорієнтація державного управління з державно-центричного підходу до суспільно-центричного та людино-центричного підходів.

Досліджені й охарактеризовані концептуальні засади державного управління захистом національних цінностей з урахуванням сучасних викликів і загроз національній безпеці України. Визначено, що основні види загроз національній безпеці пов'язані з недосконалістю чи відсутністю інструментів і методів ефективного захисту національних цінностей. Визначені основні зовнішні й внутрішні джерела загроз національній безпеці, у тому числі гуманітарній, соціально-економічній, політико-правовій та інформаційній сферах. З'ясовано, що державну політику у сфері управління національною безпекою можна розглядати у таких аспектах:

- це управління об'єктом-державою;
- це управління, що здійснюється всередині самої системи національної безпеки, де об'єктами виступають державні органи, служби й підрозділи, керівники й співробітники, що функціонують на відповідно визначених рівнях і в сукупності являють собою управляючу підсистему загальної системи органів управління;
- це публічне управління суспільним об'єктом, яким можуть бути громадські неурядові організації чи громадяни (волонтери, ветерани тощо).

Виявлено тенденцію до наближення національних цінностей українців до європейських цінностей.

Визначені особливості державного управління національною безпекою України в інформаційній сфері. З'ясовано, що державна інформаційна політика спрямовується на:

- формування в Україні єдиного спільного інформаційного простору, забезпечення інформаційного захисту держави, суспільства, громадян;
- збереження і захист історико-культурної спадщини, у тому числі цифрової спадщини;

– підвищення ефективності державного контролю й моніторингу інформаційного простору України, з метою його захисту від зовнішніх негативних інформаційних впливів;

– реалізація гуманітарної політики що акцентує увагу на патріотичному вихованні у навчальних закладах усіх освітніх рівнів;

– побудову в Україні системи відносин між державою та релігійними організаціями, яка ґрунтується на толерантності й діалозі.

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ЦІННІСНИХ ЗАСАД

3.1. Досвід використання ціннісного підходу у діяльності складових систем національної безпеки країн Європейського Союзу як моделей сучасного глобалізованого суспільства

Перебуваючи тривалий час в авангарді цивілізаційного розвитку, європейські народи сформували цінності, які стали привабливими й прийнятними для країн, які не входили до європейського економічного, політичного та культурного простору. Більшість цих цінностей була закріплена у Копенгагенській Декларації про європейську ідентичність [425], яка була прийнята співтовариством європейських країн у 1973 році. Згідно з цією Декларацією ідентичність Європи ґрунтується на спільній культурно-історичній спадщині, ціннісними основами якої є такі цінності:

- рівність усіх громадян перед Законом;
- повага прав людини;
- соціальна справедливість;
- принцип результативної демократії;
- ідентичне для усіх народів ставлення до їхнього життя, що сформувалося на ідеях побудови суспільства, яке служить потребам людей.

Не зважаючи на задекларовану споріднену ідентичність, прийняти спільну для усієї Європи Конституцію так і не вдалося через розбіжності національних інтересів і нерегульовані суперечності у внутрішній політиці Європейського Союзу.

Для класифікації європейських цінностей слід дослідити фактичні матеріали, що стосуються теорії й практики застосування таких цінностей,

зокрема такі нормативно-правові документи, як «Договір про заснування Європейської Спільноти» [109], проект «Договору про запровадження Конституції для Європи» [108], Копенгагенські критерії членства в ЄС [189]. У перелічених нормативних актах зафіксована еволюція об'єднання європейських країн та відображені концептуальні положення загальноєвропейського політичного простору. Втім, як зазначалося, жодна класифікація не здатна представити повний опис реальності, а є лише об'єктивною, а частіше суб'єктивною спробою відобразити її частину.

Дослідження мети і принципів організації міжнародної співпраці у вигляді союзів дозволяє розкрити особливості й зміст її предметної компетенції, тобто діяльність у тих сферах, які визначені державами-засновниками такого утворення. Зміст концепції інтегрування держав-членів у єдину політико-економічну європейську спільноту відображений в її Установчих Договорах. Так, Лісабонський договір визначає перелік цінностей, принципів, цілей, прав, свобод які інкорпоровані у міжнародне право. Своє ставлення до принципів демократії, що є основою його діяльності, Європейський Союз сформулював у другому розділі цього Договору.

Принципи взаємодії між державами-членами ЄС відображені в договорах співтовариства гуртуються на тому, що євроінтеграція орієнтована на вирішення передусім економічних завдань в інтересах країн-членів цієї спільноти, які залишились ще з часів виникнення першого європейського економічного об'єднання «Європейської спільноти з вугілля та сталі» (European Coal and Steel Community, ECSC) створеного у 1951 р. Згодом, у 1957 році при укладенні Римського договору європейські країни вже зазначили в преамбулі до нього, що це об'єднання засноване задля збереження миру й свободи. Відтак, Римський договір вже передбачав, хоча й опосередковано, постановку певних завдань політичного характеру, для вирішення яких передбачалося

застосовувати інструменти економічної інтеграції. В преамбулі до Маастрихтського «Договору про Європейський Союз» (1992 р.) держави-члени ЄС внесли в преамбулу заяву про свою «... прихильність до принципів свободи, демократії, поваги до прав людини, основних свобод і верховенства права» що декларує «бажання поглиблювати солідарність між своїми народами на основі принципу поваги до їх історії, культури і традицій» [107]. А у преамбулі до «Договору про внесення змін до Договору про ЄС», укладеного в Лісабоні у 2007 році держави-члени ЄС підтвердили «...рішучість сприяти спільними зусиллями розвиткові демократії, що спирається на основні права і передусім, на право свободи, рівності та соціальної справедливості» [212]. Наступним документом, укладеним в ЄС у 1997 р. був «Амстердамський договір про внесення змін у Договір про Європейський Союз, договори про заснування Європейського Співтовариства та деякі пов'язані з ними акти» (англ. Treaty of Amsterdam), який передбачав істотні зміни попередніх договорів про ЄС та, серед іншого, визначив, що «...Союз заснований на принципах свободи, демократії, поваги до прав людини та основних свобод, а також верховенства права, принципах, загальних для всіх держав-учасниць» [449]. Повага зазначених в цьому договорі принципів нині є обов'язковою умовою для прийняття до ЄС нових членів. Крім того, Амстердамський договір передбачає можливість накладення санкцій на будь-яку державу-учасницю, яка порушить ці принципи. Поступово розширені й підтверджені в ЄС принципи з часом перетворилися на «цінності», – категорії порядку більш високого, ніж принципи, що було зафіксовано в преамбулі до «Хартії Європейського Союзу про основні права» – нормативному акті, що має конституційний й публічно-правовий характер, де зазначено, що «...Союз ґрунтується на нероздільних та загальних цінностях – людській гідності, свободі, рівності та солідарності; він спирається на принципи демократії та верховенства права. Він ставить людину

в основу своєї діяльності, запроваджуючи громадянство Союзу та створюючи простір свободи, безпеки та справедливості» [383].

Отже, еволюціонуючи, ЄС поступово сформував нове розуміння сутності свого об'єднання, та почав ставитись до нього як до спільноти цінностей, з певною метою й принципами, а не лише як до економічної інтеграції, тому Лісабонський договір відобразив такі зміни. Зокрема, у другій статті Лісабонського договору, який прийшов на зміну Маастрихтському, міститься перелік таких фундаментальних цінностей, як свобода, повага до гідності людини і дотримання її прав демократія, рівність, верховенство права, при чому згадуються й права меншин. Такі цінності є спільними для усіх держав-членів ЄС, їхніх суспільств, які відрізняються справедливістю, толерантністю, плюралізмом, солідарністю, гендерною рівністю нетерпимістю до дискримінації людини за будь-якими ознаками.

Ціннісні засади європейців, як вже зазначалося, відображені у «Хартії Європейського Союзу про основні права», яка набрала чинності після імплементації країнами ЄС Лісабонського договору. Саме необхідність визначити спільні для європейців цінності з метою гарантування в контексті спільного законодавства захисту інститутами ЄС їхніх основних громадянських прав і свобод на всьому просторі Союзу значною мірою вплинули на прийняття такого документа. «Хартія Європейського Союзу про основні права» трактує права й свободи громадян країн-учасниць Євросоюзу як цінності, що лежать в основі діяльності інститутів ЄС: «...Народи Європи, утворюючи все більш згуртований та тісний союз, прийняли рішення будувати разом мирне майбутнє на основі спільних цінностей. Європейський Союз сприяє збереженню та розвитку цих спільних цінностей за поваги до різноманіття культур та традицій народів Європи, так само як і до національної самобутності держав-членів та організації їх публічної влади на національному, регіональному та

місцевому рівнях» [383]. В структурі цього документу налічується сім розділів. У перших шести сформульовані основні, фундаментальні європейські цінності, а останній – тлумачить порядок застосування документа. Отже, європейська спільнота зафіксувала у «Хартії...» такі цінності:

– гідність (права й гарантії, що забезпечують гідне життя людини в суспільстві – право на людське життя, право на недоторканність людини, заборона приниження гідності, жорстокого поводження, тортур, рабства чи іншої форми поневолення);

– свобода людини (основні політичні й громадянські свободи, які відповідають «Європейській Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод» – право на недоторканність людини, її приватного й сімейного життя, право на захист персональної інформації, свобода совісті, релігії та переконань, свобода вільно висловлювати власну думку, інформаційна свобода, свобода зборів, об'єднань чи асоціацій, а також права людини у соціальній сфері – право на працю й професійну діяльність, освіту, свобода підприємницької діяльності, право власності);

– рівність (рівноправність громадян та заборона дискримінації в культурній, релігійній, гендерній сферах, рівність національних мов, гарантування прав людей з обмеженими можливостями, неповнолітніх, людей старшого віку);

– солідарність (трудові права – рівні й справедливі умови праці право на соціальну допомогу і соціальне забезпечення, захист і збереження навколишнього середовища, охорона здоров'я тощо);

– громадянство (свобода пересування та вибір місця проживання, пасивне й активне рівне виборче право, право громадян на належне управління, право на доступ до інформації й документації, право на належний дипломатичний захист);

– правосуддя (гарантії права особистості на правовий захист, доступ до неупередженого суду та дотримання принципів законності, презумпція невинуватості).

Усі документи, які приймає Рада Європи та інші органи Європейського Союзу що стосуються забезпечення прав і свобод людини, у тому числі вже згадана «Хартія Європейського Союзу про основні права», ґрунтуються на конституційних традиціях європейських країн та їхніх міжнародних зобов'язаннях. Насамперед мова йде про основоположний документ, який прийняла у 1948 році Генеральна Асамблея ООН – «Загальна декларація прав людини». Відтак, так звані «європейські цінності» носять не абстрактний характер, а мають цілком конкретне практичне значення, адже фундаментальні права і свободи людини зафіксовані у нормативно-правових документах ЄС. Прагнучі до утвердження в Україні саме системи європейських цінностей українські громадяни й суспільство вимагали цього під час подій 2014 року, а згодом через представництво у Верховній Раді України домоглися закріплення своїх євроінтеграційних устремлінь в Конституції країни. Проголошені та законодавчо закріплені в ЄС «європейські цінності» за своїм змістом не вирізняються особливою новизною, оскільки вони лише відтворюють принципи, вже визнані й закріплені у міжнародному праві та внутрішньому законодавстві держав-членів Європейського Союзу, до того ж є невід'ємною частиною численних міжнародних договорів. У порівнянні з прийнятими раніше установчими документами ЄС, новим положенням, відображеним у Лісабонському договорі стала згадка про захист прав меншин. З моменту свого створення Європейський Союз у відносинах з рештою країн світу пропагує й просуває європейські цінності, які покликані захищати інтереси і права громадян. У такий спосіб ЄС сприяє укріпленню демократії, безпеки, сталому мирному розвитку усіх країн, взаємній повазі й солідарності націй і народів,

рівноправ'ю у міжнародних відносинах, вільній торгівлі, боротьбі з соціальною нерівністю й бідністю, захисту прав і свобод людей, у тому числі дітей, а також дотриманню норм міжнародного права, зокрема – принципів, закладених в Загальну декларацію прав людини і Статут ООН.

Не зважаючи на спільне сприйняття «європейських цінностей» відмінності національних цінностей у різних країнах-учасниках ЄС наразі не зникають, адже народи, що населяють кожен з країн сучасної Європи, мають свої, відмінні від інших народів ознаки, «маркери» їхніх національних культур, що базуються на тих чи інших особистісних установках та відповідній системі цінностей. Цю відмінність можна проілюструвати на прикладі трьох найбільших держав, які власне й сформували «обличчя» сучасного Європейського Союзу: Французької Республіки, Федеративної Республіки Німеччина, та Сполученого Королівства Великої Британії та Північної Ірландії. Остання країна обрана нами свідомо, оскільки, попри її остаточний вихід з ЄС у 2020 році, її участь в Союзі мала вагомий вплив на формування його економіко-політичної структури та усталення «європейських цінностей» у їх нинішньому вигляді.

Ставлення французів до європейських цінностей яскраво ілюструє іронічна заява французького президента Ф. Міттерана у 1987 році: «Ми – французи, наші предки – галли і римляни, трохи – німці, трохи – євреї, трохи – італійці, трохи – іспанці, більшою мірою – португальці ... і я ставлю собі запитання: можливо ми ще й араби?» [445]. Питання визначення національної ідентичності французів стоїть вже не один десяток років. Навіть сьогодні ще точаться дискусії щодо того, ким, власне, є французи. Зазнавши кілька хвиль імміграції, які істотно вплинули на склад населення, Франція створила у 2007 р. окреме Міністерство міграції, інтеграції, національної ідентичності та солідарного розвитку. Завданнями новоствореного міністерства, окрім протидії

незаконній міграції, стали укріплення національної ідентичності французів та асиміляція й інтеграція в суспільство мігрантів. У тому ж, 2007 році вийшла низка публікацій на тему ідентичності: «Що це означає – бути французом?» Ж. Буграб, Л. Феррі, М. Галло, «Парадокси ідентичності» Т. Самман, «Бути французом: зобов'язання, відповідальність» М. Одендалла, «Одна ідея Франції» Ж. Буграб, «Французькі ідентичності» А. Гроссера, «Відкритість. Що таке бути французом?» Ф. Рахлін, «Що таке стати французом? Натуралізація як обряд республіканського інституту» Д. Фассені С. Мазуз. У 2009 р., скориставшись ідеєю Інституту Монтеня, вже згадане вище міністерство створило окремий Інтернет-ресурс де розгорнулися дискусії щодо французької ідентичності і цінностей, базовими теоретичними документами для якої слугували парламентські доповіді «Про повагу до символів Республіки» та «Знайомство з цінностями Республіки». У дискусії на цьому сайті взяли участь окремі громадяни, громадські організації, депутати Європарламенту, депутати Національних Зборів Франції, науковці, педагоги, релігійні діячі тощо. За підсумками дискусії з'ясувалося, що більшість її учасників (76%) впевнені в існуванні окремої французької національної ідентичності а в її основі лежить французька мова, в чому були переконані 80% цих людей [Sondage-Identité Nationale: 60 % sont favorables au débat. – Mode of access: <http://www.lesindiscrets.com/article-6239-sodageidentite-nationale-60-sont-favorables-au-debat.html>]. Національна ідентичність, як визначає С. Хантінгтон, пов'язана насамперед із самосвідомістю індивідів чи їхніх груп [381]. Лідери суспільно-політичної думки Франції підтверджують цю тезу, наголошуючи, що особливо важливими для національної ідентичності є такі критерії, як спільна культура, мова, політична система, солідарність й національна пам'ять. Усі перелічені конструкти зумовлюють осмислення себе людей як нації. Французька національна ідентичність, крім цього, увібрала в себе такі республіканські

цінності, як свобода, рівність та братерство (фр. Liberté, Égalité, Fraternité), які є офіційним девізом Франції.

Відповідно до вимог французького законодавства, виключно французька мова застосовується в усіх основних сферах життя: освіті, науці, торгівлі, публічних послуг, праці, тощо, а контролює використання мови кілька державних інституцій, таких, як Головна комісія з термінології та неологізмів Французької академії наук, Вища рада французької мови, Головне управління з питань французької мови Міністерства культури [128]. Крім цього, Закон зобов'язує французький уряд надавати парламенту щорічний звіт про стан функціонування французької мови.

Пріоритетами у захисті французької національної ідентичності є освіта. Передусім це – виховання громадянської свідомості, відчуття своєї приналежності до державної й національної спільноти, поваги до французької мови, національної історії і традицій. Про важливість такого аспекту освіти говорить той факт, що у французькій школі «Громадянська й моральна освіта» є окремим предметом викладання. Крім того, громадянською освітою опікуються громадські організації, позашкільні заклади освіти, державні підприємства, агентства з міжнародної співпраці й розвитку тощо. Однак, викладання в рамках цієї програми питань, що стосуються історії Франції, викликають певну пересторогу через ризик непорозумінь, спричинених окремими неполіткоректними тезами. Щодо національної пам'яті, то за її збереженням слідкують спеціальні департаменти й відділи Міністерства національної освіти, до компетенції яких входить підготовка рекомендацій щодо внесення змін у шкільну навчальну програму з географії, історії та курсу громадянської й моральної освіти, відзначення тих чи інших пам'ятних дат, організація дитячих освітніх конкурсів.

Німецькому народу і державі довелося пережити складаний період подолання у суспільній свідомості наслідків історичного минулого та впровадження у національну культуру істотних змін. Пройшовши (не без примусу) шлях очищення від ідеології нацизму і історичної спокути за злочини часів Другої світової війни, сучасна Німеччина стала нині найбільш чесною і успішною серед європейських країн. Слід мати на увазі, що історія країни зазнала протягом ХХ сторіччя дві військово-політичні поразки катастрофічного масштабу, у тому числі через використання політичними режимами ідей патріотизму задля досягнення своєї мети – панування над іншими народами. Через це демонстрація гордості за свою націю й патріотизму донедавна викликали у німців суперечливі почуття. С. Сумленний, посилаючись на опитування фонду Identity Foundation, зазначав, що «... 60% громадян Німеччини пишаються своєю країною...Хоча відкрито заявити про свій патріотизм готові далеко не всі. А 80% більше не хочуть соромитися своєю «німецькістю» і зізнаються в любові до Німеччини. Але теплі почуття до власної країни не засновані, як раніше, на величі та могутності держави. Пріоритети змінилися. Тепер у німців інші приводи для гордості: стабільність, шанобливе ставлення до традицій, розвинена культура, економічні, політичні та спортивні успіхи» [353]. У новій, сучасній німецькій самосвідомості Німеччина сприймається насамперед як частина ЄС, успішна й розвинена демократична країна. Дослідження німецької національної ідентичності у ФРН доволі популярні. Зокрема, вони фіксують й ціннісну переорієнтацію громадян. Так, згідно з опитуванням Берлінського університету Гумбольдта та Берлінського інституту емпіричної інтеграції, більшість німців вже не визначає «німецькість» з точки зору свого народження, нині критеріями для цього стали: німецька мова (96,8% опитаних), наявність німецького паспорта, (78,9% опитаних), і лише 37 % опитаних вважали, що німець повинен мати німецьких предків. [451]. Це

знаходить своє відображення й у ставленні до мігрантів, які інтегруються в німецьке суспільство. Для німців важливі демократичний порядок і економічна могутність їхньої країни, але понад усе вони цінують соціальний мир. Це підтверджує репрезентативне опитування громадської думки Асоціації німецьких банків під егідою видання «Die Welt». Це опитування свідчить, що національна гордість німців за останні роки значно зросла, тому 83% опитаних «пишаються тим, що вони німці», 28% відзначають «культурні досягнення», а такій категорії, як «соціальний спокій» надали перевагу 56% респондентів [420].

Велика Британія стала однією з країн, де традиції і звичаї зберігаються особливо ретельно. Британську цивілізацію можна назвати окремим світом, мультикультурною спільнотою, яка протягом тривалого часу формувався під впливом традицій різних народів, які населяли цілі регіони і були колоніальними провінціями Об'єднаного Королівства. Окрім цього, саму територію британських островів по черзі завойовували і заселяли кельтські й норманські племена, вікінги, сакси, і навіть римляни. Через це етнічний склад та культура Великої Британії відрізняється особливою різноманітністю. Це зумовило толерантне ставлення британців до національних традицій і релігій. Разом з цим британці з глибокою повагою ставляться до свого історичного минулого, старих традицій і звичаїв. Це стало своєрідним способом досягати відчуття комфорту, сталості й стабільності, тому найвідомішою національною рисою британців є консерватизм, який проявляється практично в усіх сферах життя. У сучасній Великій Британії цілком свідомо й на найвищому державному рівні підтримуються традиції, що об'єднують громадян, консолідує суспільство. Виховання шанобливого ставлення до національних цінностей у Великій Британії має системний характер: їхня популяризація й вивчення розпочинається зі школи і продовжується у закладах вищої освіти. При цьому акцент робиться передусім на універсальних цінностях. Наприклад,

на сайті Студентської спілки Кентерберійського коледжу наведено максимально короткий перелік таких цінностей:

- взаємна повага і толерантність;
- демократія;
- верховенство права;
- особиста свобода [424].

Після вступу до ЄС Велика Британія завжди мала особливу позицію з політичних, економічних, безпекових, культурно-освітніх питань, на надавала пріоритету власній політиці. Наприклад, ця країна схвалювала горизонтальне розширення Європейського Союзу, підтримувала кандидатів на вступ до ЄС за допомогою фінансування й реалізації спільних програм в гуманітарній і економічній галузях. Водночас вона була проти поглиблення внутрішньо-європейської інтеграції [416]. В основі державної політики Великої Британії у сфері національної безпеки в контексті ціннісних засад лежить концепція «м'якої сили» (англ. *Soft power*), яку перейняли й інші країни (наприклад, Франція чи Китай), які переконані, що така концепція виникла в процесі їхнього власного історичного розвитку. Найбільш лаконічним визначення дефініції «м'яка сила» є здатність залучати (англ. *The ability to attract*). Під цим розуміється застосування політичної сили через культурний вплив, пропозицію міждержавної співпраці, створення атмосфери довіри. Її особливістю є не примусовість, а ключовою рисою – досягнення політичних чи економічних переваг через вплив на цілі тих чи інших політичних суб'єктів без використання прямих загроз чи якоїсь форми заохочення. Для Великої Британії запорукою успішності політики «м'якої сили» є чітке формулювання мети співпраці за кожним напрямом діяльності, урахування національної специфіки, політико-економічного стану та рівня розвитку країн-партнерів, постійна присутність у таких країнах, координація дій відповідних державних відомств, активне

використання потенціалу неурядових організацій в налагодженні співпраці, прозорість та ефективність інструментів оцінювання політики «м'якої сили». Діяльність Великої Британії у різних сферах застосування політики «м'якої сили» зумовлені економічними, геополітичними, та гуманітарними пріоритетними інтересами країни. Це можуть бути освітнє, культурне, торгово-економічне співробітництво, надання різних форм допомоги. При цьому така діяльність завжди супроводжується залученням народної дипломатії. Завдання суб'єктів «м'якої сили» в кожній конкретній країні, де доцільна на думку Великої Британії її присутність, залежать від рівня соціально-економічного розвитку такої країни, її географічного розташування тощо. Британська політика «м'якої сили» зосереджена переважно на таких напрямках, як культура і освіта, популяризація мови, інноваційна й науково-технічна та співпраця, налагодження сталих ділових зв'язків. Саме останній напрям найчастіше опиняється в сфері реалізації політики «м'якої сили». Крім цього, велику увагу приділяє Великобританія й впливу на формування майбутніх еліт країн-партнерів головним чином за допомогою науково-освітніх програм. До сфери застосування політики «м'якої сили» входять й питання безпеки. Ще у 2008 р. було прийнято до реалізації «Стратегію національної безпеки Об'єднаного Королівства» ключовим принципом якої є мультилатеризм. Його суть полягає у досягненні основних цілей забезпечення Великобританією національної безпеки передусім за рахунок активного використання інструментів дипломатії [350].

Політика Сполученого Королівства у Європі має глибоку історичну пов'язаність з політиками інших європейських держав, спирається на накопичені сторіччями суспільно-політичні, культурно-ментальні, та державно-правові традиції. Зокрема, Великобританія в усі часи традиційно реалізовувала курс зовнішньої політики, спрямований на максимально ефективний вплив на політику держав-партнерів, та пристосування їх до національних потреб й

інтересів за допомогою використання своїх дипломатичних, політичних та військових можливостей. Цей підхід зберігся й у відносинах з Європейським Союзом [49]. У сфері сприяння міжнародній співпраці і розвитку нинішня політика Великобританії є однією з найефективніших у світі завдяки її збалансованості й узгодженості з усіма іншими напрямками міжнародного співробітництва, розвинутим механізмам координації, контролю і звітності.

Попри «Брексіт», європейські цінності залишилися спільними для ЄС і Великобританії, адже угода про вихід останньої з Союзу містить умови що фіксують спільні норми і правила. Спільним також залишається й історичний наратив, зумовлений спільним минулим Великобританії і континентальної Європи.

Отже, універсального методу ментального єднання нації не існує, тому й пряме запозичення досвіду таких країн, як Німеччина, Франція чи Великобританія для побудови «досконалої» системи державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад Україні не варто. Разом з цим велику користь могли б становити зразки підходів розвинених країн до вирішення безпекових проблем за окремими, прийнятними й зрозумілими для українського суспільства та держави аспектами. При цьому можна впевнено стверджувати, що пріоритетними для імплементації в українських умовах є такі важливі риси європейських країн, як досягнення високого рівня громадянського усвідомлення своєї нації і держави як невід'ємної частини європейського світу, гострої потреби у розвитку науки і освіти, необхідності збереження і захисту національної культури, традицій і звичаїв.

3.2. Swot-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу

Однією з основних умов на шляху до модернізації системи національної безпеки будь-якої країни є проведення фундаментальних, глибоких та змістовних науково-прикладних досліджень, які б повною мірою забезпечили надання необхідної та релевантної запитам інформації для прийняття ефективних стратегічних рішень у цій сфері. Основною вимогою, яка висувається до створення та функціонування системи національної безпеки, в тому числі й в українській державі, є захист інтересів громадян, суспільства та держави в цілому. І, відповідно до норм Основного Закону України, основним змістом діяльності держави є забезпечення прав та свобод людини, забезпечення належного рівня її соціальних, політичних, економічних, майнових, духовних прав і можливостей їх волевиявлення у безпековому просторі країни [184]. Отже, такі чинники достатньою мірою обґрунтовують значущість та актуалізацію дихотомії - щодо пошуку і отримання належної інформації і, на основі цього, прийняття і реалізацію рішень, що базуються на цій інформації. У цьому випадку якість таких рішень буде зумовлена якістю обробки інформації, яка покладена в основу цих рішень, а також якістю відповідного наукового та дослідницького інструментарію, за допомогою якого було проведено опрацювання необхідної інформації.

Серед інструментів, які покликані забезпечити збір, отримання, обробку та належне оформлення інформації для прийняття необхідних рішень, належне місце займає SWOT-аналіз, розроблений на базі європейських наукових шкіл, і названий так за першими літерами термінів, що характеризують суть його застосування, групування та систематизації. Це сильні (Strengths), слабкі (Weaknesses) сторони досліджуваного предмету, явища, феномену, а також його

реальні та потенціальні можливості (Opportunities) і загрози (Threats), які виникають, або можуть виникнути в майбутньому стосовно нього, у ньому або через нього. До числа переваг, які властиві цьому науковому інструменту пізнання, можливо віднести доступність, оперативність, практичність у застосуванні, універсальність використання при необхідності отримати та опрацювати первинні дані для більш ретельних та ґрунтовних досліджень, спрощений порядок його проведення, зрозумілість та доступність. Але, разом з тим, як і будь-якій іншій інструментарій, він має і окремі недоліки, зокрема може бути тенденційним та недостатньо об'єктивним через вплив суб'єктів цього аналізу, а також через домінування інформації якісного характеру, на противагу кількісним параметрам, зокрема цифровим показникам та статистичним даним.

Оскільки, як вже було зазначено, основним пріоритетом діяльності держави, її органів, інституцій та установ є забезпечення дотримання та реалізація прав і свобод громадян, а відтак і системи національної безпеки, з ухилом саме у безпековий простір, тому найефективнішим прийомом, який доцільно застосовувати до здійснення SWOT-аналізу викликів і загроз національній безпеці України - це використання ціннісно-орієнтованого підходу, в основі якого має покладатися цінність тих елементів життєдіяльності людини, суспільства, держави, які набувають найвищої ваги у той чи інший момент існування держави.

Відповідно до досліджуваної А. Маслоу ієрархії потреб останнім було запропоновано графічне їх визначення у формі піраміди. Після виходу його праці у 1943 році «Теорія мотивації людини» [98] ця «Піраміда Маслоу» стала своєрідним шаблоном у сферах вивчення потреб, мотивацій, прагнень людини. Цінність же, за загальним визначенням, це будь-яке матеріальне або ідеальне явище, яке має значення для людини чи суспільства, заради чого вона діє,

витрачає свій час та інші власні ресурси (сили, кошти, здоров'я), які, як правило, становлять сенс її життя. Потреби ж людини, як правило, становлять ядро цінностей, основу, на яку потім нашаровуються відповідні цінності у залежності від рівня задоволення цих потреб. Відсутність можливостей задоволення відповідних потреб суттєвим чином впливає на актуальність сприйняття навколишнього середовища, породжуючи психологічну фрустрацію і значні негативні наслідки як для самої особи, так і для її оточення, а в умовах того, що такі негативи можливі для окремих прошарків населення - вони можуть спричиняти і зміни ціннісних орієнтацій суспільства.

Повертаючись до Піраміди Маслоу без заперечень можна констатувати, що цінності вищого, духовного спрямування становлять пріоритет лише тоді, коли задоволені потреби нижчого порядку: фізіологічні (харчування, відпочинок, сексуальні), безпекові (здоров'я, можливість створити сім'ю, народити і виховати дітей, забезпечити матеріальне існування, мати особисту власність). Таким чином, потреби нижчого порядку є базисними потребами особистості. До вищих потреб, які, як правило, і вважаються основними цінностями розвинутого суспільства, відносять душевні потреби (дружба, романтичні стосунки, душевний комфорт), потреби честі та гідності та потреби саме духовного порядку - самореалізації, етики, творчості, духовних чеснот тощо. Слід зазначити, що така градація, все ж таки має відносний характер, оскільки цінності вищого порядку можуть задовольнятися і при обмеженому задоволенні нижчих, прикладом чого може вважатися релігійність та творчість у рабовласницькому світі, канони поваги та військової гідності у період середньовіччя, кодекс бусідо та інші. Однак, все ж таки, якщо базисні потреби населення задоволені найменшою мірою, то про подібне суспільство не можна говорити як про високорозвинене та зріле.

Україна, як і більшість країн пострадянського простору, проголосивши з

часу визнання незалежності держави курс на побудову незалежної суверенної та правової держави, великою мірою змогла забезпечити злам парадигми патерналістської структури суспільства, та забезпечити демократичні можливості реалізації прав і свобод громадян у економічній, соціальній, політичній, культурно-духовній та інших сферах життєдіяльності, надавши можливості для власної самореалізації громадян. Однак, разом з цим, через брак політичного досвіду, своєрідний ментальний інфантілізм, громадянську незрілість більшості населення, у багатьох випадках деструктивні впливи серйозних гравців на світовій політичній арені, слабкість суспільних інститутів, які б могли об'єднати окремі прошарки та верстви суспільства - багато необхідних та актуальних реформ, зокрема, забезпечення економічної стабільності, дієвої реформи судової гілки влади, забезпечення справедливого та законного перерозподілу державної власності, створення нових прозорих, демократичних та рівних правил взаємної відповідальності громадян та влади, створення чітких та реально дієвих механізмів забезпечення прав та свобод громадян України досягти не вдалося. Саме це через деякий час призвело до значних втрат у сферах економічної незалежності, політичного суверенітету, безконтрольного витрачання власних державних ресурсів та залучених від міжнародних фінансових інституцій кредитних коштів, галопуючого зростання корупційних схем з відчуження державного та комунального майна України, фактичної відсутності кримінальної відповідальності за передусім посадові злочини, що бумерангом вдарило по авторитету вищої державної влади та владних інституцій.

Подібні негативні виклики та загрози національній безпеці України, її державному суверенітету, наслідком яких стали події з незаконної анексії території Автономної республіки Крим, сепаратистське протистояння та військові дії на території Донецької та Луганської областей вкотре змушують

розробляти відповідні заходи протидії подібним явищам суспільної безпеки та будь-якими можливими засобами забезпечувати захист інтересів країни.

У розвиток розробленої матриці SWOT-аналізу безпекового середовища держави, що сформульовано дослідниками Тосько Р.Р. та Новіковою А.В. [360. С. 337-340] у 2016 році, вважаємо можливим запропонувати розширений SWOT-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу.

До числа основних загроз (Threats) віднесемо такі чинники :

1. Фактичну втрату демократичних цінностей у державі.
2. Порушення територіальної цілісності.
3. Військову присутність Російської Федерації у Криму та на Сході України.
4. Ведення РФ «гібридної» війни проти України.
5. Відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України
6. Прояви корупції, які досягли критичного рівня на поточному моменті розвитку суспільства.
7. Неefективну систему публічного адміністрування та державного управління у сфері національної безпеки України.
8. Пандемію COVID-19.
9. Відсутність спадкоємності політичного вектору публічного адміністрування у сфері національної безпеки.

До числа можливостей (Opportunities) віднесемо наступні чинники:

1. Сталий економічний розвиток як запоруку успіху зміцнення національної безпеки.
2. Зміцнення Української демократичної держави.
3. Створення ефективного сектору безпеки й оборони.
4. Підвищення обороноздатності держави.
5. Відновлення територіальної цілісності держави.

6. Інтеграцію України до ЄС.
7. Формування ефективної системи міжнародних гарантій національної безпеки у сфері державної безпеки.
8. Формування ефективної системи стратегічного партнерства з демократичними країнами та міжнародними організаціями.
9. Подолання корупції.
10. Культивування цінностей демократичного світу і національної безпеки України в українському суспільстві і світі.

До числа слабких сторін (Weakness) можливо віднести наступні:

1. Сповідування цінностей «руського міра» частиною населення України.
2. Сепаратизм.
3. Енергетичну залежність від РФ.
4. Етнічні конфлікти у Криму та на Закарпатті.
5. Міжконфесійні конфлікти.
6. Русифіковану мовно-культурну сферу.
7. Військові дії на Сході України і спричинену ними гуманітарну катастрофу.
8. Недостатній контроль за дотриманням законодавства у сфері національної безпеки.

У якості сильних сторін (Strengths) публічного адміністрування у сфері національної безпеки України визначимо наступне:

1. Розділення європейських цінностей і впевнений рух української держави у цьому напрямі.
2. Окремі рішення та дії органів влади щодо подолання корупції.
3. Проведення судової реформи як ключового елементу становлення правової держави.
4. Децентралізацію влади, розвиток місцевого самоврядування, успіх територіальної реформи.

5. Відновлення довіри громадян до представницької демократії.
6. Створення європейської комунікативної моделі «влада-громадяни».
7. Підтримку України з боку провідних демократичних держав та ЄС.

У руслі удосконалення SWOT-аналізу публічного адміністрування у сфері національної безпеки України запропонуємо його декомпозицію принагідно до сфер застосування, що розширить і поглибить відповідний аналіз і дасть змогу, на основі його опрацювання, більш точно і широко визначити або уточнити напрями вдосконалення публічного адміністрування у зазначеній сфері.

Основні результати проведеного дослідження щодо аналізу сильних та слабких сторін, а також можливостей і загроз зазначеного об'єкту дослідження у ракурсі ціннісного підходу наведені на рис. 1.

Сильні сторони	Слабкі сторони
<ul style="list-style-type: none"> - розділення європейських цінностей і впевнений рух України у цьому напрямі; - відновлення довіри громадян до представницької демократії; - підтримка України з боку провідних демократичних держав та ЄС. 	<ul style="list-style-type: none"> - сповідування цінностей «руського міра» частиною населення України; - військові дії на Сході України і спричинена ними гуманітарна катастрофа; - недостатній контроль над дотриманням законодавства у сфері національної безпеки
Можливості	Загрози

<ul style="list-style-type: none"> - сталий економічний розвиток як запорука успіху зміцнення національної безпеки; - відновлення територіальної цілісності держави; - культивування цінностей демократичного світу і національної безпеки України в українському суспільстві і світі. 	<ul style="list-style-type: none"> - втрата демократичних цінностей в державі; - ведення Російською Федерацією «гібридної» війни проти України; - пандемія COVID-19; - корупція; - відсутність спадкоємності політичного вектору публічного адміністрування у сфері національної безпеки.
---	--

Рис. 1. Основні результати SWOT-аналізу публічного адміністрування у сфері національної безпеки у ракурсі ціннісного підходу

Розглядаючи декомпозицію загального державно-безпекового стану публічного адміністрування, запропонуємо її диференціацію за окремими напрямками, та сферами діяльності, що мають бути досліджені за допомогою SWOT-аналізу:

1. SWOT-аналіз загальнодержавного безпекового стану країни.
2. SWOT-аналіз безпекового стану у сфері економіки:
 - 2.1. SWOT-аналіз безпекового стану паливно-енергетичного сектору економіки;
 - 2.2. SWOT-аналіз безпекового стану промислового сектору економіки;
 - 2.3. SWOT-аналіз безпекового стану аграрного сектору економіки.
3. SWOT-аналіз безпекового стану фінансово-бюджетної сфери України:
 - 3.1. SWOT-аналіз безпекового стану бюджетної сфери України;
 - 3.2. SWOT-аналіз безпекового стану грошово-кредитної та банківської сфери України.

4. SWOT-аналіз безпекового стану медичної сфери України, зокрема, в умовах пандемії.
5. SWOT-аналіз безпекового стану житлово-комунальної сфери України.
6. SWOT-аналіз безпекового стану сфери освіти та науки України.
7. SWOT-аналіз безпекового стану сфери військово-оборонної сфери України враховуючи військово-промисловий комплекс.
8. SWOT-аналіз безпекового стану екологічної та природоохороної сфери України.
9. SWOT-аналіз безпекового стану гуманітарної сфери України.
10. SWOT-аналіз безпекового стану інформаційно-комунікаційної сфери України.

Проведення зазначених розгалужень SWOT-аналізу дозволить сформулювати базу висновків для формулювання цілісної різновекторної стратегії формування ґрунтовних засад публічного адміністрування у сфері національної безпеки України і його сталого розвитку.

Стратегія розвитку публічного адміністрування у сфері національної безпеки України потребує подальшого вдосконалення. Таке вдосконалення має ґрунтуватися на науковому аналізі і синтезі. Один з поширених і доцільних методів, що можна застосувати в межах подібного дослідження - SWOT-аналіз. У підрозділі проведено SWOT-аналіз публічного адміністрування у сфері національної безпеки України, визначені його сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози. Крім того, запропоновано підхід до декомпозиції SWOT-аналізу на доцільні сфери публічного адміністрування та життєдіяльності держави. В межах побудови запропонованої детально визначеної за сферами діяльності матриці можливо забезпечити більш глибокий та продуктивний аналіз «активів та пасивів» держави саме у сфері національної безпеки, який би врахував додаткове різноманіття чинників та параметрів, які б можна було

розподілити за відповідними критеріями «чотирикутника» класичного SWOT-аналізу. Це дозволить побудувати ефективну, цілісну різновекторну стратегію формування ґрунтовних засад публічного адміністрування у сфері національної безпеки України і його сталого розвитку.

3.3. Пропозиції та рекомендації щодо вдосконалення державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цінностей

Запорукою надійного захисту національних цінностей, а відповідно, зміцнення системи національної безпеки України, є визначення пріоритетних напрямів державного управління. У попередніх розділах була надана загальна характеристика національних цінностей та моделей державного управління національною безпекою в контексті ціннісних засад, що були сформовані у країнах ЄС. Аналіз доводить, що з цілком об'єктивних причин вони не можуть бути механічно перенесені в умови сучасної України. Отже, розробка власної національної моделі, яка б базувалася на національному консенсусі щодо спільних для наших громадян національних цінностей та їх імплементація у європейський й світовий простір є нагальною і актуальною задачею. Вирішення завдань державотворення й розвитку української держави можливе лише в атмосфері злагоди та суспільного взаєморозуміння, формування в країні деліберативної демократії, тобто форми демократії, обов'язковим елементом якої були б загальносуспільна згода, прийняття тих чи інших рішень з обов'язковим проведенням з різними групами українського соціуму консультацій з метою досягнення консенсусу. Консенсус у даному випадку розуміється як певна угода переважної більшості членів якоїсь спільноти (з обов'язковим урахуванням думки меншості) щодо принципів політичної організації, розподілу прав і влади в суспільстві. Тобто, це – універсальний

принцип функціонування демократії, що дозволяє вирішувати протиріччя і попереджати конфлікти, знижувати напруженість в суспільстві, досягати згоди громадян щодо питань, які можуть спровокувати в суспільстві суперечки. Як визначав О. Конт, це «структурна узгодженість елементів соціального цілого» та «суб'єктивна згода, тобто форма соціальної солідарності» [188]. Досягнення суспільного консенсусу тим легше, чим вище рівень життя, глибше повага до прав і свобод людей, толерантніші члени суспільства, однорідніший етнічний та релігійний склад населення країни. Консенсус потребує також існування в державі інституційних форм розв'язання конфліктів. Теорією консенсусу ґрунтовно займався Алекс де Токвіль, який дійшов висновку про те, що існування суспільства можливо за умови, що більшість його членів має подібні звички, уявлення та спільний погляд на проблеми. Панування в суспільстві певних цінностей та ідеалів зумовлює й відповідні моделі поведінки людей, а спільні цінності змушують індивідів пристосовуватись до позицій інших членів суспільства, чим досягається рівновага усієї суспільно-політичної системи. У підсумку дослідники теорії консенсусу (Т. Парсонс, Е. Дюркгайм та ін.) остаточно утвердилися в розумінні консенсусу як здатності людей запобігати конфліктам через спокійні дебати й діалог.

У розвинених демократичних суспільствах науковці виокремлюють три ключових об'єкта можливої згоди, які здатні трансформуватися у відповідні таким об'єктам рівні консенсусу.

Перший рівень – наявність у суспільстві однакових ціннісних уявлень та спільних цілей, тобто згоду більшості членів даного суспільства з базовими нормами й принципами.

Другий рівень – наявність у суспільстві сталих правил суспільної поведінки, зафіксованих в Конституції, тобто більшості членів даного

суспільства з ключовими демократичними нормами (наприклад, визнання усією спільнотою результатів чесно проведених виборів).

Третій рівень – наявність у суспільстві згоди більшості щодо форм і засад організації системи політичного управління (визнання форми правління), яка встановлює правила відносин між владою і опозицією, коли політичні розбіжності можуть виникати лише в рамках ідеологій чи напрямів урядової діяльності, але не ставлять під сумнів саму форму управління державою.

Розглядаючи стан сформованості в сучасному українському суспільстві зазначених вище компонентів для досягнення соціального й політичного консенсусу, слід констатувати існування великого розмаїття соціальних груп, які різняться між собою за різними ознаками (політико-ідеологічними, етнічними, територіальними, релігійними, віковими, фаховими, майновими тощо) та зростання диспропорцій в межах окремих соціальних груп, насамперед – майнової. Крім цього, слід мати на увазі й незавершеність формування в суспільстві сталих загальнонаціональних цінностей, та ціннісний дисбаланс за регіональною ознакою Захід-Схід, про що йшлося вище. Проте найголовнішими чинниками, що заважають досягненню повного суспільного консенсусу слід вважати груповий соціальний поділ на «заможних» і «бідних», та на «еліту, яка перебуває при владі» й «народ». Це підтверджують й результати соціологічного дослідження «Світове дослідження цінностей» (World Values Survey, WVS), яке фіксує таку динаміку: «...зниження довіри до більшості державних інституцій (суди, уряд, Верховна Рада, освітні заклади, державні установи і служби загалом) – крім Збройних сил та Національної поліції, довіра до яких зросла... Також знизилась довіра до громадських організацій і великого бізнесу. Зниження частки тих, хто позитивно оцінює зростання поваги до влади (з 50% до 31,9%)» [322]. Негативним проявом є і відверто цинічне й байдуже ставлення «владної еліти» до інтересів «народу», її прагнення усунути від участі в

політичному житті рядових громадян, суто корисливі міркування при здійсненні державного управління, що яскраво проявляється у вигляді корупції, і не залишається не поміченим громадянами. Так, соціологічне опитування свідчить, що, на думку респондентів, найбільш корумпованими є органи державної влади (72,2%) та державні установи що надають послуги населенню (67,1%) [322]. Це призводить до зростання недовіри громадян до влади, поглиблення розколу й поляризації суспільства.

Ситуація всередині самого суспільства додатково ускладнюється неготовністю різних соціальних груп до ідеологічного чи політичного примирення, зокрема у таких сферах, як історична пам'ять, різниця у регіональній ментальності, ідеологічне протистояння між проєвропейськи і про-демократично налаштованими групами населення та прихильниками комуністичних ідей чи «руського миру» тощо. За таких умов формування в Україні загальнонаціонального консенсусу наразі віддбувається «згори», лише завдяки зусиллям владних еліт, без залучення до діалогу усіх політичних сил та широкого загалу громадян, що не є ефективним з огляду на вказані вище їхні негативні риси. Відтак вирішальним у налагодженні суспільного діалогу є політико-інституційний аспект. Традиційним для української політики є прагнення політичних партій і рухів досягти своїх цілей за будь-яку ціну, використовуючи, у тому числі, маніпуляції й «брудні технології», що майже повністю виключає можливість діалогу та досягнення заради суспільної злагоди якогось консенсусу. Найбільш гостро це проявляється у протистоянні по лінії «влада – опозиція». За таких умов зростає загроза переростання політичного спору у силовий варіант боротьби. Як зазначив Б. Калініченко, навіть у мовній сфері, при спілкуванні політиків та громадських діячів «...переважає монологізм, коли один не чує іншого, практика домовляння, а не діалогічного обговорення, закритість, коли суспільство не має можливості зрозуміти дії і

прагнення політичних суб'єктів» [163]. У такому випадку про соціальну чи суспільно-політичну рівновагу вже не йдеться, а національні цінності й мета, які могли б стати фактором об'єднання і консолідації суспільства, відсуваються на другий і третій план, витісняються логікою силової боротьби, підкорення та придушення опонента. Найсвіжішим історичним прикладом є події 2013-2014 рр., коли спроби влади придушити вуличні протести («Євромайдан»), дестабілізували й ослабили країну й призвели до гібридної агресії РФ на сході України й окупації АР Крим. Така ситуація актуалізує проблему якнайскорішого реформування системи державного управління із введенням механізмів запобігання виникненню гострих суспільно-політичних конфліктів, як внутрішньої загрози у сфері національної безпеки, що сприятиме в подальшому і розв'язанню інших проблем суспільного життя.

Конституція України не містить прямої норми, що зобов'язує керівництво держави радитись із народом з найбільш нагальних питань (політичних, економічних, безпекових тощо), а статті, які стосуються проведення референдумів, недостатньо конкретизують таку процедуру. Разом з цим, згідно з Основним Законом, влада вже не являє собою суто примусовий (репресивний) апарат, її дії контролюються за допомогою інститутів демократії. Так, в Конституцію закладений принцип, за яким держава відповідальна перед громадянами за свої рішення, а також передбачено право політичних партій, громадян чи їх об'єднань вимагати у разі виникнення гострих політичних і соціальних проблем звіту влади щодо реалізації державної політики у відповідних сферах.

Втім, Україна наразі ще йде шляхом створення відкритого суспільства, що актуалізує проблему створення дієвих механізмів досягнення консенсусу через суспільно-політичний діалог. Саме існування громадянської спільноти та державних інституцій залежить значною мірою від стану і розвитку комунікації

між ними. Характерною рисою відкритого суспільства є спроможність кожного його члена почути «іншого».

Отже, визначення ключових напрямів удосконалення державного управління національною безпекою у сфері захисту національних цілей і інтересів, а також національних цінностей має здійснюватися на таких концептуальних засадах:

- формування рецепції суспільством змістовно-сміслового наповнення системи українських національних цінностей, шляхом досягнення загальнонаціонального консенсусу через конструктивний публічний діалог між громадянським суспільством і державою, між усіма суб'єктами суспільства, які представляють усі регіональні, етнічні, релігійні, соціальні та інші спільноти;

- взаємодія і взаємозв'язок системи українських національних цінностей з аксіологічними системами інших усіх держав і націй, за через спільний пошук і досягнення взаємовигідних компромісів та уникнення конфронтації;

- зміцнення захисту системи українських національних цінностей, національних цілей і інтересів, яке має стати пріоритетним завданням органів державного управління і місцевого самоврядування;

- створення публічного документу про національні цінності (наприклад, «Єдиний державний реєстр національних цінностей»), який би містив детальний перелік і опис об'єктів, віднесених до категорії національних цінностей, впорядкований за їхніми видами й типами, та забезпечення громадського й державного обліку і контролю за його станом;

- включення у політичне, економічне та соціальне життя країни системи національних цінностей шляхом розробки й реалізації державних цільових програм, спрямованих на їх захист і збереження, адаптацію до сучасних умов;

- популяризація української історико-культурної спадщини і національних цінностей серед широкого громадянського загалу;

- створення й утвердження нових, сучасних загальнонаціональних цінностей;
- стимулювання державою активної розбудови усіма суспільними суб'єктами сучасної системи національних цінностей.

Удосконалення державного управління національною безпекою потребує детальної розробки концептуально-теоретичної бази, виявлення тенденцій і закономірностей розвитку загальнонаціональних цінностей, наукового обґрунтування системи державного регулювання у цій сфері. Оптимальні взаємовідносини між державою й суспільством повинні будуватися на основі участі в державному управлінні інститутів громадянського суспільства, відтак, погоджуючись з думкою В. Якубенка, вважаємо, що модернізація вітчизняної системи державного управління має ґрунтуватися на засадах партисипативної демократії.

Розглянемо особливості й суть партисипативної демократичної системи. Під «партисипацією» в теорії і практиці управління розуміють залучення працівників до процесу прийняття і реалізації управлінських рішень. У західних країнах розвиненої демократії вже давно переконалися, що саме партисипативне управління є найбільш перспективним напрямом публічного менеджменту, адже партисипаційний підхід дозволяє максимально повно використати творчий потенціал працівників, збільшити ефективність системи мотивації, поліпшити якість, продуктивність та ефективність праці, зміцнити трудову дисципліну. Концепція партисипативної демократії може бути адаптована до сфери державного управління як модель взаємодії суспільства і держави у справі захисту національних цінностей, що ґрунтується на принципах партисипативної й деліберативної демократії з пріоритетними суспільно-центричним та синергетичним підходами. Така модель передбачає залучення громадськості не тільки до участі у підготовці й прийнятті спільно з визначеними законом

суб'єктами, відповідальними за захист національних цінностей, публічно-управлінських рішень, але й до процесу реалізації відповідної публічної політики. До цієї моделі входять такі складові: концептуальна, інституційна, змістова, технологічна та результативна.

Застосування партисипативної моделі у сфері державного управління національною безпекою передбачає дотримання таких принципів:

- участь громадян в процесі управління національною безпекою має носити добровільний характер і реалізовуватись через висловлення своєї суб'єктивної думки, чи через роботу у складі громадської організації;

- генерування нових ідей чи пропозицій повинно заохочуватись і в жодному разі не підпадати під будь-які санкції;

- залучені до державного управління національною безпекою громадяни повинні бути впевнені, що їхня думка враховується;

- органи державної влади місцевого самоврядування мають постійно готувати та надавати питання для громадського обговорення питань забезпечення національної безпеки;

- порядок і форма взаємодії громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування з питань забезпечення національної безпеки мають бути чітко регламентовані;

- при взаємодії громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування має бути забезпечений зворотний зв'язок – громадяни повинні своєчасно дізнаватись про долю наданих ними пропозицій ;

- узгоджені владою пропозиції і ідеї громадян мають бути неодмінно реалізовані;

- усі управлінські рішення у сфері національної безпеки мають бути зрозумілими і обґрунтованими;

– позитивний вклад чи досягнення громадської організації чи окремих громадян повинні бути відзначені державою;

– усі недоліки й помилки спільної діяльності повинні аналізуватися, і виправлятися.

У взаємодії органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій у сфері захисту національних інтересів і цінностей та у процесі реалізації відповідної політики мають застосовуватись принципи залучення останніх до контролю, з урахуванням характеру їхнього потенційного впливу на публічну політику. Слід зважати, що такий вплив може бути позитивним і сприяти захисту національних цінностей, або негативним, таким, що створює їм загрозу.

У розвинених демократичних державах реалізація функцій контролю за поточною діяльністю і прийняттям рішень державними органами громадянським суспільством здійснюється у регламентованому законом форматі у таких сферах:

– політичній сфері (відповідність дій державних посадових осіб визначеним конституцією та законами принципам і меті державної політики);

– правовій сфері (підготовка до прийняття законодавчих актів, проекти міжнародних договорів);

– фінансовій сфері (контроль за витратами і розподілом бюджетних коштів, поточними витратами);

– управлінській сфері (відповідність законодавству внутрішньої організації органів держуправління).

Зріле громадянське суспільство відіграє важливу роль як ініціатор внесення у державну політику удосконалень та контролер за діяльністю держави у таких напрямках:

- створення ефективних, передусім правових, механізмів захисту конституційних прав і свобод людини;
- сприяння досягненню й підтриманню політичної стабільності, суспільного порозуміння, протидія екстремізму;
- реалізація принципу прозорості в діяльності органів державного управління, забезпечення належної поінформованості громадян про неї;
- формування соціально-економічних, політико-правових, та духовно-культурних умов для забезпечення етно-національної стабільності, застосування ефективних механізмів взаємоузгодження інтересів різних етнічних спільнот і запобігання міжнаціональним конфліктам;
- забезпечення міжконфесійної злагоди, запобігання конфліктам на релігійній основі.

Така форма, як партисипативна демократія, може розглядатися й як інструмент удосконалення системи державного управління національною безпекою України у контексті захисту національних цінностей, адже участь в державному управлінні інститутів громадянського суспільства не знижує ролі, та не обмежує відповідальності чи суб'єктів цієї системи. Основою відносин держави з інститутами громадянського суспільства є делегування повноважень та застосування дорадчих принципів. Вочевидь, на етапі модернізації й реформування публічної політики вже недостатньо одного лише залучення громадських дорадчих структур до участі в діяльності державних органів управління. Тому більш нагальною задачею є створення нових, самоврядних державно-громадських структур, до компетенції яких може бути віднесений широкий спектр політико-правових, організаційних, соціальних, чи ресурсних повноважень у сфері збереження й захисту національних цінностей.

Завдяки залученню інститутів громадянського суспільства до розробки й реалізації публічно-управлінських рішень виникає й можливість задоволення

їхніх потреб у самоствердженні та самореалізації, активізується волонтерський рух, на що вказує досвід європейських держав, які вже активно залучають інститути громадського суспільства до розробки й прийняті рішень у гуманітарній та соціальній сферах. Водночас, слід мати на увазі виявлену соціологами критично низьку довіру громадян України до політичних партій і владних інститутів.

Розглянемо більш докладно змістовне наповнення різних сфер, які формують консолідуюче «ядро» національних цінностей.

а) Сфера конституційно-правових відносин.

У конституційному праві зустрічаються посилення на таку категорію, як «цінності». Ця категорія, будучи універсальною й багатовимірною має правове, філософське, соціальне, політичне змістовне наповнення. Ведучи мову про конституційно-правовий аспект категорії «цінності» звернімося до саме правового її змісту. Як відомо, створюючи національне законодавство, будь-яка держава закріплює у нормах права превалюючі суспільні цінності, і у такий спосіб національні цінності, набуваючи офіційного статусу, підпадають під захист держави.

Конституція України конкретизує правове становище громадян в суспільстві регулює їхню правову поведінку, закріплює принцип верховенства права, окреслює права і свободи людини, визнаючи їх найвищою соціальною цінністю. Внаслідок закріплення категорії «цінність» на конституційному рівні вона стає правовою загальнообов'язковою нормою, яка орієнтує суб'єктів конституційно-правових відносин на забезпечення стабільності держави і громадянського суспільства.

У складі конституційного аксіологічно-функціонального механізму виокремлюється інтелектуально-вольова основа, ціннісно-нормативне ядро та поведінково-динамічна компонента. При цьому в Конституції система

цінностей побудована за пірамідальною схемою: на вершині цієї «піраміди» знаходиться людина, нижче – універсальні загальнолюдські цінності (свобода, рівність, справедливість), які розгалужуються окремі напрямки (права і свободи громадян, порядок функціонування публічної влади та інститутів громадянського суспільства) які, у свою чергу, формують інші групи цінностей. Цінність в конституційній аксіології – базова категорія, об'єктивно існуючий стан, процес, предмет, явище, що на даній стадії соціального розвитку повністю відповідає інтересам, цілям та і потребам людини й суспільства. Виходячи з цього, М. Салей зробив висновок про причинно-наслідковий зв'язок між інтересами і потребами таких суб'єктів як держава, суспільство й людина, з ціннісними характеристиками права. Зважаючи на те, що правове регулювання є цілеспрямованим процесом, то й цілепокладання має ґрунтуватися на ціннісних засадах права, які вказують місце в праві певних цінностей, та зумовлювати власну соціальну й інструментальну цінність права. Відтак, цінності права слід віднести до фундаментальних конституційних цінностей і сприймати «...як правові ідеали не залишаються лише фактом панівної правосвідомості, а затверджуються у правових принципах, які закріплені у джерелах права, зокрема у Конституції України» [22. С. 106–114].

Конституційні цінності можна згрупувати за такими суб'єктними напрямками, як державні, суспільні та особистісні. Пріоритетними конституційними константами є верховенство права та права й свободи громадян. Верховенство права у даному випадку – конституційне поняття, яким охоплюється сукупність формальних і матеріальних ознак консенсусу між власне верховенством права та правовою державою:

- законність (прийняття законів у демократичний й прозорий спосіб);
- правова визначеність, конкретність;
- заборона свавільного трактування й застосування закону;

- вільний доступ до неупередженого правосуддя;
- дотримання усіх прав людини;
- рівність усіх перед законом [175].

Інша конституційна константа – права і свободи людини, які є не тільки основоположними конституційними цінностями нарівні з такими, як мир, чи справедливість, визначені як їхній фундамент, а інституційною гарантією забезпечення прав і свобод є демократія. Сама дефініція «права людини» одночасно поєднує в собі і природу і джерело, оскільки кожний має права лише тому, що є людиною. Права людини – особливий тип прав. Ними наділені усі люди, незалежно від обов'язків чи будь-яких інших прав. До того ж це – найголовніші й універсальні моральні права, які визначають і легітимізують моральні стандарти державної політики. Крім цього, права людини – міжнародний стандарт законності.

Джерело прав людини – сама людська природа, моральним «природним» аспектом якої є можливість людини забезпечити собі «гідне» життя. Досліджуючи права людини, Дж. Донеллі зауважував, що за антропологічним підходом джерелом прав людини є міжкультурна злагода, хоча сам автор розумів права людини передусім як «...соціальні та політичні гарантії, необхідні для захисту індивідів від поширених загроз людській гідності з боку сучасної держави і сучасних ринкових відносин» [427].

Теоретично перелік основних прав людини ґрунтується на філософській ідеї, згідно якої держава повинна ставитись з однаковою повагою і турботою до кожної людини. У загальному вигляді до такого переліку входять:

- право людини на її визнання суб'єктом права;
- право людини на життя, захист від поневолення, катування, чи поводження, яке принижує її гідність;

- право людини на рівність перед законом, захист від усіх видів дискримінації за будь-якими ознаками;
- право людини на приватність особистого життя, свободу слова, свободу совісті, свободу віросповідання;
- право людини на освіту та безперешкодну участь в суспільно-культурному житті;
- право людини брати участь у виборах, зборах, політичних і громадських об'єднаннях;
- право людини на їжу, захист і охорону її здоров'я та соціальне забезпечення;
- право людини на працю;
- право людини на власність;
- право людини на участь державній діяльності.

Ведучи мову про права людини у безпековому ракурсі, Дж. Донеллі зазначав, що «...специфічні загрози особистій безпеці та рівності з боку сучасної держави вимагає юридичних прав для обмеження держави та дій її чиновницького апарату. До них належать права на презумпцію невинуватості, на належну правову процедуру, справедливість і гласність судового розгляду справи незалежним судом та на захист від свавільного арешту, затримання або вигнання» [427].

В контексті цього дослідження, необхідно також, згадати поняття національної конституційної ідентичності. Під поняттям «Національна конституційна ідентичність» розуміється спільна ідентичність людей, сформована на основі визнання ними конституційних принципів і цінностей, що закладені в основу Конституції. Завдяки такому загальному визнанню виникає суспільна обов'язковість конституційних принципів та особлива, вирішальна роль органу конституційної юрисдикції у захисті закріплених в Основному

Законі принципів і цінностей. Сформована національна конституційна ідентичність закріплюється в національній системі конституціоналізму, а об'єднані спільними доктринальними особливостями, цінностями та ідеологіями спільні риси конституціоналізму кількох держав формують модель міжнародного конституціоналізму.

б) Сфера політичних відносин.

Цінностями у сфері політичних відносин можна вважати ідеї, які відображають політичні потреби суб'єктів: людини, політичної партії, соціальної групи, чи цілого суспільства. Вони являють собою форми, в які трансформується ідейна компонента цінностей, що взаємодіє з реальним політичним життям, політичним простором. Політичні ідеї лежать в основі діяльності політичних суб'єктів, обґрунтовуючи її. Наприклад, програма будь-якої партії – лише набір ідей і ідеалів, мета до якої вона прагне досягнути після отримання влади.

Одним з ключових політичних суб'єктів системи національної безпеки є Верховна Рада України, яка у межах, визначених Конституцією України повноважень, «...визначає засади внутрішньої та зовнішньої політики, основи національної безпеки, формує законодавчу базу в цій сфері, схвалює рішення з питань введення надзвичайного і воєнного стану, мобілізації, визначення загальної структури, чисельності, функцій Збройних Сил України та інших військових формувань, створених відповідно до законів України» [147]. Відтак, стан національної безпеки значною мірою залежить від стабільного функціонування цього органу, адже тільки в таких умовах процес формування політики та законотворчості може бути плідним й ефективним. А. Ганзюк зазначає з цього приводу, що при нестабільній структуризації парламенту зростає частота змін у складі коаліції та опозиції, що негативно впливає на урядову діяльність, стан і розвиток громадянського суспільства та державну

політику в цілому, розхитуючи її стабільність. Стабільність українського парламенту, продовжує автор, залежить від здатності парламенту приймати консолідовані рішення, що забезпечують сталий розвиток суспільства і держави. Відтак, стала фракційна структурованість парламенту, зумовлена, як об'єктивне явище, необхідністю консолідованої роботи депутатів задля досягнення цілей, визначених кожною з парламентських фракцій, забезпечує у підсумку політичний консенсус, дозволяє у демократичний й прозорий спосіб сформувати професійний коаліційний уряд, та забезпечити протягом часу його повноважень політичною підтримкою [74].

Фундаментальною цінністю у сфері політичних відносин є право громадян на участь в державному управлінні. В Конституції України закріплена норма: «джерелом влади в Україні є народ», тобто народ має право брати участь у управлінні державою за допомогою вільної політичної діяльності, що, у свою чергу, є базовою складовою такої цінності, як «демократія», зокрема однієї з її форм – «демократії участі». Участь громадян України в управлінні усіма державними справами є правомірною публічною діяльністю, що безпосередньо впливає на прийняття і виконання будь-яких рішень, що мають державне значення, та забезпечує контроль за їхньою реалізацією через представництво громадян в органах державної влади на усіх рівнях, або безпосередньо. Отже це право зумовлює статус громадян як повноцінних суб'єктів державного управління, зокрема й у сфері національної безпеки. Користуючись своїм правом, громадяни України можуть брати участь у процесі формування й реалізації безпекової державної політики та заходів із захисту національних цінностей у сфері безпеки.

в) Сфера соціально-гуманітарна відносин.

Соціально-гуманітарна сфера життя українського суспільства – історична пам'ять, культура, наука, освіта, релігія, спроможна сприяти консолідації нації,

досягненню політичної стабільності в державі, протистоянню сучасним внутрішнім та зовнішнім викликам і загрозам. Як свідчить недавній історичний досвід, недостатня увага до національної культури, освіти, збереження історичної пам'яті, підтримки української мови призвела до того, що у східних регіонах України доволі легко були сприйняті ідеї «руського міра», які поширювалися через російські інформаційні продукти, відбулися трансформації всередині існуючої регіональної ідентичності та сформувалася доволі значна проросійсько орієнтована група населення, що утворило сприятливі умови для сепаратизму, початку військової агресії РФ та колабораціонізму. Отже, стан гуманітарної сфери суспільного життя є важливим факторомю внутрішньо-політичної безпеки, оскільки умовах становлення і розвитку інформаційного суспільства соціально-гуманітарні чинники, як з'ясувалося, можуть стати визначальними. Слід також мати на увазі, що саме чинники соціально-гуманітарного характеру є визначальними у процесі формування загальнонаціональної самосвідомості на основі української національної ідентичності, зумовлюють єднання всього українського суспільства. Гуманітарне ядро лежить в основі політичної, економічної та навіть військової безпеки, адже зниження рівня національної самосвідомості, втрата власної культури, мови, історичної пам'яті, почуття патріотизму, провокує розділення та деградацію держави і нації.

Отже, державна політика національної безпеки в соціально-гуманітарній сфері має зосереджуватись на забезпеченні внутрішньополітичної стабільності країни. Важливо, щоб така політика носила випереджувальний характер, формувала державну стратегію, яка б дозволяла ефективно протидіяти відповідним загрозам і викликам у сфері науки, освіти, культури тощо, консолідувала суспільство навколо ідей єдності й соборності України, сприяла зростанню її інтелектуального потенціалу. У чотирирівневій соціально-

гуманітарній моделі існування суспільства «державні інституції» – «громадянське суспільство» – «ідеологія» – «культура»», саме остання основою, на якій формуються сучасні цінності, сенси життя й свідомість, які, у свою чергу, визначають форму і зміст державних інституцій, формують громадянське суспільство та утверджують ідеологію, орієнтовану на захист незалежності і соборності української демократичної держави.

Культуру можна представити як систему цінностей, спосіб продукування власне самих цінностей, форму суспільної життєдіяльності, тобто базис розвитку суспільства. Саме культура служить кожній людині «путівником» у ціннісних орієнтаціях за допомогою якого людина сприймає цінності переживання і творчості, вступає у взаємодію з оточуючим світом, з дитинства формує свою особистість, досягаючи гармонійного поєднання в собі раціонального, абстрактного й емоційного. Завдяки культурі відбувається коадаптація розуму, соціального, науково-технічного прогресу і гуманності. Відтак, культура є ключовою складовою усієї соціально-гуманітарної сфери. Слід звернути увагу й на важливість міжкультурного діалогу, завдяки якому відбувається взаємне збагачення культур, виникають спільні точки порозуміння, що веде до єднання народів, які проживають в одній державі, сприяє розумінню різних етнічних стандартів та сприйняттю універсальних цінностей. Крім цього, культура є ключовим фактором утворення загальнонаціональної ідентичності. В ситуації, коли національна культура не в стані продукувати спільні для усіх громадян цінності, смисли й символи, нація або асимілюється, або навпаки – фрагментується на розрізнені етно-суспільні групи. Отже, соціально-гуманітарну безпеку слід сприймати як стабільний стан соціально-гуманітарної сфери життєдіяльності суспільства, який забезпечує захист національних цінностей, стабільний суспільний розвиток, захист прав і свобод громадян.

В сучасних умовах завданням соціально-гуманітарної політики держави є подолання цивілізаційних розбіжностей та формування єдиної політичної нації. Для досягнення цієї мети слід відмовитись від примусового нав'язування цінностей, притаманних різним етносам, релігіям чи регіонам, а натомість виокремити базові, спільні для всіх громадян цінності, та активно популяризувати серед широкого суспільного загалу.

г) Сфера економічних відносин.

У постіндустріальному, а нині й в інформаційному суспільстві центральним суб'єктом економіки і господарювання стала людина – індивід, що втілює в собі знання, широкі технологічні можливості, розумовий потенціал, моральні цінності та культурні надбання цивілізації.

Економічні цінності – це ідеальні уявлення про цілі, до яких прагне людина у своїй економічній діяльності. Досліджуючи економічні цінності, С. Матвеева та Л. Лясота зазначили, що «...економічні цінності містять переваги відносно таких понять, як «багатство», «гроші», «засоби придбання доходів», а також відносно більш абстрактних категорій, таких як «капіталізм», «соціалізм», «індивідуалізм», «економічна свобода», «рівність» тощо. У будь-якому суспільстві, а також на рівні окремої соціальної групи функціонує своя ієрархія цінностей. Для одних груп населення багатство може оцінюватись як найвище благо, для інших – це «чиста совість». В одних суспільствах приватна власність може розглядатись як умова здійснення економічної та соціальної свободи індивіда, в інших – як соціальне зло, яке породжує соціальну нерівність і конфлікти» [239].

Зі свого боку О. Сомик уточнює, що в економічній площині цінності є основою певної економічної поведінки людини. До цінностей економічного характеру відносяться: господарча ініціатива, бажання жити краще інших,

підприємництво, матеріальна забезпеченість, добробут близьких, життєзабезпечення, накопичення інтелектуального капіталу тощо [338].

Критерієм, за яким оцінюються економічні цінності, є готовність людини брати активну участь в економічному процесі: виробництві й споживанні благ чи послуг, освіті, професійній діяльності тощо.

Цінності, що визначають життєдіяльність в економічній сфері, закріплені в Конституції України у вигляді норм, які стосуються забезпечення гідних умов життя громадян (зайнятість, житло, добробут, соціальна захищеність, право власності). В загальній системі конституційних прав та свобод людини самостійним видом є економічні права, що полягають у гарантованій можливості володіти, розпоряджатися чи користуватися економічними благами. Існує думка, що види та зміст економічних цінностей знаходяться не лише в рамках природно-правової концепції взаємовідносин між людиною і державою, а й залежать від характеру самої економічної системи, її співвідношення з соціальною політикою держави.

Проблема захисту економічних свобод і цінностей набула більшої актуальності після утвердження демократичних засад суспільного життя та переходу економіки України до системи ринкових відносин. На сучасному етапі формування і розвитку в Україні громадянського суспільства, становлення правової держави, появи механізмів захисту прав людини в економічній сфері, у громадян з'явилася реальна можливість активно захищати свої економічні права і свободи, що призводить до усвідомлення ними значущості економічних цінностей.

Слід також наголосити на нерозривному зв'язку між духовною, політичною та економічною культурою. Відтак, майбутні форма і зміст економічних цінностей залежатиме від свідомої поведінки людей та таких інституціональних умов, як: політична стабільність, наявність ефективних

правових регуляторів що захищають різні форми власності, безпека новостворених економічних структур, сприяння вкладенню капіталу, моральне здоров'я суспільства. Разом з цим слід пам'ятати, що в сучасних умовах рівень політичного і економічного розвитку держави визначає передусім людський капітал.

д) Сфера морально-духовних відносин.

Важливим напрямом удосконалення системи державного управління захистом національних цінностей є зміцнення духовних засад, на яких досягається стабільність і консолідація суспільства, переорієнтація свідомості людей з споживацьких й утилітарних прагнень на вищі ціннісні категорії, такі, як цінність самої людини, нації, повага до її самобутності, духовно-релігійна самоідентифікація українців, духовно-моральні ціннісні засади.

Функціонуючи як особливі сенсоутворюючі джерела життя суспільства і людини, духовні цінності відіграють роль важливого чинника у забезпечення соціальної і політичної стабільності в державі, а також критерія сталого розвитку держави. Духовні цінності, як зазначено в Законі України «Про національну безпеку України», будучи пріоритетом національних інтересів України, є невід'ємним елементом системи національної безпеки [143].

М. Боришевський розглядає духовність як суттєву характеристику особистості, багатовимірну систему, елементами якої є утворення в структурі людської свідомості й самосвідомості що віддзеркалюють найбільш актуальні погляди, інтереси, морально-релевантні потреби, ставлення до оточуючого світу, інших людей, до себе [44]. Відтак, духовні цінності являють собою найвищі принципи, вироблені соціальною системою для захисту і збереження своєї цілісності і єдності, саморегуляції та консенсусу в її підсистемах. Головною функцією системи духовних цінностей є соціальна: бути основою для інтеграції соціальних систем.

До переліку основних духовних цінностей українців традиційно відносять державність, православну віру й українську мову. Така система поєднує загальнолюдські та національні елементи. Вищими цінностями українців прийнято вважати любов, гідність, добро, патріотизм, справедливість, гуманізм, чесність, працелюбність.

Проблемою духовних цінностей нині стала деформація ціннісних орієнтацій. Причинами таких змін стали перехід до ринкових відносин та розвиток «дикого» капіталізму, хвилі економічних криз, розв'язана РФ гібридна війна. Наслідком цього стало домінування егоїстичного сприйняття світу, прагнення до збагачення й зниження толерантності людей. Як вважає Н. Гринчишин, основними шляхами і засобами подолання таких перекосів є орієнтація на поєднання здорових матеріальних і духовних потреб, залучення громадян до вищих духовних (християнських моральних) цінностей, утвердження ідеї верховенства потреб й інтересів людини над корпоративними інтересами [90]. Слід зауважити, що в контексті морально-духовних відносин завдання системи захисту національних цінностей – виховання у громадян України таких моральних якостей, як патріотизм, солідарність, готовність до взаємодопомоги.

Національна самосвідомість завдяки системі ідеалів і цінностей утворюється духовний та ідеологічний «фундамент» держави, визначаються орієнтири суспільного розвитку в майбутньому.

Окремо слід відзначити й консолідуєчий потенціал такої духовної сфери, як релігія, хоча й мати на увазі, що певні релігійні течії можуть нести й загрози українській державі і суспільству. Отже, формування толерантності у міжконфесійних відносинах та відносинах церкви і суспільства має ключове значення. Державні органи влади мають дбати про захист релігійного середовища від політизації та створювати максимально сприятливі умови для

діяльності тих релігійних організацій, що пропагують й утверджують в суспільстві високі моральні цінності, сприяють консолідації українського та інших етносів навколо державницьких ідей, забезпечують суспільну стабільність.

В сучасних умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, лавиноподібного потоку різноманітної інформації, що спрямована на користувачів глобальної мережі Інтернет, українці усе частіше піддаються негативним інформаційним впливам взагалі та цілеспрямованим інформаційним атакам зокрема (переважно через соціальні мережі та окремі інформаційні портали), що є складовими гібридної війни, яку веде проти України Російська федерація. Відтак, інформаційна безпека опинилася на передньому краї захисту національних інтересів України та її національних цінностей. За таких обставин доцільно запропонувати наступні невідкладні кроки:

- вдосконалити законодавство України щодо захисту інформаційного простору України у вигляді «Інформаційного кодексу України» та стимуляції розвитку вітчизняних інформаційних технологій;

- створити в Україні систему індикаторів, які фіксуватимуть напрями і стан розвитку інформаційного простору й інформаційного суспільства в динаміці;

- забезпечити координацію діяльності органів державного управління та місцевого самоврядування при підготовці і реалізації спеціальних заходів для забезпечення інформаційного захисту та інформаційної безпеки;

- забезпечити розробку та впровадження силами вітчизняних фахівців сучасних та ефективних систем, програмних продуктів і технічних засобів захисту інформації в телекомунікаційних та інформаційних системах і дата-банках;

– налагодити масове вітчизняне виробництво інноваційних інформаційно-технічних засобів захисту, збереження та передачі інформації;

– розробити і впроваджувати з постійним оновленням плани організаційно-правових та спеціальних виховних заходів, спрямованих на протидію інформаційним загрозам, формування у свідомості суспільства критичного ставлення до інформації, що може містити потенційні загрози;

– чітко сформулювати та популяризувати через засоби масової інформації єдину патріотичну, прийнятну для більшості громадян, державну ідеологію, яка б спиралася на культурно-історичні традиції та етно-культурне різноманіття;

– створити спеціалізовані державні структури та ефективні механізми для протидії гібридним інформаційним атакам РФ:

– забезпечити сталий розвиток інформаційної інфраструктури країни.

Політика щодо захисту національних цінностей має передбачати ефективні шляхи реагування на глобальні виклики. До найбільш значущих для України відносяться такі:

а) інформаційний виклик, який передбачає пришвидшення утвердження в Україні інформаційного суспільства, з одночасним захистом вітчизняного інформаційного простору від негативних зовнішніх інформаційних впливів;

б) ідентифікаційний виклик, який передбачає активізацію формування нової, загальнонаціональної ідентичності, з одночасним захистом від негативних зовнішніх впливів на національну мову, культуру, історичну пам'ять;

в) технологічний виклик, який передбачає перехід на сучасний технологічний рівень, що потребує активізації розвитку творчих здібностей громадян, глибокої гуманітаризації й фундаменталізації суспільного життя;

г) демографічний виклик, який передбачає врахування демографічних змін, що відбуваються у розміщенні та розподілу трудових ресурсів, що

потребує пошуку шляхів до зростання людського капіталу та збільшення інтелектуального потенціалу, у тому числі за допомогою державної стимуляції такого зростання як у матеріальній, так і духовній сферах;

д) екологічний виклик, який проявляється в істотному погіршенні екологічної обстановки в країні, що передбачає зміну екологічної свідомості суспільства, створення дієвої системи екологічної освіти;

е) динамічний виклик, який проявляється у вигляді відставання від динаміки змін глобальних проблем української суспільної свідомості, що передбачає кардинальне підвищення якості науки і освіти, та формування в суспільстві глобального мислення;

ж) світоглядний виклик, який передбачає прискорення змін у світоглядній парадигмі суспільства відповідно до нових умов, спричинених політико-економічними змінами та науковими досягненнями науки, посилення уваги до культури, освіти й релігії, в процесі формування нового, наукового світогляду на основі міждисциплінарного підходу;

з) моральний виклик, який передбачає протидію процесам деморалізації й комерціалізації суспільства, які нівелюють значення моральності та духовності.

Висновки до розділу 3

Визначено, що останніми десятиліттями в країнах Європи (у Німеччині, Франції, Великій Британії та ін.) було поступово сформоване спільне розуміння цінностей, яке спирається не тільки на принципи «Хартії Європейського Союзу про основні права» (гідність, свобода, рівність, солідарність, верховенство права), а на зміну усієї парадигми держуправління, яка орієнтується на засади партисипативної демократії та концепцію «м'якого впливу»), тобто на збалансоване поєднання багатьох напрямів й інструментів співпраці, урахування власних інтересів і пріоритетів та інтересів партнерів, активне

залучення до процесу міжнародної взаємодії неурядових організацій, цілеспрямовану роботу з майбутніми елітами різних країн та підтримку позитивного іміджу власної країни. Спільні для держав-учасниць і суспільств Європейського Союзу характеризується толерантністю, плюралізмом, справедливістю, релігійною терпимістю, солідарністю та гендерною рівністю.

З'ясовано, що європейська ідентичність ґрунтується на спільній політичній та історико-культурній спадщині, яка викристалізувала такі цінності:

- тотожне ставлення до життя людини, суспільства і держави, яке визначене ідеєю побудови суспільства, яке б враховувало і задовольняло потреб його членів;

- демократія результативного діалогу;

- верховенство права і рівність усіх перед законом;

- повага до людських прав і свобод;

- соціальна справедливість.

З'ясовано, що самосвідомість громадян Німеччини передусім пов'язана зі сприйняттям своєї держави як частини Європейського Союзу. Це відображається й у ставленні до інших культур та мігрантів, яких намагаються інтегрувати в німецьке суспільство, а також у дружньому, пропри складні стосунки в минулому, ставленні до сусідніх держав.

З'ясовано, що пріоритетними засобами захисту своєї національної ідентичності французи вважають громадянську освіту, а головним критерієм її ефективності стало усвідомлення громадянами Франції своєї приналежності до національно-державної спільноти, повага до державної мови, традицій та історії.

З'ясовано, що національними цінностями у Великобританії вважається збереження традицій і звичаїв, взаємна повага і толерантність, демократія, верховенство права, особиста свобода та мультикультурність.

Водночас ціннісна складова української ідентичності тяжіє у першу чергу до культурних національних цінностей. Саме в них відображені історичний досвід українців, їхні традиції й світоглядні уявлення, специфіка соціальних відносин.

Виявлений значний вплив європейських цінностей на ціннісні уявлення і розвиток українського суспільства передусім в царині еволюції духовної й матеріальної культури, що кореспондується з геополітичним вектором розвитку країни. Окреслено загальні тенденції та перспективи трансформації національної системи цінностей як передумову виникнення безпечного, збалансованого й гармонійного ціннісного простору в Україні.

Виявлено, що в контексті національної безпеки України найбільш важливими національними цінностями з державницької точки зору є патріотизм, почуття національної гідності, державний суверенітет, територіальна цілісність та міжнародні зв'язки. Найбільш важливими національними цінностями з точки зору суспільства є соціальна справедливість, рівність перед законом, добробут, гідність, міжконфесійна та міжетнічна злагода. Найбільш важливими національними цінностями з точки зору особистості є права і свободи людини, самоповага, право на приватну власність, внутрішня свобода, цілеспрямованість, впевненість у собі.

Також проведено ґрунтовний та актуальний SWOT-аналіз публічного адміністрування у сфері національної безпеки України, визначені його сильні та слабкі сторони, а також можливості та загрози. Крім того, запропоновано підхід до декомпозиції SWOT-аналізу на доцільні сфери публічного адміністрування та життєдіяльності держави.

З'ясовано, що партисипація – залучення суспільства та окремих громадян до державного управління національною безпекою сприяє захисту національних цінностей України. Це дозволило обґрунтувати пропозиції щодо створення

удосконаленої моделі державного управління національною безпекою відповідно до засад партисипативної демократії, що включає в себе такі складові, як концептуальна, інституційна, змістова, технологічна та результативна, та базується на людино-центристському, суспільно-центристському та державо-центристському підходах і принципах. Отже, науковий підхід у визначенні взаємозв'язків держави й ціннісних орієнтацій громадян дозволяє побудувати модель більш ефективного державного управління національною безпекою.

Визначено, що застосування партисипативної парадигми до державного управління дозволяє:

- встановити взаємоприйнятний баланс між цілями та цінностями громадянського суспільства та цілями та цінностями нації;
- досягти усвідомлення громадян своєї персональної причетності до справ держави;
- використовувати творчий потенціал українського громадянського суспільства шляхом участі у прийнятті управлінських рішень.

Запропонована модель удосконаленої системи державного управління національною безпекою, яка ґрунтується на різних теоретичних концептах та принципі загальнонаціонального консенсусу. Вказана модель передбачає участь громадян у розробці і реалізації програм у таких сферах, як соціально-гуманітарна, економічна, що сприяє досягненню взаємовигідного соціального компромісу. Крім того ця модель передбачає створення системи громадського контролю за захистом історико-культурної спадщини та національних цінностей України.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі узагальнено і вирішено актуальне наукове завдання, яке полягає у теоретичному обґрунтуванні ціннісних засад державного управління національною безпекою в умовах актуальних загроз національній безпеці України. Проведено комплексне дослідження ціннісних засад державного управління національною безпекою з метою оптимізації управлінських рішень у сфері національної безпеки України. Наукові результати дали можливість відповідно до поставлених завдань сформулювати такі висновки і пропозиції теоретичного та прикладного характеру.

1. Проаналізовано та узагальнено наукові підходи, принципи та методи дослідження основних ціннісних засад системи державного управління у сфері національної безпеки. Розкрито сутність національних цінностей з огляду на специфіку їх приналежності до особистісних, суспільних і державних, а також запропоновано відповідні класифікації як національних цінностей, так і державного управління системою національної безпеки. Висвітлені наукові підходи, принципи та методи державного управління системою національної безпеки.

Висвітлено та проаналізовано специфіку, зміст, структуру і функції державного управління у сфері національної безпеки на базі ціннісного підходу, зокрема визначено, що основною функцією системи національної безпеки країни визначається захист територіальної цілісності та суверенітету країни від зовнішніх і внутрішніх загроз, забезпечення на належному рівні життєдіяльності і розвитку українського суспільства, особливо в умовах соціальної, економічної політичної нестабільності, військових зазіхань та інших негативних явищ світової спільноти.

2. Розкрито сутність та функції захисту національних цінностей у системі державного управління національною безпекою, та на підставі цього проаналізовано та удосконалено термінологічну базу науки державного управління, а саме запропоновано визначення наступних понять:

«національні цінності» – це глибокі моральні та духовні світоглядні основи й принципи, на основі яких людина реалізує власну життєву програму. Вони притаманні не лише людині, а й суспільству, у якому сформувалася особистість, сприймаючи їх під час свого формування свідомо чи несвідомо; «державне управління національною безпекою в контексті ціннісних засад» – це забезпечення стабільної діяльності усіх суб'єктів системи національної безпеки (державних органів управління й місцевого самоврядування, громадських об'єднань і організацій, посадовців, окремих громадян), з метою адекватної протидії зовнішнім і внутрішнім загрозам, захисту прав та свобод людини, збереження національних і суспільних цінностей, відстоювання національних інтересів у межах, визначених законодавством країни, а також забезпечення захисту громадянських прав і свобод, вільної діяльності громадських спільнот, стабільного функціонування державних органів управління, а також захист інших життєво важливих цінностей й інтересів (економічних, культурних, політичних, соціальних, духовних, релігійних тощо) від внутрішніх і зовнішніх загроз, викликів та впливів.

3. Охарактеризовано історіогенез захисту національних цінностей українського суспільства в контексті державотворення, зокрема проведено ґрунтовний огляд формування ціннісних підвалин українського соціуму як складової національно-державницького формування суспільства, генезису базових ціннісних основ, морально-особистісної складової українців на протязі становлення українського етносу часів Київської Русі, періоду середньовіччя, утворення та розвитку Запорізької січі, російсько-польського поневолення,

революційно-демократичних рухів початку ХХ століття і вплив на цей процес зовнішніх та внутрішніх чинників: християнства, військових загроз захоплення територій, нав'язування чужорідної ідеології та звичаїв, вироблення власної національно-культурної ідентичності та основних моральнісних основ фундаментом яких виступають цінності рівності, взаємодопомоги, патріотизму, турботи про немічних та хворих, соборності, захисту власної землі, власних надбань, власного релігійного, культурного, та соціального середовища.

Визначено взаємовпливи на формування національних цінностей українського народу цінностей українського етносу та цінностей окремих прошарків та груп інших етнічних спільнот, що проживають та перебувають в Україні. При цьому цей процес постійний, відбувається у ході історіогенези матеріальної і духовної складових української культури, впливу політичних, економічних обставин, але на підґрунті саме національних традицій та сприяє національній і суспільній консолідації громадян України. Також національні суспільні цінності можуть бути структуровані за критеріями суспільно-політичної, економіко-соціальної, правової, ідеологічної, релігійно-моральнісної, культурно-мистецької, науково-інформаційної та інших сфер функціонування суспільства.

4. Визначені та обґрунтовані концептуальні засади державного управління захистом національних цінностей з урахуванням сучасних викликів і загроз національній безпеці України. Висвітлено коло суб'єктів, які виступають також і об'єктами системи національної безпеки, а саме, громадяни України, органи державної та місцевої влади, інститути демократичного громадянського суспільства, громадські та соціальні спільноти, мас-медіа концептуальною базою управління яких виступає безпека людини, безпека суспільства, безпека держави та охарактеризовано їх вплив на виявлення, прогнозування, своєчасне запобігання й нейтралізацію усіх видів загроз сталому функціонуванню й

розвитку кожної людини, суспільства й держави в цілому, а також їх базовим цінностям.

Також визначено основні зовнішні й внутрішні джерела загроз національній безпеці в тому числі у розрізі сфер життєдіяльності країни: економіки та фінансів, системи правопорядку, судової гілки влади, культури, охорони здоров'я, екології та захисту довкілля, освіти та науки, інформаційного середовища, релігійного середовища, серед яких загрози територіальній цілісності та державному суверенітету, ворожа діяльність іноземних держав, особливо держави – агресора, регіональне домінування окремих країн з метою утисків та нівелювання національних цінностей та інтересів українців, негативні інформаційні впливи та повідомлення, спрямовані на психологічну деморалізацію населення. Разом з цим - відсутність в Україні єдиної, чітко сформульованої державницької ідеології, суттєве падіння економіки, значне збідніння переважної частини українців, та загрозливе матеріальне розшарування у суспільстві, корупція на усіх ланках управлінської вертикалі, відсутність дієвих засобів контролю ланок судової та адміністративної влади, недосконалість чинного законодавства, диспропорціональну бюджетно-фінансову політику, відсутність належного фінансування галузей охорони здоров'я, освіти, науки, «відтік мізків», військові дії з російським агресором, відсутність дієвих та результативних реформ у ключових напрямках розвитку країни, падіння інтелектуально-освітнього рівня громадян. Саме тому основними фундаментальними цінностями сьогодення на думку українців стали цінності безпеки і наявність ефективної влади, яка у змозі захистити країну і суспільство, і забезпечити надійний безпековий простір. У цьому сенсі констатовано, що під час політичних потрясінь останніх років та початку широкомасштабної збройної агресії РФ актуальною політикою у сфері національної безпеки стає необхідність партисипатії громадських рухів і

об'єднань на приклади самоорганізації віськово-волонтерського руху, підтримки ідей національного спротиву і незламності та національної стійкості, активного формування системи національної самооборони. У площині державного управління системою національної безпеки це зумовлює необхідність зміни державно-центричного підходу до суспільно-центричного, в основі якого активне сприяння формуванню громадських ініціатив у напрямку захисту інтересів суспільства та держави, як основної складової державного управління сферою національної безпеки.

5. З'ясовано, що якість управлінських рішень зокрема у сфері національної безпеки буде повністю залежати від відповідної якості опрацювання інформації, яку покладено в основу цих рішень, а також рівнем вибору, та навичками застосування обраного наукового та дослідницького інструментарію, із застосуванням якого було здійснено дослідження, обробку інформації і отримання очікуваних результатів. Відповідно до цього досліджуючи сферу державного управління у сфері національної безпеки було проведено розширений SWOT-аналіз публічного адміністрування національною безпекою України застосовуючи використання ціннісно-орієнтованого підходу, в основі якого покладено цінність тих елементів життєдіяльності людини, суспільства, держави, які набувають найвищої ваги у той чи інший момент існування держави з визначенням позитивних і негативних складових, загроз, що здійснюються на цю сферу і можливостей, які слід застосувати при вирішенні питань функціонування і розвитку заходів і засобів управлінського впливу, розробки поточних та майбутніх стратегій безпекового середовища країни.

Визначено, що до основних сильних сторін (Strengths) державного управління у сфері національної безпеки України належать: поділяння українцями європейських цінностей і впевнений рух України у цьому напрямі;

окремі рішення та дії органів влади щодо подолання корупції; проведення судової реформи як ключового елементу становлення правової держави; відновлення довіри громадян до представницької демократії, передусім можливості обирати на були обраними; підтримка України та його суспільства з боку провідних демократичних держав та ЄС.

До числа можливостей (Opportunities) віднесено наступні чинники: сталий економічний розвиток як запорука успіху зміцнення національної безпеки; захист, створення ефективного сектору безпеки й оборони; підвищення обороноздатності держави; відновлення територіальної цілісності держави; інтеграцію України до ЄС; формування ефективної системи стратегічного партнерства з демократичними країнами та міжнародними організаціями; Формування ефективної системи міжнародних гарантій національної безпеки у сфері державної безпеки; системне подолання корупції; оборона і відновлення територіальної цілісності держави; культивування цінностей демократичного світу і національної безпеки України в українському суспільстві і світі.

До числа слабких сторін (Weakness) можливо віднести наступні: «сповідування» цінностей «руського міра» частиною населення України; сепаратизм; етнічні конфлікти у Криму та на Закарпатті; міжконфесійні конфлікти, русифіковану мовно-культурну сферу; військові дії на території України і спричинену ними гуманітарну катастрофу; недостатній контроль за дотриманням законодавства у сфері національної безпеки.

До числа основних загроз (Threats) віднесено такі чинники: фактичну втрату демократичних цінностей у державі; порушення територіальної цілісності; військову агресію та фактичну окупацію Російської Федерації у Криму та на Сході України; політичне нівелювання Будапештського меморандуму щодо гарантій безпеки України; відсутність надійних зовнішніх гарантій безпеки для України; прояви корупції, які досягли критичного рівня на

поточному моменті розвитку суспільства; неефективну систему публічного адміністрування та державного управління у сфері національної безпеки України; відсутність спадкоємності політичного вектору публічного адміністрування у сфері національної безпеки.

Запропоновано у напрямку удосконалення SWOT-аналізу державного управління у сфері національної безпеки України подальшу його декомпозицію та диференціацію, відповідно до окремих сфер життєдіяльності (економіка, фінанси, ПЕК, ЖКГ, охорони здоров'я, освіти та науки, військово-оборонної, природоохоронної, фінансово-бюджетної, гуманітарної, промислового і аграрного секторів та інших), що розширить і поглибить відповідний аналіз і дасть змогу, на основі його опрацювання, більш точно і широко визначити або скоригувати напрями його удосконалення.

6. Розроблено принципи побудови партисипативної моделі державного управління національною безпекою на основі ціннісних засад, в основу яких покладено взаємопов'язані та взаємообумовлені концептуальну, інституційну, змістову, технологічну складові, що ґрунтуються на аксіологічному, державоцентричному, суспільноцентричному та людиноцентричному наукових підходах та принципах партисипативної та деліберативної демократії, які забезпечують активізацію громадської участі у державному управлінні.

Визначено, що основним перспективним напрямком розвитку демократичного суспільства, а відтак і ефективної системи державного управління сферою національної безпеки на засадах демократії є партисипативний підхід, що характеризується активним залученням суспільно-активних громадських організацій та окремих громадян до прийняття управлінських рішень на підставі дотримання відповідних принципів такої співпраці і виступає моделлю прямої взаємодії суспільства і держави. Доведено, що партисипативна модель державного управління національною безпекою

може виступати пріоритетним напрямком розвитку державного управління, забезпечуючи при цьому демократичний характер поступу країни на основі ціннісних засад українського соціуму.

7. Досліджено, що культурно-ментальні особливості країн європейської спільності, які забезпечили побудову Європейського Союзу, відображені передусім як ціннісні основи цього наддержавного і наднаціонального утворення у відповідних установчих документах, зокрема Маастрихтському «Договорі про Європейський Союз», Лісабонській «Угоді про внесення змін в Угоду про Європейський Союз» «Угоді про заснування Європейської Спільноти», «Копенгагенських критеріях членства в ЄС», проекті «Договору про запровадження Конституції для Європи», копенгагенській «Декларації про європейську ідентичність».

Основними ціннісними принципами, на яких базується співдружність ЄС є: рівність усіх громадян перед Законом; повага прав людини; соціальна справедливість; принцип результативної демократії; ідентичне для усіх народів ставлення до їхнього життя, що сформувалося на ідеях побудови суспільства, яке служить потребам людей; солідарність між своїми народами на основі принципу поваги до їх історії, культури і традицій. При цьому саме пріоритет ціннісних основ європейської спільноти відображено у «Хартії Європейського Союзу про основні права», яка присвячена, на противагу іншим документам, у яких пріоритет віддається більш економіко-центрованим питанням функціонування ЄС, саме правам країни та громадян і ціннісним основам цих прав. Зокрема преамбулою передбачено, намір країн-членів договору, будувати разом мирне майбутнє на основі спільних цінностей, розвивати ці цінності та різноманіття культур країн-учасниць і організації їх публічної влади на усіх рівнях.

Також досліджено, що попри активні об'єднавчі процеси європейської

інтеграції досягти можливості прийняття спільного для ЄС Основного Закону – Конституції ЄС досягти не вдалося, оскільки національна самобутність кожної з країн – членів ЄС не може набути рис уніфікованої системи та має розвиватися за своїми внутрішніми процесам. Приклад Великої Британії, зокрема ситуації з Брексит наочно підтверджує підтримку цінностей вільного волевиявлення позиції країни і народу у вирішенні власних цілей та інтересів розвитку країни, демократичні принципи прийняття рішень та досвід вирішення складних питань інтеграції та індивідуального підходів визначення напрямків розвитку країни.

8. Проаналізовано та висвітлено ціннісні надбання країни Європи для переосмислення і залучення до запозичень у розвиток власної системи державного управління сферою національної безпеки України передусім формування прихильного відношення до процесів міжнаціональних та міждержавних комунікацій, толерантності до інших культур і традицій, національної дипломатії (і чужому наuczайтесь, і свого не цурайтесь), розвиток власної національної ідентичності: мови, традицій, звичаїв, релігійного різноманіття, ментальних особливостей, освіти. Зокрема, сильною стороною Великої Британії є вагома підтримка власних традицій острівної європейської держави, які попри активний вплив глобалізованої уніфікації підтримує більшість населення країни та активно культивує у власному повсякденному житті. Також на рівні держуправління британська концепція «м'якої сили» може бути адаптована до політико-управлінського інструментарію вирішення багатьох проблем «м'якими» шляхами, з мінімумом конфронтації і агресивного впливу.

Особливістю французької політики захисту національної ідентичності виступає захист та розвиток французької мови, ґрунтовна освіта молоді щодо глибинних історичних подій формування країни, створення культурних здобутків країни, культивування регіональних особливостей та тонкощів,

гордості за власний французький шарм і підтримка власних французьких феноменів (мода, виноробство, кухня, чуттєвість та інші національні тренди).

Попри складні історичні реалії цінності німецького суспільства також мають привабливі сторони і досить близькі українцям, зокрема, повага до власної землі, працьовитість, наполегливість, консерватизм, нахил до ґрунтовної освіти, професійної реалізації, матеріальних та духовних досягнень. При цьому свідомістю сьогоденної Німеччини є передусім проєвропейський шлях розвитку і ідентифікація себе як саме європейців. Констатовано, що такий ціннісний базис країни ЄС став активною передумовою створення цієї спільноти на засадах спільного історичного минулого на цінностях рівності перед законом і судом, толерантності, поваги до себе та інших, соціальної справедливості і поваги до індивідуальних прав і свобод людини. Визначено що активний взаємовплив у сферах культури, політики, держуправління, економіки, соціальних відносин, освіти, науки, приватних комунікацій на рівні ціннісних основ між країнами європейської спільноти ґрунтовно сприяє розвитку матеріальних і духовних надбань української культури, збагачує національну складову українців та активізує розвиток країни як європейської нації і суверенної країни демократичного спрямування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авалиани С.Ш. Природа знания и ценности. Тбилиси: Мецниереба, 1989. 182 с.
2. Алексеев П.В. Панин А.В. Философия. М.: Проспект, 1999. 576 с.
3. Амстердамський договір. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Амстердамський_договір. (дата звернення: 03.11.2022).
4. Аналітична доповідь Національного інституту стратегічних досліджень до позачергового Послання Президента України до Верховної Ради України “Про внутрішнє та зовнішнє становище України у сфері національної безпеки”. К.: НІСД, 2016. 148 с.
5. Андрущенко В.П. Освіта України в контексті суспільних проблем та суперечностей. *Розвиток педагогічної і психологічної наук в Україні 1992– 2002*. Х., 2002. С. 3–16.
6. Андрущенко В. Поняття культури: філософський дискурс на рубежі століть. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32262/Andrushchenko.pdf;jsessionid=A3B1DC9FDBCEC469B9C85CE0B6842AA1?sequence=1> (дата звернення: 24.01.2023).
7. Анисимов С.Ф. Духовные ценности: производство и потребление. М.: Мысль, 1988. 253 с.
8. Анисимов С.Ф. Ценности реальные и мнимые: критика христианского истолкования и использования ценностей жизни и культуры. М.: Мысль, 1970. 183 с.
9. Антология мировой философии: в 4-х т. М.: Мысль, 1970. Т. 2. 776 с.
10. Антонович В. Б. Про козацькі часи на Україні. К.: Дніпро, 1991. 238 с. URL: http://indragop.org.ua/books/volodimir-antonovich_pro-kozatski-chasi-na-ukrajin.pdf. (дата звернення: 18.04.2022).

11. Аристотель. Сочинения: в 4-х т. М.: Мысль, 1983. Т. 4. 830 с.
12. Багалій Д. І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків: Держвидав України, 1926. 397 с.
13. Багалій Д. Нарис української історіографії. Джерелознавство. К.: Друк. ВУАН, 1925. Вип. 1. 138 с.
14. Баймуратов М. А. Международно-правовые аспекты становления и развития европейской системы безопасности на пороге XXI века. Одесса: Юридическая литература, 2004. 182 с.
15. Бакиров В.С. Ценностное сознание и активизация человеческого фактора. Х.: Вища школа, 1998. 152 с.
16. Бакіров В.С. Історичні форми ціннісної свідомості. *Вісн. Харків. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна*. 2001. № 511, Вип. 12. С. 9–15; № 527. Вип. 13. С. 9–13.
17. Балакірева О. М., Дмитрук Д. А. Політична ситуація та соціально-економічні настрої населення України: червень 2007 р. *Український соціум*. 2007. № 3 (20). С. 150–165. URL: <http://www.uisr.org.ua/journal>. (дата звернення: 21.10.2021).
18. Барг М. А. Эпохи и идеи: становление историзма. М.: Мысль, 1987. 354 с. URL: https://imwerden.de/pdf/barg_epokhi_i_idei_1987.pdf. (дата звернення: 14.08.2021).
19. Бевз Т. Соборність України: виклики і загрози. “Наукові записки” ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. URL: http://ipiend.gov.ua/wpcontent/uploads/2018/11/bevz_sobornist.pdf. (дата звернення: 23.07.2021).
20. Бердяев Н.А. Воля к жизни и воля к культуре. На переломе: Философские дискуссии 20-х годов. М.: Политиздат, 1990. С.73–84.
21. Бердяев Н.А. О назначении человека. М.: Республика, 1993. 383 с.

22. Береза Н. В. Правові цінності та принципи як основоположні засади розвитку кримінального права України. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2011. №1. С. 106–114.

23. Білинська М. М. Теоретичні основи державної кадрової політики в Україні: виклики часу. *Інновації в державному управлінні: системна інтеграція освіти, науки, практики*: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю. (Київ, 27 трав. 2011 р.): у 2 т. / за заг. ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, С. В. Загороднюка. К.: НАДУ, 2011. Т. 2. 544 с.

24. Білоскурська О. В. Категорія “цінності” в конституційному праві. *Науковий вісник Чернівецького національного університету: зб. наук. праць. Юридичні науки*. Вип. 765. Чернівці: Рута, 2015. С. 35–39. URL: <http://lawreview.chnu.edu.ua/visnuku/st/765/6.pdf>. (дата звернення: 28.07.2022).

25. «Блакитна карта» і «відтік мізків»: ЄС шукає рівновагу. Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24531659.html>]. (дата звернення: 17.07.2022).

26. Блок М. Апология истории или ремесло историка. М., 1973. 236 с. URL: https://imwerden.de/pdf/blok_mark_apologoya_istorii_1973.pdf. (дата звернення: 17.07.2022).

27. Блюмкин В. А. Мир моральных ценностей. М.: Знание, 1989. 36 с.

28. Бодрук О. С. Структури воєнної безпеки: національний та міжнародний аспекти: Монографія. Київ: НІПМБ, 2001. 300 с.

29. Бойко Ю. Творчість Тараса Шевченко на тлі західноєвропейської літератури Мюнхен: Український вільний університет, 1956. 79 с.

30. Бондаренко Г.І. Загальнолюдські й національні морально-духовні цінності як основа формування особистості. *Проблеми освіти: Науково-метод. зб.* / гол. ред. В.О.Зайчук. К.: Наук.-метод. центр вищ. освіти, 2000. Вип. 20. С.193-201.

31 Бондарчук П. С. Ціннісні трансформації суспільства: український вимір. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 20. С. 134–138.

32. Бондарчук П. С. SWOT-аналіз сучасних викликів і загроз публічного адміністрування у сфері національної безпеки з використанням ціннісного підходу. *Публічне адміністрування та національна безпека*. Видавничий дім «Інтернаука». URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2021-2-7060> (дата звернення: 17.03.2023).

33. Бондарчук П.С. Ціннісні аспекти цифровізації державного управління: безпековий вимір. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 9 (11). С. 386 – 395. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-9\(11\)-386-394](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2022-9(11)-386-394) (дата звернення: 17.03.2023).

34. Бондарчук П.С. Національні цінності як підвалини формування ідеології миру в умовах воєнних загроз. *«Соціальне прогнозування та проектування майбутнього країни: світогляд миротворення»*. Матеріали VIII Міжнародної наукової конференції (23 березня 2018 року, м. Запоріжжя) / М.А. Лепський (гол. ред.), І.О. Кудінов (наук. ред.), ред. кол. О.А. Безрукова, Т.І. Бутченко, В.О. Скворець, Є.Г. Цокур. Запоріжжя: КСК-Альянс, 2018. С. 46-48.

35. Бондарчук П.С. Ціннісні аспекти компетентностей фахівців з публічного управління національною безпекою. *Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі: матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 30 листоп. 2018 р.)* / за заг. ред. В. С. Куйбіди, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ: НАДУ, 2018. С. 47-49.

36. Бондарчук П.С. Модель системи національної безпеки України. *Публічне управління та публічна служба в Україні: стан проблеми та перспективи розвитку: матеріали науково-практичної конференції за*

міжнародною участю (07-08 вересня 2018 р., м. Київ) / за заг. ред. В.С. Куйбіди, М.М. Білинської, В.Л. Федоренка. Київ: видавництво Ліра-К, 2018. С.81-84.

37. Бондарчук П.С. Соціальна безпека як чинник забезпечення національної безпеки України в умовах сучасних викликів та загроз. *Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі*: матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених (Київ, 22 лист. 2019 р.): / за заг. ред. М. М. Білинської, О. М. Петроє, І. О. Дегтярьової. Київ: НАДУ, 2019. С. 45-47.

38. Бондарчук П.С. «Формування громадянського суспільства як ціннісної складової національної безпеки в умовах глобалізаційних трансформацій. *Україна 2030: Публічне управління для сталого розвитку*: матеріали щоріч. міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 2020 р.): у 3 т. / за заг. ред. А.П. Савкова, М.М. Білинської, О.М. Петроє. Київ: НАДУ, 2020. Т.2. С.16-18.

39. Бондарчук Павло. Пандемія Covid-19 як виклик та активне джерело трансформацій ціннісних засад суспільства. *Теорія та практика публічного управління та адміністрування у XXI сторіччі*: матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф. за міжнар. участю здобувачів вищої освіти та молодих вчених в рамках заходу «Школа розвитку молоді» (Київ, 25 листоп. 2020 р.) / за заг. ред. А. Савкова, М. Білинської, О. Петроє, І. Дегтярьової. Київ: НАДУ, 2020. С. 30-32.

40. Бондарчук П.С. Концепт україноцентризму як ціннісний вектор країни. Між Сциллою регіоналізації та Харибдою глобалізації: Куди рухатися Україні? *Соціально-політичні процеси в Україні та світі у контексті глобалізаційних перетворень*: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Ірпінь, 23 квітня 2021 року) / укладачі: Чупрій Л. В., Мухін І. М. Ірпінь: Університет ДФС України, 2021. С. 25-31.

41. Бондарчук Павло. Активний спротив військовій агресії РФ проти України як сформований фактор ціннісного базису українського народу. *Шевченківська весна – 2022: публічне управління та державна служба: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених* (Київ, 19 квіт. 2022 р.) / за заг. ред. Л. Г. Комахи, О. М. Андрєєвої. Київ: ННІ ПУДС КНУ, 2022. С. 90-93.

42. Борисенко В. Україна середини XVII ст. у спогадах сучасників. *Київська старовина*. 1995. № 4. С. 43

43. Бориславська О. М. Загальноєвропейські конституційні цінності як основа європейської моделі конституціоналізму. *Часопис Київського університету права*. 2015. № 2. С. 54–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chkur_2015_2_14. (дата звернення: 18.11.2022).

44. Боришевський М.Й. Духовні цінності в становленні особистості громадянина. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1. С. 144-150. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/19596193.pdf>. (дата звернення: 18.11.2022).

45. Боришевський М.Й. Духовні цінності як детермінанта громадянського виховання особистості. *Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб.* К., 1997. С. 21–25.

46. Боришевський М.Й. Національні цінності у структурі громадянської свідомості та самосвідомості особистості. *Ціннісні орієнтації у громадянському становленні особистості: наук.-метод. зб.* Дрогобич: Відродження, 1998. С. 11–14.

47. Борусевич О.А. Міжпоколінна трансформація етнічних цінностей (на прикладі українського етносу України): дис. канд. соціол. наук: 22.00.03. К., 1999. 183 с.

48. Братусь Б.С. К изучению смысловой сферы личности. *Вестник МГУ. Серия 14. Психология*. 1981. № 2. С.46–56.

49. Брензович К. Роль Великобританії у політичній та економічній інтеграції Європейського Союзу. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. URL: http://www.visnyk-econom.uzhnu.uz.ua/archive/10_1_2016ua/14.pdf (дата звернення: 18.11.2022).
50. Бромлей Ю.В. Очерки теории этноса. М., 1983. 418 с.
51. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. М.: Наука, 1987. 333 с.
52. Бурдые П. Культурное поле. *Контексты современности*. Казань: изд-во КГУ, 1995. С. 45 – 126.
53. Бурдые П. Формы капитала. *Экономическая социология*. 2002. Т. 6. С. 60-74.
54. Бутківська Т.В. Проблема цінностей у соціалізації особистості. *Цінності освіти і виховання: наук.-метод. зб. / за ред. О.В.Сухомлинської*. К.: АПН України, 1997. С.27–31.
55. Бутківська Т.В. Ціннісний вимір соціалізації учнів. *Педагогіка і психологія*. 1997. №1 (14). С 130 – 137.
56. Василенко В. О. Цінність і оцінка. К.: Наук. думка, 1964. 160 с.
57. Вебер М. Избранное. Образ общества. – М.: Юрист, 1994. 704 с.
58. Вебер М. Избранные произведения / сост., общ. ред. и послесл. Ю.Н.Давыдова; предисл. П.П. Гайденко. М.: Прогресс, 1990. 808 с.
59. Вегас Х.М. Ценности и воспитание. Критика нравственного релятивизма. СПб.: Издательство С.-Петербур. ун-та; Издательство Рус. христ. гуманит. Акад., 2007. 225 с.
60. Виндельбанд В. Философия культуры: избранное. М.: Изд-во Рос. АН, 1994. 349 с.

61. Виноградов В. Д. Политические ценности в жизнедеятельности людей. *Тугариновские чтения: материалы научной сессии. Серия «Мыслители», выпуск 1.* СПб.: Санкт-Петербургское философское общество, 2000. С. 11–14.
62. Висоцька О.Є. Моральні цінності як основи взаємодії суспільства з природою: дис. канд. філос. наук: 09.00.03. – Д.: 2002. 194 с.
63. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посіб. Дрогобич: Коло, 2003. 528 с.
64. Вишневський О. Український виховний ідеал і національний характер (витоки, деформації, і сучасні виклики. Дрогобич: Видавець Святослав Сурма, 2010. 160 с.
65. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики: вибр. наук. праці. К.: НІСД, 2016. 528 с.
66. Возжеников А.В. Национальная безопасность (теория, политика, стратегия): моногр. М.: НПО Модуль, 2000. 240 с.
67. Возняк М. Історія української літератури. Львів: “Світ”, 1994. Кн. 2. 555 с.
68. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу. К.; Івано-Франківськ: Плай, 1999. 293 с.
69. Войтыла К. Основания этики. *Вопросы философии.* 1991. №1. С. 29–60.
70. Войтович Р. В. Глобалізаційні виклики національної безпеки: геополітичний аспект. *Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї.* К., 2010. Вип. 20. С. 285–297.
71. Вольф Пуле. Больше мягкой силы для Европы! URL: <https://inosmi.ru/politic/20170801/239948657.html>. (дата звернення: 18.11.2022).

72. Всесвітній форум українців. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Всесвітні_форуми_українців. (дата звернення: 18.11.2022).

73. Выжлецов Г.П. Аксиология: становление и основные этапы развития. *Социально-педагогический журнал*. 1996. №1. С.86–99.

74. Гандзюк А. М. Механізми забезпечення стабільності депутатських фракцій: порівняльний аспект. *Державне будівництво*. № 1. 2016. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeVu_2016_1_7.pdf (дата звернення: 18.11.2022).

75. Гандзюк А. М. Удосконалення механізмів забезпечення фракційної стабільності парламенту України: дис. канд. держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2018. 282 с.

76. Гартман Н. Этика: научное издание / под ред. Ю.С. Медведева, Д.В. Складнева. СПб.: Владимир Даль, 2002. 707 с.

77. Гегель Г. В. Ф. Философия права. М.: Мысль, 1990. 524 с.

78. Гегель Г. Энциклопедия философских наук: В 3 т. Т. 1. Наука логики. М.: Мысль, 1974. 452 с.

79. Гегель Г. Основи філософії права, або природне право і державознавство / пер. з нім. Р. Осадчука, М. Кушніра. К.: Юніверс, 2000. 336 с.

80. Гидденс Энтони. Устройство общества. М.: Академический проект, 2005. 528 с.

81. Гоббс Т. Сочинения: В 2 т. / сост. В.В. Соколов. М.: Мысль, 1982. Т.1. 621 с.; 1991. Т.2. 731 с.

82. Гогвуд Б.В., Ган Л.А. Аналіз політики реального світу. К.: Основи, 2004. 396 с.

83. Гончаренко О.М., Лисицин Е.М., Вагапов В.Б. Поняття національної безпеки в контексті національних інтересів України. *Наука і оборона*. 2002. № 1. С. 18–24.

84. Горбулін В.П. Без права на покаєння. Київ: Фоліо, 2010. 384 с.
85. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Стратегія національної безпеки України в аксіологічному вимірі: від “суспільства ризику” до громадянського суспільства. *Стратегічна панорама*. 2005. №2. С. 13–27.
86. Горбулін В.П., Качинський А.Б. Засади національної безпеки України: підручник. К.: Інтертехнологія. 2009. 272 с.
87. Гоцуляк В.М. Українська державна ідея в політичній думці козацької доби. *Вісник Маріупольського державного університету. Серія: історія, політологія*, 2018, вип. 21. с. 129.
88. Грачоті С. Українська культура XVII ст. і Європа. *Всесвіт*. 1995. № 3–4. С. 147–148.
89. Григорій Сковорода. Повне зібрання творів. У 2-х томах. / зав. ред. С. М. Перевертун. К.: Наукова Думка, 1973. Т. 1. 531 с. Т. 2. 574 с.
90. Гринчишин Н.І. Проблема духовного та національного відродження українського суспільства: соціально-філософський аспект. *Вісник Черкаського університету*. Вип. 210. URL: <http://eprints.cdu.edu.ua/360/1/N210p094-098.pdf> (дата звернення: 18.11.2022).
91. Гриценко О. А. Культурна трансформація в сучасній Україні: основні чинники та загальний характер змін. URL: http://www.culturstudies.in.ua/sekcija_pl_v2php. (дата звернення: 19.11.2022).
92. Грицяк І. А. Управління в Європейському Союзі: теоретичні засади: монографія. К.: Вид-во НАДУ, 2005. 236 с.
93. Грубов В.М. Україна і Захід: інформаційно-аксіологічний аспект національної безпеки. *Політологічний вісник*. Збірник наукових праць. – К.: ІНТАС, 2009. Вип. 40. С. 495–506.
94. Гуманітарна політика Української держави в новітній період: монографія / за ред. С. І. Здіюрука. К.: НІСД, 2006. С. 25.

95. Гуманітарна політика це трансформація свідомості. URL: <http://hromadskeradio.org/antena/gumanitarna-polityka-ce-transformaciya-svidomosti-vlad-troyickyyu>. (дата звернення: 18.11.2022).
96. Гуссерль Э. Логические исследования. Рига, 1988. Т.2. С.282–297.
97. Дахова І. І. Участь громадян в управлінні державними справами питання теорії та практики. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/12352/1/Dahova_102-109.pdf. (дата звернення: 18.11.2022).
98. Дем'янчук О. П. Піраміда Маслоу як методологія пояснення політичної участі. *Наукові записки НаУКМА*. Том 134. Політичні науки. С. 12-16.
99. Державна політика в соціогуманітарній сфері: підручник / авт. кол.: В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, П. К. Ситник та ін.; за заг. ред. В.А.Скуратівського, В.П.Трощинського. К.: НАДУ, 2010. 284 с.
100. Державна політика і демократичне урядування: становлення та взаємовплив: підручник / авт. кол.: Е. А. Афонін, Т. В. Бельська, Я. В. Бережний та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. В. Тертички, В. А. Шахова. К.: «К.І.С.», 2016. 264 с.
101. Дефранс К., Пфаль У. На службі франко-німецького зближення. Діалог істориків по обидва береги Рейну. *Європа та її болісні минувшини*. Київ: “Ніка-Центр”, 2009. С. 98–108.
102. Деякі питання Українського інституту національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/684-2014-п>. (дата звернення: 18.11.2022).
103. Дзвінчук Д. І. Про вдосконалення управління освітою і наукою України на основі концепції інтелектуалізації. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2016_1/4.pdf. (дата звернення: 18.11.2022).

104. Дильтей В. Собрание сочинений в 6 т. / под ред. А. В. Михайлова и Н. С. Плотникова. Т. 1: Введение в науки о духе. М.: Дом интеллектуальной книги, 2000. С. 270–730.

105. Директор НІСД Ростислав Павленко провів публічну лекцію для журналістів у дискусійному медіа-майданчику “Наш Формат”. *Національний інститут стратегічних досліджень*. 13.11. 2018. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/3183/> (дата звернення: 18.11.2022).

106. Довгаль Ю. С. Інформаційна безпека як складова національної безпеки України. *Актуальні проблеми управління інформаційною безпекою держави*. URL: https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_54325835.pdf. (дата звернення: 18.11.2022).

107. Договір про Європейський Союз. URL: http://zakon.rada.gov.ua/cgi_bin/laws/main.cgi?nreg=994_029. (дата звернення: 18.11.2022).

108. Договір про запровадження Конституції для Європи. URL: <http://www.uazakon.com/big/text312/pg1.htm>. (дата звернення: 18.11.2022).

109. Договір про заснування Європейської Спільноти (Договір про заснування Європейського економічного співтовариства). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_017#Text (дата звернення: 18.11.2022).

110. Договір про Європейський Союз 1992 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_029#Text. (дата звернення: 18.11.2022).

111. Долженко В. А. Взаимодействие общечеловеческих и национальных ценностей как отражение взаимодействия культур. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*: зб. наук. пр. / Гол. ред. Г. П. Шевченко. Луганськ: Вид-во Східноукр. нац. ун-ту ім. В. Даля, 2004. Вип. 6. С. 255-265.

112. Долинська Л. В. Психологія ціннісних орієнтацій майбутнього вчителя. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2008. 124 с.

113. Донеллі Дж. Права людини у міжнародній політиці / пер. з англ. Т. Завалій. Л.: Кальварія, 2004. 280 с.
114. Донцов Д. Вибрані твори: У 10 т. Т. 1: Політична аналітика (1912—1918 рр.) / упоряд., передм., комент. О. Багана. Дрогобич - Львів: ВФ «Відродження», 2011. 328 с.
115. Дорошенко Д. І. Огляд української історіографії. Державна школа: історія, політологія, право. К., 1996. URL: <http://archeos.org.ua/wp-content/uploads/2013/07/Дорошенко.pdf>. (дата звернення: 18.11.2022).
116. Драгоманов, М. Вибране («мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні»). К.: Либідь, 1991. 476 с.
117. Дробницький О.Г. Некоторые аспекты проблемы ценностей. *Проблема ценности в философии* / Под ред. А.Г. Харчева. М.-Л.: Наука, 1966. 260 с.
118. Дубов Д. В., Ожеван О. А, Гнатюк С. Л. Інформаційне суспільство в Україні: глобальні виклики та національні можливості: аналіт. доп. К.: НІСД, 2010. 64 с.
119. Дьюи Дж. Реконструкція в філософії / пер. с фр. М.: Логос, 2001. 161 с.
120. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение / пер. с фр., составление, послесловие и примечания А.Б.Гофмана. М.: Канон, 1995. 352 с.
121. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.: Ю. П.Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред.Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трощинського, Ю. П. Сурміна. К.: НАДУ, 2010. 820 с.
122. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук. ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк та ін.; Національна академія державного управління при Президентіві України. К.: НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування / наук. ред.

кол.: В. С. Загорський, С. О. Телешун та ін.; Львівський регіональний інститут державного управління Національна академія державного управління при Президентові України. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. 630 с.

123. Ерасов Б. Социальная культурология: учеб. пособие. М.: Аспект Пресс, 1998. 591 с.

124. Єленський В. Держава та релігійні інституції в Україні до і після Помаранчевої революції: політичний дискурс. *Релігійна свобода. Взаємини держави і релігійних організацій: правові та політичні аспекти*. Науковий щорічник. Київ: 2006. С. 98–110.

125. Єленський В. Велике повернення: релігія у глобальній політиці та міжнародних відносинах кінця ХХ – початку ХХІ століття. Львів: Вид-во Укр. катол. унту, 2013. 504 с.

126. Житарюк І. Глобалізація і проблеми інтелектуальних ресурсів України *Персонал*. 2007. № 11–12. С. 116–120.

127. Жулинський М. Гуманітарний розвиток України, або як нам набутти духовну ідентичність. *Імідж. Уа*. 2008. № 3. С. 3–6.

128. З історії мовного регулювання Франції. Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/3545488.html> (дата звернення: 19.11.2022)

129. Заболотна В.О. Духовно-етичні цінності в умовах глобалізації. *Духовні засади розвитку людства в епоху глобалізації та українська перспектива*. К.: Нац. акад. упр., 2005. С. 247–250.

130. Закон України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» від 27.01.1995 р. № 32/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 19.11.2022).

131. Закон України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» від 05.06.2012 р. № 5073-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#text> (дата звернення: 19.11.2022).

132. Закон України “Про вищу освіту” від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. (дата звернення: 19.11.2022).

133. Закон України “Про Державну прикордонну службу України” від 03.04.2003 №661-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/661-15/conv>. (дата звернення: 19.11.2022).

134. Закон України “Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України” від 15 квітня 2014 року №1207-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>. (дата звернення: 19.11.2022).

135. Закон України “Про Кабінет Міністрів України” від 27.02.2014 р. №794-VII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/794-18>. (дата звернення: 19.11.2022).

136. Закон України «Про культуру» від 14.12.2010 р. № 2778-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2778-17#Text> (дата звернення: 19.11.2022).

137. Закон України «Про кінематографію» від 13.01.1998 р. № 9 / 98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 19.11.2022).

138. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 27.05.1997 р. №280/97-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/280/97-вр>. (дата звернення: 19.11.2022).

139. Закон України Про місцеві державні адміністрації: від 09.04.1999 р. № 586-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/586-14>. (дата звернення: 19.11.2022).

140. Закон України «Про музеї та музейну справу» від 29.06.1995 р. № 249/95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/249/95%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 19.11.2022).

141. Закон України «Про національний архівний фонд і архівні установи» від 24.12.1993 р. № 3814 – XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3814-12>. (дата звернення: 19.11.2022).

142. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.1999 № 679-XIV. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/679-14>. (дата звернення: 19.11.2022).

143. Закон України «Про національну безпеку України» від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 19.11.2022).

144. Закон України “Про Національну програму інформатизації” від 4 лютого 1998 року № 74/98-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 19.11.2022).

145. Закон України «Про громадські об'єднання» від 22.03.2012 р. № 4572-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4572-17#Text>. (дата звернення: 19.11.2022).

146. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 19.11.2022).

147. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. № 964-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>. (дата звернення: 19.11.2022).

148. Закон України «Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. №1805 – III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>. (дата звернення: 19.11.2022).

149. Закон України “Про прокуратуру України” від 14.10.2014 р. №1697-VII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18>. (дата звернення: 19.11.2022).

150. Закон України “Про Раду національної безпеки і оборони України” від 05.03.1998 №183/98-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/183/98-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 19.11.2022).

151. Закон України “Про Службу безпеки України” від 25 березня 1992 р. № 2229-ХІІ. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2229-12>. (дата звернення: 19.11.2022).

152. Закон України “Про Службу зовнішньої розвідки України” від 01.12.2005 р. № 3160-ІV. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3160-15>. (дата звернення: 19.11.2022).

153. Закон України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року № 3166-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3166-17>. (дата звернення: 19.11.2022).

154. Зарубежный опыт применения «мягкой силы». Факторы успеха политики «мягкой силы» Великобритании. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/myagkaya-silavelikobritanii-sravnitelnyy-analiz-mehanizmov-instrumentov-i-praktik>. (дата звернення: 19.11.2022).

155. Захара И. С. Борьба идей и философской мысли на Украине на рубеже XVII–XVIII вв. (Стефан Яворский). К.: Наукова думка, 1982. 160 с.

156. Здіорук С.І. Етноконфесійна ситуація в Україні та міждержавні конфлікти. К.: НІСД, 1993. 59 с.

157. Здравомислов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. М.: Политиздат, 1986. 223 с.

158. Зеньковский В.В. Пять месяцев у власти. М.: Издательский дом REGNUM, 2011. 648 с.

159. Зозуля О. С. Дискурсивне поле дисертаційних досліджень з проблем державного управління інформаційною безпекою України. Аспекти публ. упр. Дніпропетровськ, 2016. № 1–2 (27–28). С. 17–25.

160. Ігнатенко П.Р. Аксиологія виховання: від термінології до постановки проблем. *Педагогіка і психологія*. 1997. № 1. С.118–123.
161. Іларіон Київський. Слово про Закон і Благодать. URL: <http://litopys.org.ua/oldukr/ilarion.htm>. (дата звернення: 19.11.2022).
162. Йосипенко С. Л. Етичне вчення Д. С. Туптала (св. Димитрія, митрополита Ростовського) в контексті укр. духовної традиції: автореф. Дис. канд. філос. наук. К., 1996. 21 с.
163. Калініченко Б. Поняття і феномен «інформаційна війна»: визначальні характеристики URL: [http://idpnan.org.ua/files/derjava-i-pravo.-politichni-nauki.-vprusk-80-_2018_.pdf]. (дата звернення: 19.11.2022).
164. Кант І. Критика практического разума: соч. в 6 т. – Т.4 – Ч. 1. М.: Политиздат, 1965. 544 с.
165. Качинський А.Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень: монографія. Нац. ін-т стратег. дослідж. К.: НІСД, 2013. 104 с.
166. Каган М.С. Наука и ценности: проблемы интеграции естественнонаучного и социогуманитарного знания / Под ред. М.С. Кагана, Б.В. Маркова. Л.: Изд-тво Ленинград. ун-та, 1990. 184 с.
167. Каган М.С. Философская теория ценности: учебное пособие. Акад. гуманитар. наук, СПб. гос. ун-т. СПб.: Петрополис, 1997. 205 с.
168. Казанов Х.М. О главных ценностях. Нальчик: Эльбрус, 1991. 168 с.
169. Кант І. Критика способности суждения. СПб.: Наука, 2006. 512 с.
170. Карлова В. В. Духовні цінності в структурі національної самосвідомості: українські реалії. URL: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/txts/10kvvsur.pdf>.

171. Карлова В.В. Державна політика у сфері культури: сутність та особливості реалізації в сучасних умовах: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. К.: 2003. 222 с.
172. Картунов О. В. Західні теорії етнічності, нації та націоналізму. К.: 2007. 154 с.
173. Ковалёв А. Д. Формирование теории действия Толкотта Парсонса. *История теоретической социологии*. В 4-х тт. Т.3. М.: Канон, 1997. С.150-179.
174. Ковалев С.И. История Рима / под ред. проф. Э.Д. Фролова. СПб.: ООО “Издательство “Полигон”, 2002. 864 с.
175. Ковальова О. В. Верховенство права як принцип діяльності національної поліції України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2021. № 2 URL: <http://www.sulj.oduvs.od.ua/archive/2021/2/4.pdf>. (дата звернення: 19.11.2022).
176. Ковальський О. В. Економічні права людини як прояв взаємовпливу права та економіки. *Актуальні проблеми держави і права*. 2014. Вип. 72. С. 90–97. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2014_72_15. (дата звернення: 19.11.2022).
177. Кодекс цивільного захисту України від 02.10.2012 р. №5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-VI#Text>. (дата звернення: 19.11.2022).
178. Козаков В. М. Аксиологія державного управління: підручник. К.: НАДУ, 2010. 256 с.
179. Козаков В. М., Ребкало В.А. Ціннісні засади державного управління в Україні: підручник / за ред. В. А. Ребкала. К.: Вид-во НАДУ при Президентіві України. 2007. 60 с.
180. Козачинський М. О. Українська педагогіка в персоналіях – ХІХ століття: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів, у двох книгах / за редакцією О. В. Сухомлинської. “Либідь”. К., 2005, кн. 1. С. 181–186.

181. Козловець М. А. Освіта і національна ідентичність в умовах глобалізації. *Вісник Житомирського державного університету. Випуск 40. Філософські науки*. 2008. С. 8–14.
182. Колаковський Л. Мої правильні погляди на все. К.: Вид. дім “Києво-Могилян. акад.”, 2005. 280 с.
183. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text]. (дата звернення: 19.11.2022).
184. Конституція України від 28.06.1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#n4430>. (дата звернення: 19.11.2022).
185. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін. Голова ред. кол. В. Я. Тацій. Х.: Право, 2003. 805 с.
186. Концепція соціальної держави Україна: проект законодавчого акту. URL: <http://ips.ligazakon.net/document/JF1S800A?an=3>. (дата звернення: 19.11.2022).
187. Кондаков А. М., Смульский С. В. и др. Философско-политологические проблемы национальной и военной безопасности: учеб. пособ. (ч. 1) / под общ. ред. А. М. Кондакова. М.: Изд-во Воен. акад. РВСН им. Петра Великого, 1998. 238 с.
188. Конт Огюст. Філософський енциклопедичний словник. К., 2002. 742 с.
189. Копенгагенські критерії членства в Європейському союзі (інформаційно-аналітична довідка). URL: <http://mfa.gov.ua/ua/page/open/id/774>. (дата звернення: 19.11.2022).
190. Корниенко А.Н. Общечеловеческие ценности и современность. *Социально-экономические и политические процессы общества в переходный*

період. Матеріали докладов Междунар. науч.-практ. конф. Сумы, 1995. С.21–25.

191. Корновенко С. В. Українська козацька держава другої половини XVII ст.: відроджена сила традицій. *Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку*: матеріали V Всеукраїнських історичних читань. К.: Черкаси, 1995. 220 с. URL: http://history.org.ua/JournALL/ukd/ukd_1995_5/ukd_1995_5.pdf. (дата звернення: 19.11.2022).

192. Костенко Н. Мас-медіа у виборах: ціннісні орієнтації політичної сфери. *Політична думка*. 1999. № 4. С 100–120.

193. Кочубей Л. О. Франція: сучасні дискусії про національну ідентичність. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса*. 2012. Вип. 1. С. 58–69. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_1_7. (дата звернення: 19.11.2022).

194. Кремень В. Г., Ільїн В.В. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник К.: Книга, 2005. 528 с.

195. Крип'якевич І. П. Історія України / відп. ред.: Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. Львів: Світ, 1990. 519 с.

196. Крип'якевич І. П. Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького. *УІЖ*. 1958. № 1. С. 94–105.

197. Крип'якевич І.П. Історія України / відп. редактори Ф.П. Шевченко, Б.З. Якимович. Львів: Світ, 1990. 520 с.

198. Крип'якевич І.П. Соціально-політичні погляди Богдана Хмельницького, (До 300-річчя з дня смерті). *Український історичний журнал*. 1957. № 1. С. 94-105.

199. Куйбіда В. С. Українська Помісна Церква як ціннісна делегатимачія Російської імперії. URL: <http://slovoprosvity.org/2018/07/12/ukrajinska-pomisna->

[tserkva-yak-tsinnisna](#) delehitymatsiya-rosijskoji-imperiji. (дата звернення: 19.11.2022).

200. Лазарев Ф.В., Трифонова М.К. Философия: учеб. пособие. Симф.: СОНАТ, 1999. 447 с.

201. Ларін С. В. Генеза формування базових цінностей українського суспільства. *Актуальні проблеми державного управління*. ХарPI НАДУ, 2017. № 2. С. 2–26.

202. Ларін С.В. Сутність та зміст поняття “національні цінності” у контексті сучасних дослідницьких підходів. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія “Державне управління”*. Вип. 2 (23). – К.: НАДУ, 2016 – С. 44–49.

203. Лебідь І.В. Національні цінності і сучасна філософія освіти. *Філософія освіти XXI століття: проблеми і перспективи*: методол. семінар, 22 листоп. 2000 р., м. Київ.: зб. наук. пр. / За заг. ред. В.Андрущенка. К.: Знання, 2000. Вип. 3. С.184–188.

204. Лебідь І.В. Функціонування моральних цінностей в аспекті особистісно зорієнтованого виховання. *Морально-духовний розвиток особистості в сучасних умовах (Теоретико-методологічні проблеми виховання дітей та учнівської молоді)*: зб. наук. пр.: у 2 кн. К.: Пед. думка, 2000. Кн. II. С.109–114.

205. Левицкая Ю. Э. Формирование национального самосознания на Украине в конце XVI – начале XVII века. *Русская история: проблемы менталитета*: тезисы докладов научной конференции. М., 1994. С. 58–63.

206. Леонтьев Д.А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности. М.: Смысл, 2003. 487 с.

207. Леонтьев Д.А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции. *Вопросы философии*. 1996. №4. С.15–26.

208. Липинський В. Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму. К.: Київ-Філадельфія, 1995. 470 с.

209. Липинський В. К. Релігія і церква в історії України. Філадельфія, 1925. URL: http://shron2.chtyvo.org.ua/Lypynskiy_Viacheslav/Relihiia_i_tserkva_v_istorii_Ukrainy_vyd_1925.pdf. (дата звернення: 19.11.2022).

210. Ліпкан В. А. Національна безпека і національні інтереси України. К.: КНТ, 2006. 67 с.

211. Ліпкан В. А. Національна і міжнародна безпека у визначеннях та поняттях: словник. Київ: Текст, 2008. 400 с.

212. Лісабонська угода (Лісабонський договір про внесення змін до Договору про ЄС). URL: https://radaprogram.org/sites/default/files/infocenter/piblications/lisbon_treaty.pdf. (дата звернення: 19.11.2022).

213. Лобко О. Б. Роль економічної культури в інституційному перетворенні економічних відносин. URL: https://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2010/03/195_198.pdf. (дата звернення: 19.11.2022).

214. Лозовицький О. Сенека Луцій Анней. *Політична енциклопедія* / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С.151–173.

215. Лой А. М. Онтологічні підвалини філософсько-антропологічної концепції Олександра Кульчицького. *Філософсько-антропологічні читання '96*. К.: Інститут філософії НАН України, 1996. Вип.2. С. 15–19.

216. Лосев А.Ф. История античной эстетики. Софисты. Сократ. Аристо. М.: Искусство, 1969. 641 с.

217. Лосев А.Ф. Философия. Мифология. Культура. М.: Политиздат, 1991. 525 с.
218. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра. М.: Политиздат, 1991. 367 с.
219. Лотце Г. Основание метафизики. *Антология мировой философии*: в 4 т. М.: Мысль, 1969. Т. 3. С. 91–113.
220. Мазурик З. Культурна політика в незалежній Україні: не сповнені надії і втрачені можливості. Що далі? URL: http://www.jimagazine.lviv.ua/anons2013/Mazuryk_Kulturn_polit_v_nezalezh_Ukr.htm]. (дата звернення: 19.11.2022).
221. Манилов В.А. Безопасность в эпоху партнерства: моногр. М.: ТЕРРА, 1999. 368 с.
222. Маастрихтський договір (Договір про утворення Європейського Союзу). URL: <https://eurlex.europa.eu/en/treaties/dat/11992M/htm/11992M.html>. (дата звернення: 19.11.2022).
223. Магун В. Жизненные ценности населения Украины: сравнение с 23 другими европейскими странами. Статья вторая. *Вестник общественного мнения. Данные. Анализ. Дискуссии*. 2010. № 4 (90). С. 39–51.
224. Макіавеллі Н. Державець. *Філософія політики*: хрестоматія: у 4 т. / авт.-упоряд. В. П. Андрущенко та ін. К.: Знання України, 2003. Т. 1. С. 259–265.
225. Максимович М. А. Собрание сочинении. К., 1876. Т. 1. 847 с.
226. Малімон В. І. Комунікаційна політика в діяльності державного службовця: навчальний посібник. Івано–Франківськ: Місто НВ, 2007. 328 с.
227. Малімон В. І. Культурна політика держави як чинник реформування суспільства: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К., 2010. 216 с.

228. Малімон В. І. Соціальна і гуманітарна політика: навчальний посібник. Івано–Франківськ: Місто НВ, 2012. 352 с.
229. Мальшев А.В. Новая общесоциологическая теория (парадигма). Винница: Изд. Винница, 1997. 96 с.
230. Мангейм К. Диагноз нашего времени. М.: Паллада, 1994. 572 с.
231. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. *Собрание сочинений*. 2-е изд. М.: Политиздат, 1955. Т. 3. 689 с.
232. Марутян Р. Р. Безопасность информационная. *Государственное управление в сфере национальной безопасности*: слов.-справ. / сост.: Г. П. Сытник и др.; под общ. ред. Г. П. Сытника. Киев: НАГУ, 2012. С. 34–37.
233. Марутян Р. Р. Безопасность человека информационно-психологическая. *Государственное управление в сфере национальной безопасности*: слов.-справ. / сост.: Г. П. Сытник и др. ; под общ. ред. Г. П. Сытника. Киев: НАГУ, 2012. С. 58–61.
234. Марутян Р. Р. Людина як інформаційний ресурс держави: безпека розвитку. *Стратег. панорама*. 2009. № 1. С. 179–183.
235. Марутян Р. Р. Механізми інтелектуального забезпечення політики національної безпеки України: зміст та структура. *Web of Scholar: international academy journal*. 2020. 1(43), January. P. 26–31.
236. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: постколоніальний вимір. К.: Видавн. дім “Києво-Могилянська академія”, 2005. 464 с.
237. Маслоу А. Г. Мотивация и личность / Пер. с англ. А. М. Татлыбаева. СПб.: Евразия, 1999. 478 с.
238. Матвеев С.О. Лясота Л.І. Економічна соціологія: підручник для студ. вищих навч. Закладів. Суми: Університетська книга, 2006. 184 с.
239. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія. URL: http://tourlib.net/books_others/matveev102.htm. (дата звернення: 19.11.2022).

240. Меморіал імені Василя Стуса. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki / “Меморіал”_імені_Василя_Стуса](https://uk.wikipedia.org/wiki/“Меморіал”_імені_Василя_Стуса). (дата звернення: 19.11.2022).

241. Ми закладаємо в реформу освіти цінності людини і суспільства, Сергій Квіт. URL: [https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-12-10 mi-zakladaemo-v-reformu-osviti-czinnosti-lyudini-i-suspilstva?=&print](https://mon.gov.ua/ua/news/usi-novivni-novini-2015-12-10-mi-zakladaemo-v-reformu-osviti-czinnosti-lyudini-i-suspilstva?=&print). (дата звернення: 19.11.2022).

242. Мисів Л. В. Державне регулювання діяльності ЗМІ щодо розвитку духовних цінностей українського суспільства: зб. наук. пр. К.: Вид-во НАДУ. 2005. Вип. 1. С. 458–463.

243. Мисів Л.В. Особливості державного управління в сфері духовноціннісного розвитку українського суспільства: автореф. дис. канд. наук з держ. упр.: спец. 25.00.01 “Теорія та історія державного управління”. К., 2008. 207 с.

244. Мицик Ю. А. Ставровецький-Транквіліон Кирило. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наук. думка, 2012. Т. 9. – С. 779.*

245. Міжнародний центр перспективних досліджень. Потенціал України та його реалізація. URL: http://www.icps.com.ua/icps_activity/4855.html. (дата звернення: 19.11.2022).

246. МКІП: число релігійних громад ПЦУ становить понад 7 тисяч, УПЦ (МП) – майже 12 з половиною. Радіо «Свобода». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-chyslo-relihijnyh-hromad/31023363.html>. (дата звернення: 19.11.2022).

247. Молодцов О. В., Радченко О. В. Деякі аспекти проблеми інституціональної синхронізації процесів децентралізації в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2017. – № 1. URL: http://el-zbirndu.at.ua/2017_1/31.pdf. (дата звернення: 19.11.2022).

248. Морозова Л.П. Цінності як основна категорія культури. *Нова парадигма*. Запоріжжя, 2000. Вип. 16. С.54–59.
249. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті: проект. К.: Шкільний світ, 2001. 24 с.
250. Нагорна Л. Поняття “національна ідентичність” і “національна ідея” в українському термінологічному просторі. *Політичний менеджмент*. 2003. № 2. С. 14–30.
251. Надольний І. Історична пам’ять у розвитку духовності особистості. *Філософія освіти*. 2007. № 1. С. 306–308.
252. Надольний І. Національна самосвідомість як чинник державотворення Філософія освіти. 2006. № 3. С. 175–186.
253. Наукова та науково-технічна діяльність в Україні у 2019 році: науково-аналітична доповідь / Т.В. Писаренко, Т.К. Куранда та ін. К., 2020. 109 с.
254. Національна спілка письменників України: Статут. URL: http://nspu-renew.narod.ru/JURIST/Statut-NSPU_2003.htm. (дата звернення: 19.11.2022).
255. Національна спілка художників України. URL: https://wikivisually.com/languk/wiki/Спілка_художників_України. (дата звернення: 19.11.2022).
256. Ницше Ф. К генеалогии морали. Полемическое сочинение. *Сочинения*: в 2-х тт. М., 1990. Т. 2. С. 407–524.
257. Нічик В. М., Литвинов В. Д., Стратій Я. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початок XVII ст.). АН УРСР, Інститут філософії. – К.: Наукова думка, 1991. 384 с.
258. Новаченко Т.В. Архетипова парадигма авторитету керівника в державному управлінні: монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна; Національна академія державного управління при Президентові України; Українське

товариство сприяння соціальним інноваціям. Ніжин – Київ: Видавець Лисенко М.М., 2013. 320 с.

259. Новицький Г.В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія. К.: Інтертехнологія, 2008. 496 с.

260. Обґрунтування концептуальних та організаційно-правових засад розробки паспортів загроз національній безпеці України: навч.-метод. посіб. / авт. кол.: Г. П. Ситник, В. І. Абрамов, В. А. Мандрагеля та ін.; за заг. ред. Г. П. Ситника. Київ: НАДУ, 2012. 52 с.

261. Обушний М. І. Коваленко А. А., Ткач О. І. Політологія: довідник. Київ: Довіра, 2004. 599 с.

262. Овадюк О. Духовні цінності – провідні орієнтири розвитку сучасної особистості. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 2. С. 84–86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2014_2_26. (дата звернення: 19.11.2022).

263. Овчинникова С. В., Калянова Л. М. Особливості звичаїв і традицій у Великобританії. *Молодіжний науковий форум: Гуманітарні науки*: електрон. зб. ст. по мат. XVIII Міжнар. студ. наук.-практ. конф., № 11 (17). URL: [https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/11\(17\).pdf](https://nauchforum.ru/archive/MNF_humanities/11(17).pdf). (дата звернення: 23.11.2022).

264. Огородник І. В., Русин М. Ю. Українська філософія в іменах. К.: Либідь, 1997. 327 с.

265. Одінцева Г. С. Дзюндзюк В.Б., Мельтюхова Н.М. Теорія та історія державного управління: навч. посіб. К.: ВД “Професіонал”, 2008. 288 с.

266. Онищук С. В. Огляд зарубіжного досвіду з метою конструювання законопроекта про державну політику в сфері державно-церковних відносин України. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*, 2015. – №1. – С. 143–147.

267. Основи законодавства про культуру: Закон України від 14.02.1992. – № 2117–XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2117-12>. (дата звернення: 23.11.2022).

268. Особливості духовно-ціннісної підготовки фахівців галузі “Державне управління” / С. Б. Жарая, В. А. Малюська. *Держава та регіони. Сер.: Державне управління*. 2013. № 2. С. 110–113. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drdu_2013_2_24. (дата звернення: 23.11.2022).

269. Остапенко Д. Культура. Період реформування. К., 1999. С. 11-12.

270. П’янзін С.Д. Цінність як духовно-практичний феномен: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України. К., 2002. 20 с.

271. Парахонський Б.О., Сьомін С.В. Нетрадиційні релігійні культури як питання національної безпеки України. *Стратегічна панорама*. 2000. №1–2. С. 200–213.

272. Паращевін М. Релігія та релігійність в Україні. К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. 68 с.

273. Печенкина Е. Переосмысленное понятие безопасности в контексте мировых политических процессов. URL: <http://nk.org.ua/news/view/10509/>. (дата звернення: 23.11.2022).

274. Павленко Ю.В. Зародження філософії: історико-культурний нарис. *Філософська і соціологічна думка*. 1989. № 11. С. 34–57.

275. Парсонс Т. Понятие общества: компоненты и их взаимоотношения. *Американская социологическая мысль*. М., 1996. С. 494–526.

276. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия: культура, личность и место социальных систем *Американская социологическая мысль*. – М., 1996. – С. 448–478.

277. Парсонс Т. Система современных обществ. М.: Аспект-Пресс, 1998. 270 с.

278. Паславський І. В. З історії розвитку філософських ідей на Україні в кінці XVI-першій третині XVII ст. К., 1984. 317 с.

279. Пелех Ю.В. Теоретико-методичні засади ціннісно-сміслової готовності майбутнього педагога до професійної діяльності: автореф. дис. д-ра пед. Наук. Київ, 2010. 34 с.

280. Петровський П.М. Гуманітарний ресурс демократизації державного управління: теоретико-методологічний аспект: монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2012. 258 с.

281. Петровський П.М. Методологія наукового дослідження в галузі державного управління: навч. посіб. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2015. 281 с.

282. Петровський П.М. Соціальний інститут власності та український процес державотворення. *Лібералізм, посткомунізм і реформи: цикл конференцій «Людвіг фон Мізес і сучасні суспільства»*: зб. наук. пр. / за наук. ред. А.Ф. Колодій, М.З. Буника, І.Б. Кіянки. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2016. С.112-122.

283. Питання діяльності Міністерства інформаційної політики України: Постанова КМ України від 14.01. 2015 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

284. Платон. Государство. Соч. в 3-х т. М.: Мысль, 1971. Т. 3. С.89–454.

285. Политика в области занятости в условиях глобализации экономики. Женева: МОТ, 2006. С. 79.

286. Полное собрание русских летописей, издаваемое постоянною Археографической комиссиею. Т. 2. Ипатьевская Летопись. Спб., 1843. 391 с.

287. Положення про Державну митну службу України: Постанова Кабінету Міністрів України від 06.03.2019 р № 227. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/227/2019>. (дата звернення: 23.11.2022).

288. Положення про Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/614-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

289. Положення про Міністерство культури України: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.09. 2014 р. № 495. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/495-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

290. Положення про Міністерство оборони України: Постанова Кабінету Міністрів України від 26.11.2014 р. № 671. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/671/2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

291. Положення про Міністерство освіти і науки України: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.10. 2014 р. № 630. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/630-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

292. Положення про Міністерство охорони здоров'я України: Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03. 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

293. Положення про Український інститут національної пам'яті: Постанова Кабінету Міністрів України від 12.11.2014 р. № 684. URL: <https://old.uinp.gov.ua/page/polozhennya-pro-ukrainskii-institut-natsionalnoi-pamyati> (дата звернення: 23.11.2022).

294. Про перелік, кількісний склад і предмети відання комітетів Верховної Ради України девятого скликання: Постанова Верховної Ради України від від 29 серпня 2019 року № 19-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

295. Попова Д.А. Загальнолюдські цінності: соціально-філософський та психолого-педагогічний аспекти. *Наука і освіта*: наук.-практ. журн. Півден. наук. Центру АПН України. 1999. № 5–6. С.32–35.

296. Порошенко розповів, коли відбудеться Об'єднавчий собор українських православних церков. УНІАН. 30.11.2018. URL: <https://www.unian.ua/politics/10359255-poroshenko-rozpoviv-koli-vidbudetsya-ob-vednavchiy-sobor-ukrajinskih-pravoslavnih-cerkov.html>. (дата звернення: 23.11.2022).

297. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року "Про нову редакцію Воєнної доктрини України". Указ Президента України; Доктрина від 24.09. 2015 №555/2015/ URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

298. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про стратегію воєнної безпеки України": Указ Президента України; Стратегія від 25.03. 2021 №121/2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n8> (дата звернення: 23.11.2022).

299. Прокопович Ф. Избранные труды / сост., авт. вступ. ст. и коммент. И. В. Курукин. М.: РОССПЭН, 2010. 623 с.

300. Публічне управління: термінол. слов. / уклад.: В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; за заг. ред. В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє. Київ: НАДУ, 2018. 224 с.

301. Протокол № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в

Конвенції та у Першому протоколі до неї. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_059#Text] (дата звернення: 23.11.2022).

302. Пухкал О. Г. Модернізація державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні: монографія. Київ, 2010. 287 с.

303. Радбрух Г. Философия права. М.: Международные отношения, 2004. 238 с.

304. Радугин А. А. Радугин К.А. Социология: курс лекций. М.: Центр, 1997. 160 с.

305. Радугин А. А. Философия: учеб. пособие. М.: Центр, 1998. 272 с.

306. Ракитов А. И. Историческое познание: системно-гносеологический подход. М.: Политиздат, 1982. 303 с.

307. Редько М. П. Світогляд Г.С. Сковороди. Львів: Вид-во ЛДУ, 1967. 250 с.

308. Рекомендація про збереження культурних цінностей, яким загрожує небезпека внаслідок проведення громадських чи приватних робіт Генеральної конференції Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (Париж, 20.11.1968 р.). URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_723. (дата звернення: 23.11.2022).

309. Риккерт Г. О системе ценностей. *Науки о природе и науки о культуре*. М.: Республика, 1998. 167 с

310. Рікер П. Навколо політики. К.: Дух і літера, 1995. 335 с.

311. Розумний М.М. Ідея і нація в інформаційну епоху. Х.: Майдан, 2006. 340 с.

312. Роки навчання, професійні навички і знання іноземних мов не гарантують українській молоді працевлаштування. URL: <http://www.globalist.org.ua>. (дата звернення: 23.11.2022).

313. Ручка А. Социальные ценности и нормы (Некоторые теоретические и прикладные вопросы социологического анализа). К.: Наук. думка, 1976. 52 с.
314. Савченко С. Иван Вишенський поза контекстом “православної реформації” та “українського ренесансу”. Дніпропетровськ: Інновація, 2007. 76 с.
315. Салей М. І. Конституційна аксіологія в сучасній Україні: науково-практична парадигма: дис. канд. юрид наук: 12.00.02. Одеса, 2017. 215 с.
316. Сартр Ж.-П. Бытие или ничто. *Филос. и соц. мысль*. 1995. № 9–10. С.112–134.
317. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм – это гуманизм. *Сумерки богов*. М.: Политиздат, 1989. С.319–344.
318. Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.): навч. посіб. К.: Либідь, 1998. 296 с.
319. Сас П. М. Реформаційні погляди Івана Вишенського – прояв опозиції пануючій ідеології феодального суспільства. *Український історичний журнал*. 1987. № 6. С. 93 - 102.
320. Сацик В. Україна в дзеркалі міжнародного рейтингу національних систем вищої освіти “Юніверсітас”. URL: http://www.edutrends.info/universitas_21/. (дата звернення: 23.11.2022).
321. Сверстюк Є. Дороги до Храму і лабіринти. *Церква і національне відродження*. К., 1993. С. 21–43.
322. Світове дослідження цінностей. URL: https://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf. (дата звернення: 19.02.2023).
323. Сироткін В. М. Общинні поземельні відносини у звичаєвому праві Лівобережної України (друга половина XVII–XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 1987. № 6. С. 113 – 118.

324. Ситник Г. Національні цінності як основа прогресивного розвитку особистості, суспільства і держави. Вісн. НАДУ. 2004. № 2. С. 369–374.
325. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник. К.: НАДУ, 2012. 544 с.
326. Ситник Г.П. Державне управління національної безпеки (теорія і практика): моногр. К.: Вид-во НАДУ, 2004. 408 с.
327. Ситник Г.П. Концептуальні засади забезпечення національної безпеки України: навч. посіб.: у 3 ч. Ч.1: філософсько-методологічні та системні основи забезпечення національної безпеки. К.: НАДУ, 2009. 248 с.
328. Ситнік П. К. Духовність як рушійна сила суспільного розвитку. *Державне управління в Україні: реалії та перспективи*: зб. наук. пр. / за заг. ред. В. І. Лугового, В. М. Князева. К.: Вид-во НАДУ, 2005. С.363–367.
329. Скуратівський В. А, Трощинський В. П., Кравченко М. В. Соціальний і гуманітарний розвиток: навч. посіб. К.: Центр навч. л-ри, 2004. 111 с.
330. Смелзер Н. Социализация: основные проблемы и направления исследований. *Социальная психология: хрестоматия: учебное пособие для студентов вузов* / сост. Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. М.: Аспект Пресс, 2003. С. 327–349.
331. Смолій В. А. Традиції визвольної війни 1648–1654 рр. в антифеодальній боротьбі на Україні (друга половина XVII–XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 1991. № 1. С. 13–23.
332. Смолій В. А. Феномен українського козацтва в загальноісторичному контексті. *Український історичний журнал*. 1991. № 5. С. 61–72.
333. Смолій В. А. Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби: друга половина XVII – XVIII ст. К.: Наук. думка, 1985. 264 с.

334. Смолій В. А., Гуржій О. І. Як і коли почала формуватися українська нація. К.: Наук. думка, 1991. 112 с.
335. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький: Соціальнополітичний портрет. 2-е вид., доп., перероб. К.: Либідь, 1995. 624 с.
336. Смолій В. А., Степанков В. С. У пошуках нової концепції історії визвольної війни українського народу XVII ст. К.: Ін-т історії України АН України, 1992. 41 с.
337. Соловьев В.С. Философское начало цельного знания. Минск: Харвест, 1999. 911 с.
338. Сомик О. М. Регулювання економічної активності молоді на основі її ціннісних орієнтацій. URL: <https://abstracts.donnu.edu.ua/article/view> (дата звернення: 23.11.2022)
339. Сорокин П. Социокультурная динамика и эволюционизм. *Американская социологическая мысль*. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1994. С.358–378.
340. Сорокіна Н. Г. Державне управління формуванням ціннісних орієнтацій сучасного українського суспільства: дис. канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Дніпропетровськ., 2008. 197 с.
341. Социологический справочник / Сост. Тарасенко В.И., Паниотто В.И., Вишняк А.И. К.: Изд-во Полит. лит-ры Украины, 1990. 381 с.
342. Социология. Её предмет, метод, предназначение / пер. с фр., сост., послесл. и прим. А.Б.Гофмана. М.: Канон, 1995. 352 с.
343. Спиноза Б. Избранные произведения в 2-х т. М.: Государственное издательство политической литературы, 1957. Т.1. 631 с.
344. Співак В. М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: монографія. Київ: Логос, 2011. 416 с.
345. Статут Всеукраїнського товариства “Просвіта” ім. Тараса Шевченка. URL:

[http://prosvita.rv.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=73&Itemid=6]
9(дата звернення: 23.11.2022).

346. Статут Національної академії наук України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001550-02#Text>. (дата звернення: 23.11.2022).

347. Статут Спілки майстрів народного мистецтва України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/154-90-п>. (дата звернення: 23.11.2022).

348. Столович Л. Красота. Добро. Истина. Очерк истории эстетической аксиологии. М.: Республика, 1994. 463 с.

349. Столович Л.Н. Природа эстетической ценности. М.: Политиздат, 1972. 271 с.

350. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки: монографія. К.: НІСД, 2010. 288 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Gorbulin_Kachynsky-e2dd0.pdf. (дата звернення: 23.11.2022).

351. Сульженко Ю. О. Поняття та система економічних прав та свобод людини і громадянина в Україні. *Юридична наука*. 2011. № 3. С. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2011_3_2. (дата звернення: 23.11.2022).

352. Сумерки богов: сб. пер. Ф.Ницше, З. Фрейд, Э.Фромм, А.Камю, Ж.П.Сартр. М.: Политиздат, 1989. 398 с.

353. Сумленний С. Немецкий футбольный патриортизм. URL: <http://www.euromag.ru/euroblogs/126/22478.html>. (дата звернення: 23.11.2022).

354. Суперечності ідентичностей в Україні та шляхи їх регулювання в контекстах політики громадянської консолідації української нації: аналітична доповідь. К.: ІПіЕНД ім. Ф. Кураса НАН України, 2015. 160 с.

355. Сурмін Ю. Ціннісні процеси пострадянського суспільства: методологічний аспект: зб. наук. пр. К.: Вид-во НАДУ, 2003. Вип. 1. С. 87–98.

356. Сучасний стан української діаспори і перспективи співпраці з нею. *Osvita.Ua*. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/culture/11237>. (дата звернення: 23.11.2022).

357. Теперік Д., Єрмалавічус Т., Сеньків Г., Дубов Д., Онищук Є., Покальчук О., Самусь М. Стійка Україна: держава, громадянське суспільство та національна безпека. Звіт результатів польового дослідження у різних регіонах України: проект Міжнародного центру оборони та безпеки (ICDS) з розвитку співробітництва 2016–2018 рр. URL: <https://uploads.icds.ee/> (дата звернення: 23.11.2022).

358. Тодика Ю. М. Конституційне право України / за ред. Ю.М. Тодики, В.С. Журавського. К.: 2002. 450 с.

359. Токвіль А. Давній порядок і революція: / пер. з фр. Гр. Філіпчука. К.: Юніверс, 2000. 224 с.

360. Тосько Р. Р., Новікова А.В. Застосування методики SWOT-аналізу для формування стратегії зміцнення національної безпеки в сфері державної безпеки. *Молодий вчений*. 2016. № 4. С. 337-340.

361. Тофтул М.Г. Сучасний словник з етики. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. 416 с.

362. Тугаринов В.П. О ценностях жизни и культуры. Л.: ЛГУ, 1960. 156 с.

363. Указ Президента України від 28.12.2021 р. № 685/2021 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2021 року «Про Стратегію інформаційної безпеки». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/685/2021#Text> (дата звернення: 23.11.2022).

364. Україна 2020: гуманітарні виміри безпеки. *Український інститут публічної політики*. Київ, 2012. С. 18 - 35

365. Україна: політичні стратегії модернізації: зб. науково-аналітичних доп. / за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), О. А. Корнієвського, В. М. Яблонського, С. О. Янішевського. К.: НІСД, 2011. 328 с.

366. Українська діаспора: літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості / упорядк. В.А. Просалової. Донецьк: Східний видавничий дім, 2012. 516 с.

367. Українська національна революція 1648–1676 рр. / В. А. Смолій, В. С. Степанков. Київ: Арій, 2016. 480 с.

368. Управління соціальним і гуманітарним розвитком: навч. посіб.: у 2 ч. / авт. кол.: В. А. Скуратівський, В. П. Трощинський, Е. М. Лібанова та ін.; за заг. ред. В. А. Скуратівського, В. П. Трощинського. К.: НАДУ, 2009. Ч. 1. 456 с.

369. Устав организации Объединенных Наций (Препр. Деп. общ. информации. – ООН). Нью-Йорк, 1990. URL: <http://www.un.org/ru/charter-united-nations/>. (дата звернення: 23.11.2022).

370. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания: опыт педагогической антропологии. М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. 576 с.

371. Феномен української культури: методологічні засади осмислення / відп. ред В. Шинкарук, Є. Бистрицький. К.: Фенікс, 1996. 477 с.

372. Філософія. Курс лекцій: навч. посіб. / кол. авт.: І.В. Бичко, В.Г. Табачковський, Г.І. Горак та ін. К.: Либідь, 1993. 278 с.

373. Філософія: навч. посіб. / Л.В. Губерський, І.Ф. Надольний, В.П. Андрущенко та ін.; за ред. І.Ф. Надольного. К.: Вікар, 2005. 516 с.

375. Філософський словник / за заг. ред. В.І.Шинкарука. К.: Голов. ред. УРЕ, 1986. 800 с.

376. Флоровский Г. Пути русского богословия. М.: Издательство Тираж-51, 2013. 600 с.

377. Франсуа Фонтен. Марк Аврелий / перевод Н. Зубкова. М.: Молодая гвардия, 2005. 336 с.
378. Фрейд З. Психология бессознательного: сборник произведений / под ред. М.Г. Ярошевского. М.: Просвещение, 1990. 448 с.
379. Фролов С.С. Социология: учеб. пособие. М.: Логос, 1998. 360 с.
380. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. М.: ООО Изд-во АСТ, 2003. 605 с.
381. Хантінгтон С. Хто ми? Виклики американської національної ідентичності. М., 2004. 635 с.
382. Хабермас Ю. Философский дискурс о модерне. М.: Весь мир, 2003. 416 с.
383. Хартія Європейського Союзу про основні права. URL: <https://ccl.org.ua/posts/2021/11/hartiya-osnovnyh-prav-yevropejskogo-soyuzu/> (дата звернення: 23.11.2022).
384. Хартія основних прав Європейського Союзу. Ніщський договір та розширення Європейського Союзу. К., 2001. 124 с.
385. Хартія щодо збереження цифрової спадщини. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/digital_heritage_charter.shtml (дата звернення: 23.11.2022).
386. Храбан І. А. Система європейської безпеки і напрями воєннополітичної інтеграції України до її структур: монографія. Київ: Варта, 2005. 544 с.
387. Храбан І. А. США, НАТО і безпека Європи. *Політика і час*. 2006. № 7–8. С.35–40.
388. Храбан І. А. Нормативно-правова основа європейської концепції Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. *Право України*. 2003. № 11. С. 147–148.

389. Хунгарікум. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/Хунгарікум>. (дата звернення: 23.11.2022).
390. Царьков И. И. Развитие правопонимания в европейской традиции права. СПб., 2006. 346 с.
391. Цимбал К. Д. Еволюція поглядів на цінності у західних науках про суспільство. *Нова парадигма* / голов. ред. В. П. Бех. К., 2009. Вип. 84. С. 174–185.
392. Чавчавадзе Н.З. Культура и ценности. Тбилиси: Мецниереба, 1984. 171 с.
393. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. К.: Вид-во Орій при УКСП Кобза, 1992. 230 с.
394. Чуприй Л. В. Религиозные организации как факторы обеспечения национальной безопасности (на примере Украины). Молодой ученый. 2013. № 2. С. 270–275.
395. Чуприй Л.В. Концептуальні засади політики національної безпеки Української держави в гуманітарній сфері: дис. д-ра політ. наук: спец. 21.01.01 “Основи нац. безпеки держави (політ. науки)”; Нац. ін-т стратег. дослідж. Київ, 2015. 402 с.
396. Шевченко В.О. Концепція національних інтересів України / В.О.Шевченко., М.М.Іващенко. К.: Слов’янський світ, 1996. 63 с.
397. Шевченко М. М. Системи забезпечення національної безпеки адаптивного та креативного типів: порівняльний аналіз / М. М. Шевченко, О. С. Зозуля. *Інвестиції: практика та досвід*. 2015. № 16. С. 125–129.
398. Шевченко Н. В. Козельський Яків Павлович. *Енциклопедія історії України*: Т. 4: Ка-Ком / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: “Наукова думка”, 2007. 528 с.

399. Шевченко Ф.П. Історичне минуле в оцінці Б. Хмельницького (До 375-річчя від дня народження Б. Хмельницького). *Український історичний журнал*. 1970. № 12. С. 126–132.
400. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. К.: Абрис, 1995. 392 с.
401. Шевчук В. О. Муза Роксоланська. *Українська література XVI–XVIII століть*. К.: Либідь, 2005. 726 с.
402. Шелер М. Сутність моральної особистості. *Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрямки. Хрестоматія: навч. посіб.* К.: Ваклер, 1996. С. 10–30.
403. Шелер М. Формализм в этике и материальная этика ценностей. *Культурология XX век: антология или философское исследование природы ценностей*. М.: Изд-во Рос. АН, 1996. С.45–60.
404. Шелер М. Избранные произведения / пер. с нем. М.: Гнозис, 1994. 413 с.
405. Шпенглер О. Закат Европы / пер. с нем. и примеч. И.И.Маханькова. М.: Мысль, 1998. 606 с.
406. Щербак В. Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 2000. 300 с.
407. Щербак Ф.Н. Мораль как духовно-практическое отношение: методологический аспект Л., 1986. С.70.
408. Щербакова Ю. Функціональний портрет української державності у дискурсі національної інтегруючої ідеї. *Політична культура суспільства: джерела, впливи, стереотипи: збірник статей і тез за матеріалами Всеукраїнської науково-теоретичної конференції «XX Харківські політологічні*

читання». Х.: НЮАУ ім. Ярослава Мудрого; НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування АПрН України, 2008. С. 353–356.

409. Щербакова Ю. Цінності об'єднаної Європи: монографія. К.: ВЦ “Академія”, 2014. 208 с.

410. Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради з прав людини: “Свобода світогляду та віросповідання”. *Інститут релігійної свободи*. URL: http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1001%3A1&catid=37%3Aart&Itemid=64&lang=ru. (дата звернення: 23.11.2022).

411. Эстетика экзистенциализма С. Кьеркегора. URL: http://prepod.info/ru/article/estetika_ekzistencializma_s_kerkegora. (дата звернення: 23.11.2022).

412. Юнг К. Сознание и бессознательное. СПб.; М.: Университетская книга, 1997. 544 с.

413. Юркевич П.Д. Философские произведения. М.: Правда, 1990. 669 с.

414. Юхименко Н.Ф. Роль цінностей, інтересів та потреб у формуванні особистості. *Гуманітар. вісн. Переяслав-Хмельницький: ПХДПІ*, 2001. Вип. 2. С.300–305.

415. Яковенко А.І. Духовні цінності християнського людинознавства ХХ століття: дис. канд. філос. наук: 09.00.11. К., 2007. 195 с.

416. Яковенко Н. Велика Британія в міжнародних організаціях К.: видавництво КНУ, 2011. 400 с.

417. Яницкий М.С. Ценностные ориентации личности как динамическая Кемерово: Кузбассвуиздат, 2000. 204 с.

418. Ярошенко А.О. Аксиологічний вибір сучасної освіти. *Мультиверсум*. Філософський альманах: зб. наук. пр. / гол. ред. В.В.Лях. К.: Укр. центр духовн. культури. 2002. Вип. 27. С. 124 – 132.

419. Ярошенко А.О. Ціннісна освіта в Україні. *Політолог. вісн.* К.: Т-во Знання України. 2002. № 11. С. 47–55.

420. 83 Prozent sind stolz darauf, Deutsche zu sein. Die Welt. URL: <https://www.welt.de/politik/article3696088/83-Prozent-sind-stolz-darauf-Deutsche-zu-sein.html> (дата звернення: 23.11.2022).

421. Abrams E. American power for what? URL: <https://theweek.com/articles/823801/elliott-abrams-absurd-paradoxes-american-foreign-policy> (дата звернення: 23.11.2022).

422. Baev P. The Russian Armed Forces: failed Reform Attempts and Creeping Regionalization. *The Journal of Communist Studies and Transition Politics*. March 2001. Vol. 17. № 1. P. 23–43.

423. Batistella Dario. *Théories des relations internationales: presses de Sciences Po*. Paris, 2003: “La sécurité”. – p. 438 - 248

424. British Values – what are they and why are they important? Canterbury college Students’ union. URL: <https://cantcolsu.com/blog/british-values-what-are-they-and-why-are-they-important>. (дата звернення: 23.11.2022).

425. Declaration on European Identity (Copenhagen, 14 December 1973). URL: https://www.cvce.eu/en/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html/ (дата звернення: 23.11.2022).

426. Diogenes Laertius: *Lives of the Eminent Philosophers* (1925) translated by R. D. Hicks (Loeb Classical Library); *Juvenal and Persius* (1940) translated by G. G. Ramsay (Loeb Classical Library); J. W. Waterhouse (2002) by Peter Trippi URL: https://en.wikisource.org/wiki/Lives_of_the_Eminent_Philosophers. (дата звернення: 23.11.2022).

427. Donnelly J. *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Ithaca, New York: Cornell University Press, 2003. 290 p.

428. Dresler-Hawke E., Liu J. H. Collective shame and the positioning of german national identity. *Psicología Política*. № 32. 2006. P. 131 – 153.

429. Essays UK. *Foreign Policy. National Interests and Values*. URL: <https://www.ukessays.com/essays/international-studies/foreign-policy.php?vref=1>. (дата звернення: 23.11.2022).

430. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission). *Report on the Rule of Law Adopted by the Venice Commission at its 86th plenary session* (Venice, 25–26 March 2011) (article 41). URL: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD\(2011\)003rev-e](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDLAD(2011)003rev-e). (дата звернення: 23.11.2022).

431. Falk Richard. Toward the revival of principled politics in America. *American Tikkun*. September 1, 2004 URL: <http://www.tikkunamerica.org/>. (дата звернення: 23.11.2022).

432. Development Report. United Nations Development Programme (UNDP). URL: https://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/255/hdr_1994_en_complete_nostats.pdf (дата звернення: 23.11.2022).

433. Hutchinson Encyclopedia. *US foreign policy in a changing world*. September 22, 2003. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_online_encyclopedias. (дата звернення: 23.11.2022).

434. Jun Lim Socrates: The Public Conscience of Golden Age Athens. The Rosen Publishing Group, 2005. 112 p. URL: <https://philpapers.org/rec/LIMSTP>. (дата звернення: 23.11.2022).

435. Latham Stephen R. National values, institutions, and health policies: what do they imply for [Canadian] Medicare reform? *Canadian-American Public Policy*. – November 1, 2002. URL: https://qspace.library.queensu.ca/bitstream/handle/1974/6884/discussion_paper_5_e.pdf?sequence=36&isAllowed=y. (дата звернення: 23.11.2022).

436. Lotze R. G. Geschichte der Aesthetik in Deutschland. Munch., 1868; Logik, Lpz., 1912; / в рус. пер. Основания практической философии. СПб, 1882. С. 343.

437. Magun V., Rudnev M., Schmidt P. A Typology of European Values and Russians. Basic Human Values. *Sociological Reserach*. Volume 56. 2017 Issue 2. P. 149–180.

438. Mead Walter Russell Lucid stars: The American foreign policy tradition. *World Policy Journal*. December 22. 1994. URL: <http://go.galegroup.com/ps/anonymous?id=GALE%7CA16350361&sid=googleScholar&v=2.1&it=r&linkaccess=abs&issn=07402775&p=AONE&sw=w>. (дата звернення: 23.11.2022).

439. Münsterberg H. Philosophie der Werte: Grundzüge einer Weltanschauung / Translated as Philosophy of values. Leipzig, 1908. S. 56.

440. O’Sullivan John Values and Foreign Policy. URL: <http://www.institute.sk/article.php?1715>. (дата звернення: 23.11.2022).

441. Parapan Manuela. Why Arabs are anti-U.S. *World and I*. January 1. 2005. URL: <https://groups.google.com/forum/#!topic/soc.culture.iranian/SqSUV4GR-Zg%5B125%5D>. (дата звернення: 23.11.2022).

442. Qu’est-cequ’êtréfrançais? *Avec les contributions de Jeannette Bougrab / Luc Ferry, Max Gallo ets. P.*, 2009. 170 p.

443. Sappin M. Le Grand débatsurl’identitenationae a Marseille. *Regards surl’Actualite*. Paris, 2010. № 358. P. 11.

444. Smith A. D. National Identity and the Idea of European Unity. *International Affairs*. 1992. P. 55–76. URL: <http://users.clas.ufl.edu/ckostopo/GreekIdentity/2620461.pdf>. (дата звернення: 23.11.2022).

445. Sole R. Mettre les Beurs a la table d'honneur. *Le Monde*. 1987. 20 May. URL: https://www.lemonde.fr/idees/article/2010/09/02/black-blanc-rebeu_1405910_3232.html. (дата звернення: 23.11.2022).

446. Sondage-Identité Nationale: 60 % sont favorables au débat. URL: <http://www.lesindiscrets.com/article-6239sodageidentite-nationale-60-sont-favorables-au-debat.html>. (дата звернення: 23.11.2022).

447. The European Social Survey. URL: <https://www.europeansocialsurvey.org/>. (дата звернення: 23.11.2022).

448. The National Security Act of 1947. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/1947-07-26.pdf>. (дата звернення: 23.11.2022).

449. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A11997D%2FTXT> (дата звернення: 23.11.2022).

450. UK Trade & Investment Official Website. URL: <http://www.ukti.gov.uk/home.html>. (дата звернення: 23.11.2022).

451. Was ist «deutsch»? Mediendienst Integration. URL: <https://mediendienst-integration.de/artikel/was-ist-deutsch-svr-bim-umfragen-zu-zugehoerigkeit-deutschland-postmigrantisch.html> (дата звернення: 23.11.2022).

452. Who we are? *UK Foreign & Commonwealth Office*. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/foreign-commonwealth-office/about#who-we-are>. (дата звернення: 23.11.2022).